

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXV. évfolyam

2018. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtdományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtdományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtdományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

RUDOLF VERONIKA

CSEH–MAGYAR–OSZTRÁK KAPCSOLATOK II. (HARCÍAS) FRIGYES URALKODÁSA ALATT (1230–1246)*

„Komoly ember volt, bátor a harcban, de ítéleteiben szigorú és kegyetlen, kincsek szerzésében pedig mohó. Oly rettegés lett úrrá miatta [nemcsak] a helyieken, de a szomszédjain is, hogy senki sem szerette, de mindenki félte őt” — jellemezte Ausztria Rövid Krónikája (*Chronicon Austriacum breve*)¹ II. (Harcias) Frigyes osztrák és stájer herceget.² E forrásrészlet jól rávilágít a herceg kezdeményező, illetve központi szerepére a közép-európai régióban, amit az is alátámaszt, hogy mind a Cseh, mind pedig a Magyar Királyság külpolitikájának egyik sarokköve az Osztrák és a Stájer Hercegséghez³ való viszony volt az 1230-as években, mi több néhány alkalommal még a következő évtizedben is.

* Jelen tanulmány a 2017. évi XXXIII. OTDK-ra készített és a Magyar Kora Középkor Tagozat zsűrije által első helyvel jutalmazott pályamunkám átdolgozott változata. A dolgozat, valamint a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségéért és tanácsaiért köszönettel tartozom témavezetőmnek, Körmendi Tamásnak, az ELTE Történelem Segéd tudományai Tanszék tanszékvezető docensének. Emellett hálával tartozom bírálóimnak, Bagi Dánielnek és Hunyadi Zsoltnak.

1 Az 1280 körül keletkezett krónika 1018 és 1278/79 között tárgyalja Ausztria történetét. *Repertorium fontium historiae medii aevi. Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters.* Bayerische Akademie der Wissenschaften. Online változat (<http://www.repfont.badw.de/>) (A továbbiakban: RF) 95. p.

2 „Iste Fridericus cum esset severus, in iudicio districtus et crudelis, magnanimus in praeliis, in thesauris congregandis cupidus, terrorem suum sic fudit super indigenas et vicinos, ut non solum non diligeretur, sed ab omnibus timeretur.” *Chronicon Austriacum breve.* In: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC.* Coll. Franciscus Albinus I–III. Bp. 1937–1938. (A továbbiakban: CFH) I. 518. p.

3 A Stájer és az Osztrák Hercegség 1192-ben egyesült a Babenberg-család kezében, amikor is életbe lépett az 1186-ban megkötött ún. *Georgenberger Handfeste*, melyben az örökös nélküli IV. Ottokár (1180–1192) stájer herceg V. Lipót (1177–1197) osztrák hercegre és annak fiára, Frigyesre hagyta örökül Stájerországot a két terület későbbi elválasztásának megtiltásával. Az I. (Barbarossa) Frigyes által jóváhagyott szerződést a herceg halálát követően VI. Henrik császár is megerősítette. *Scheibelreiter, Georg: Die Babenberger: Reichsfürsten und Landesherren.* Wien 2010. (A továbbiakban: *Scheibelreiter*, 2010.) 253–254. p. A továbbiakban a stájer és az osztrák területek — kisebb megszakításokat leszámítva — egy egységet alkottak, ezért a tanulmány további részében az Osztrák Hercegséggel kapcsolatos megállapításokba Stájerország is beleértendő.

Személyének fontosságát az osztrák, a cseh és a magyar történetírás is régóta hangsúlyozza, kiemelését azonban nem uralkodásának figyelemre méltó jellegével indokolták, hanem azzal a ténnyel, hogy az ő 1246-os halála egyben a Babenberg-ház kihalását és az osztrák interregnum beköszöntét jelentette, amit már a kortársak is korszakhatárnak tartottak. A magyar kutatás homlokterébe a tatárjárás alatti magatartása miatt került be a IV. Béla (1235–1270) által csak különleges ellenségként (*nostrum specialem inimicum*) aposztrofált herceg.⁴

Jelen tanulmányban egy új perspektívából, a Cseh és a Magyar Királyság, valamint az Osztrák Hercegség közötti kapcsolatok szemszögéből — beleértve a politikai, diplomáciai és dinasztikus összeköttetéseket — kívánom bemutatni Harcias Frigyes uralkodását.⁵ Ennek során újvizsgálok a fennmaradt és rendelkezésemre álló cseh, magyar és osztrák elbeszélő forrásokat, valamint az okleveles anyagot, melyeket egyéb Nyugat- illetve kisebb részben Kelet-Európában keletkezett forrással vetek össze. Bízom benne, hogy sikerül elosztatnom néhány, a szakirodalomban fellelhető tévhitet, valamint megerősítenem korábbi felvetéseket, továbbá hogy új eredményekkel járulhatok hozzá a történeti rekonstrukcióhoz.

1. Az első évek megpróbáltatásai (1230–1231)

VI. Lipót (1198–1230) osztrák és stájer herceg 1230 nyarán Cepranóba utazott, hogy kibékítse a viszálykodó IX. Gergely (1227–1241) pápát és II. Frigyes (1212–1250) császárt. A békekövetség sikeres volt, a Göttweigi Évkönyv (*Annales Gotwicenses*)⁶ által „a haza díszének és a klerikusok egyetlen vigaszá-

4 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XII. Budaë, 1829–1844. (A továbbiakban: CD) IV/2. 314. p. (Összevetve: DL 411.) Magyarországon elsőként és eddig egyedülként Barabás Samu foglalkozott kifejezetten a herceggel Adolf Ficker monográfiájának bemutatásakor, megállapításai azonban mára már nagyrészt elavultak. *Barabás Samu: Babenbergi „Harcos” Fridrik. (1230–1246)* In: Századok. 19. (1885) 491–500. p.

5 Harcias Frigyes kapcsolati tőkéjének feltérképezése szintén szolgálhat új adatokkal, ismeretekkel a herceg külpolitikájával kapcsolatban, ám ez a munka szétfeszítené e tanulmány kereteit, emiatt ennek megvalósítását egy jövőbeli tanulmányra vagyok kénytelenek halasztani.

6 A göttweigi monostor eredetileg XII. század közepi évkönyvéből csak részletek maradtak fenn az 1068–1086, 1123–1140 és az 1207–1230 közötti időszakokra, melyek a korai évek-nél a Melki Évkönyvre építenek, 1207-től azonban önálló értesülésekkel egészülnek ki. RF 99–100. p.

nak”⁷ nevezett herceg azonban megbetegedett és július 28-án elhunyt.⁸ Örökébe az ekkor kb. 20 éves fia, Frigyes lépett, aki szinte azonnal konfliktusba került szomszédaival, de saját alattvalóival is — így nem véletlen, hogy az utókor a „Harcias”jelzővel ruházta fel.

1230 nyarának és őszének fordulóján Harcias Frigyes egy nagyobb hadsereget gyűjtött és a Magyar Királyság ellen készült. A magyar okleveles anyagból tudjuk, hogy az osztrák–magyar határ közelében fekvő két várat, Borostyánköt (ma Bernstein) és Lánzsért (ma Landsee) sikerült is elfoglalnia.⁹ Az *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*,¹⁰ valamint Jans Enikel *Fürstenbuch*¹¹ című művének tudósításai alapján a herceg tábora Hainburgnál, tehát a magyar határ közvetlen közelében lehetett. Komolyabb támadást mégsem indított és nem sokkal később, jelentősebb eredmény nélkül vissza is tért Bécsbe.¹² Az elfoglalt várakban csak kisebb őrseget hagyott hátra, ami lehetővé tette, hogy a később az országbíróóságig emelkedő Geregye nembeli Pál ostromzár alá vegye és visszafoglalja ezen erősségeket.¹³ Egy másik királyi oklevél pedig arról számol be, hogy az osztrák betörés elhárítására Tomaj nembeli Dénest is mozgósította a király, aki nyílt csatában került szembe az ellenséggel, mely során I. Hartnidot, III. Frigyes

7 „patric decus, unicum cleri solacium” Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. (A továbbiakban: MGH SS) IX. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1851. 604. p.

8 *Scheibelreiter*, 2010. 306. p.

9 Árpádkori Új Okmánytár Szerk. Wenczel Gusztáv. I–IX. Pest–Bp. 1860–1874. (A továbbiakban: ÁÚO) VII. 283. p.; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke Szerk. Szentpétery Imre. I–II. Bp. 1923–1987. (A továbbiakban: RA) 901. sz.

10 A saját korában rendkívüli népszerűségnek örvendő mű több lépésben készült el a XIV. század második felében többek között Freisingi Ottó, Beauvais-i Vince és Troppai Márton szövegeit használva forrásul. A 82 címerábrázolással kiegészített forrás szerzőjét a kutatás egy része Bécsi Lipóttal azonosítja. *Uiblein, Paul*: Die Quellen des Spätmittelalters. In: Die Quellen der Geschichte Österreichs. (Schriften des Instituts für Österreichkunde 40.) Hg. Zöllner, Erich. Wien 1982. (A továbbiakban: *Uiblein*, 1982.) 100–101. p.

11 A lovagi ranghoz közel álló, 1230 és 1240 között született bécsi polgár a halála miatt nem tudta befejezni a 4259 sorból álló, Ausztria történetét Bécs alapításától elbeszélő művét, ami így a Lajta menti csata kezdetével megszakad. 1246-ig a Babenberg-család család genealógiájára és osztrák évkönyvekre, elsősorban a Bécsi Domonkos Évkönyvre támaszkodik. Mivel eredetileg szórakoztatás céljából íródott, történeti értékét a kutatás általában elhanyagolhatónak tartja. *Uiblein*, 1982. 98. p.

12 Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. (A továbbiakban: MGH Dt. Chron.) VI. 106. p.; Enikel: Fürstentchronik. In: MGH Dt. Chron. III. 639. p.

13 ÁÚO VII. 283. p. = RA 901. sz.

(1180–1219) pettaui várgróf fiatalabbik fiát, V. Lipót korábbi káplánjának testvérét is sikerült fogságba ejtenie.¹⁴

A támadás okáról mindazonáltal hallgatnak forrásaink. VI. Lipót és II. András (1205–1235) egy 1225-ös rövid torzsalkodást leszámítva már évtizedek óta baráti viszonyt ápoltak,¹⁵ ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül Harcias Frigyes első feleségének, Laszkarisz Zsófiának az 1229. évi eltaszítását. A feleség Béla herceg hitvesének, Laszkarisz Máriának volt a testvére, így ez az aktus minden bizonnyal érzékenyen érintette az Árpádokat, és az addig oly szívélyes osztrák–magyar viszonyoknak sem tett jót, azonban ez a megaláztatás éppen hogy a magyar királynak szolgáltattott — ha valóban felvette a sértést — indítékot. Harcias Frigyes támadása pedig megelőző csapás sem lehetett annak térbeli lehatároltsága okán, ami miatt egyébként is inkább csak felingerlésre volt alkalmas. Valószínűbb, hogy ez volt a frissen trónra került herceg első lépése egy új külpolitikai koncepció megvalósítására, melynek célja saját uralmi területének kiszélesítése volt, akár a szomszédos államok rovására is.

Nagyszabású támadásra, amelynek segítségével hozzákezdhetett volna célkitűzései megvalósításához, mégsem került sor, ahogyan a magyar fél sem indított bosszúhadjáratot. Utóbbinak valószínűleg Béla hercegnek az év nyarán indított és kudarcra végződött halicsi hadjárata lehetett az oka,¹⁶ illetve az, hogy II. András nem kívánt kétfrontos háborúba keveredni — ráadásul a Magyar Királyság első számú külpolitikai célja ekkor még Halics megszerzése volt —, míg az előbbi az ausztriai és stájerországi belső nehézségekkel, a herceg miniszteriálisainak¹⁷ lázadásával magyarázható.

Az aktuális herceg mindenre kiterjedő és alig korlátozható uralkodói hatalma több ponton is sértette a miniszteriálisok érdekeit: már VI. Lipótnak is túl

14 „militem Hertynigum nomine, filium Friederici Domini de Pethovia” CD IV/1. 22. p. = RA 608. sz.

15 Scheibelreiter, 2010. 305. p.; *Dienst, Heide*: Zum grazer Vertrag von 1225 zwischen Herzog Leopold VI. von Österreich und Steier und König Andreas II. von Ungarn. In: *Mitteilungen des Österreichischen Geschichtsinstituts* 9. (1982) 3., 32–37. p.

16 *Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged 2005. (A továbbiakban: *Font*, 2005.) 220. p.

17 A XI. században a birodalmi és lokális hierarchiában is megjelenő, függő státuszú népelemek, akiknek elsődleges feladata uruk szolgálata volt, mely szolgálat mindig együtt járt valamiféle privilegizált státusszal. A XIII. századtól egyre többször tekintették őket szabadnak, majd a nemesség alsó vagy a városi polgárság felső rétegébe is beolvadtak. *Lexikon des Mittelalters* I–IX. München–Zürich 1980–1999. (A továbbiakban: LM) IV. 636–639. p.

nagy beleszólása volt alattvalói életébe, a városi polgárság felemelkedése tovább növelte a herceg és a miniszteriálisok közötti ellentéteket, míg a ciszterciek favorizálása az egyházi körök egy részét idegenítette el, így a lázadáshoz az utolsó lökést feltehetően a herceg halála adta — ahogyan az a Göttweigi Évkönyvben is olvasható.¹⁸ A Lambachi Évkönyv (*Annales Lambacenses*)¹⁹ és a Bécsi Skót Évkönyv (*Annales Scotorum Vindobonensium*)²⁰ szerint a lázadás élén a komoly pozíciókat betöltő és a hercegség északi részén jelentős birtokokkal rendelkező Kuenring testvérek, a „Kutyának” nevezett Henrik és testvére, Hadmar álltak.²¹

A herceg helyzetét tovább nehezítette, hogy alattvalói lázadását a szomszédos Cseh Királyság a maga hasznára igyekezett fordítani: „Csehország királya nagy hadsereggel betört Ausztriába és nagy részét gyűjtogatással és rablással elpusztította” — tudósít a Bécsi Skót Évkönyv.²² A hasonlóan rövid tudósítást megőrző Heiligenkreuzi Évkönyv (*Annales Sancrucenses*)²³ mindössze annyi ki-

18 *Scheibelreiter*, 2010. 310–311. p.; CFH I. 604. p.

19 A lambachi bencés monostorban keletkezett, húsz szerző által folyamatosan vezetett évkönyv 1197/1198 és 1283 között tárgyalja az eseményeket. RF 106. p.

20 A bécsi skót monostor évkönyve, melyet két — Schmale szerint nem bécsi — szerkesztési fázisban hoztak létre. Kezdeti forrásául a Heiligenkreuzi és a Klosterneuburgi Évkönyv szolgálhatott. *Wattenbach, Wilhelm – Schmale, Franz Josef*: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. I. Vom Tode Heinrichs V. bis zum Ende des Interregnum. Darmstadt 1976. (A továbbiakban: *Wattenbach–Schmale*, 1976.) 220. p.

21 *Annales Lambacenses*. In: MGH SS IX. 558. p.; *Annales Scotorum Vindobonensium*. In: MGH SS IX. 626. p. A XI. századra visszavezethető Kuenring nemzetség a XII–XIII. századi Osztrák Hercegség legbefolyásosabb miniszteriális-családja volt. A Dunától északra több jelentős birtokkal rendelkeztek, mely térségben több kolostort (Zwettli, Göttweig) és várat (Dürnstein, Aggstein) alapítottak. Uralmuk első tetőpontját II. Hadmar alatt élték, VI. Lipót alatt III. Hadmar és III. Henrik jutott nagyobb hatalomhoz, utóbbi marsall és a herceg távollétében helytartó volt. *Preiser-Kapeller, Johannes*: Die Hunde von Kuenring – Raubritter, Kolonisatoren und Klostergründer im mittelalterlichen Österreich. In: *Karfunkel–Zeitschrift für erlebbare Geschichte* (2009) Nr. 84. 87–92. p.

22 „Rex Boemie manu valida Austriam intrans magnam partem terre vastavit incendio et rapina.” MGH SS IX. 626. p.

23 A heiligenkreuzi kolostor évkönyve több részletben készült el. Az első réteg az 1225 és 1233 közötti időszakra tartalmaz híradásokat és egyebek mellett a Klosterneuburgi Évkönyv kivonatának tekinthető. A második réteg azonban már önálló értesülések alapján tárgyalja az 1234 és 1266 közötti eseményeket, ezért a korszak egyik legfontosabb és leghitelesebb forrásának tekinti a szakirodalom. RF 127.; *Körmendi Tamás*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája. Bölcsészdoktori értekezés. Bp. 2008. (A továbbiakban: *Körmendi*, 2008.) 55. p.

egészítést fűz hozzá, hogy a csehek nem ütköztek ellenállásba, ami a lázadás komolyságát bizonyítja, de a miniszteriálisokkal való együttműködésre is utalhat.²⁴ A Lambachi, valamint a Melki Évkönyvből (*Annales Melicenses*)²⁵ egyértelműen kiderül, hogy a cseh király 5 héten át pusztította az osztrák területeket, ráadásul „összeesküdött Ausztria főembereivel Ausztria hercege ellen, aki sok csatával és gyújtogatással meg lett alázva”. Míg ugyanis a Kuenring testvérek és elvbarátaik Krems térségét pusztították, addig a csehek a Dunától északra lévő területeket prédálták egészen Magyarországig.²⁶

Az osztrák szakirodalomban konszenzus uralkodik a lázadás datálását illetően: eszerint 1230 ősze és 1231 tavasza között került rá sor.²⁷ A cseh beavatkozás pontos időpontjával, illetve a támadó személyével kapcsolatban azonban már merülhetnek fel kétségek. A legtöbb forrás ugyanis csak csehekot vagy a cseh királyt említi, a beavatkozást pedig hol 1230-nál, hol pedig 1231-nél szerepeltetik. Figyelembe véve, hogy I. Ottokár (1198–1230) december 15-én elhalálozott, fontosnak vélem tisztázni, hogy ki is állt a támadás mögött. A Garsteni Évkönyv (*Annales Gartstenses*)²⁸ egyértelműen Ottokárt nevezi meg agresszorként és nem rejti véka alá a herceg iránti szimpátiáját.²⁹ Ettől eltérő adatot hoz a Szász Világ-

24 MGH SS IX. 627. p.

25 A melki monostorban vezetett évkönyv Krisztus születésétől 1564-ig tárgyalja az eseményeket, 1123-tól önálló adatokkal. A száznál is több szerzetes keze nyomát magán viselő művet a XII. századtól folyamatosan vezették átszerkesztés nélkül. A többi osztrák monostor körében ezen évkönyv tudósításai terjedtek el, így híradásai rendkívül megbízhatónak számítanak. *Wattenbach–Schmale*, 1976. 214–215. p.

26 MGH SS IX. 558. p.; „per optimates Austrie coniuratio contra ducem Austrie facta, preliis multis et incendio miserabiliter humiliatur.” MGH SS IX. 507. p.

27 *Scheibelreiter*, 2010. 311. p.; *Lechner; Karl*: Die Babenberger. Markgrafen und Herzöge von Österreich. 976–1246. Wien 1994. (A továbbiakban: *Lechner*, 1994.) 275. p.

28 A garsteni monostorban a Melki Évkönyv folytatásaként készült forrás az 1181 és 1257 közötti eseményekről számol be, nagyban támaszkodva a Melki, a Heiligenkreuzi, az Admonti és a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyvére, valamint a Leobeni Névtelenre. RF 98. p.

29 MGH SS IX. 596. p.

krónika (*Sächsische Weltchronik*)³⁰ és a Pulkava Krónika (*Kronika Pulkakova*),³¹ mivel mindkettő Vencel ifjabb királynak tulajdonítja a támadást.³² A valóság véleményem szerint a kettő keveréke lehetett: a támadás tervét I. Ottokár és Vencel együtt dolgozta ki, ám az idősebb király a végrehajtást már átengedte későbbi utódának. Azaz Vencel már 1230 novemberének végén benyomult Ausztriába és 1231 januárjának elején hagyta el azt.

Ezt a forogatókönyvet már Palacký is felvázolta, azonban ő két hadjáratot feltételezett: egyet még I. Ottokár idejében, aminek kiváltó oka az Árpád-házat ért sérelem volt, és egyet a halála után, 1231-ben, amire a miniszteriálisok lázadása nyújtott volna alkalmat.³³ Mivel azonban az incidensről tudósító források egyikében sem található két betörést bizonyító utalás, ezért ezzel nem érthetők egyet. Kétségbe kell vonnom továbbá a Palacký által feltételezett motivációt is, ő ugyanis úgy vélte, hogy Laszkarisz Zsófia fentebb már említett eltaszítása ösztökélte cselekvésre a II. Andrással sógorságban álló I. Ottokárt.³⁴ A Bécsi Skót Évkönyv valóban egymás után számol be a feleség elűzéséről és a cseh támadásról, de logikai kapcsolatra egyáltalán nem utal,³⁵ másrészt ezt a sértést minden bizonnyal a magyar király is meg tudta volna torolni, ha szándékában állt volna. Sokkal valószínűbb, hogy a csehek arra számítottak, hogy a miniszteriálisok lázadását és a herceg hatalmának meggyengülését kihasználva, elégtételt vehetnek

30 Az alnémet nyelvű krónika a világ teremtésével kezdődik, majd egy egyetemes történeti bevezetőt követően rátér a Német–római Birodalom történetére. A XII. és a XIII. század tárgyalása során többször kitér az észak-német viszonyokra 1225-ig, illetve 1260-ig követve nyomon az eseményeket. Szerzője egy Welf érdekszférába tartozó ferences szerzetes lehetett. *Sommerlechner, Andrea*: Stupor mundi. Kaiser Friedrich II. und die mittelalterliche Geschichtsschreibung. Wien 1999. (A továbbiakban: *Sommerlechner*, 1999.) 564. p.

31 Přibík Pulkava IV. Luxemburg Károly udvari krónikása volt Prágában feltehetőleg 1375-től. A Csehek krónikájának megírására is az uralkodó ösztönözhetette, sőt az egyes események tárgyalását is befolyásolta. Pulkava forrásul használta a Dalimil-krónikát, Prágai Kozma krónikáját, illetve annak különböző folytatásait, valamint cseh királyi okleveleket. A mű a bábeli torony építésétől 1330-ig tárgyalja a cseh történelem eseményeit. *Nechutová, Jana*: Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen. Köln–Weimar–Wien 2007. 166. p.

32 MGH Dt. Chron. II. 248. p.; Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dejin ceských. I–VIII. Ed. Emler, Josef. Prag 1873–1932. (A továbbiakban: FRB) V. 135. p.

33 *Palacký, František*: Geschichte von Böhmen. Grösstentheils nach Urkunden und Handschriften. II. Böhmen als erbliches Königreich unter den Přemysliden vom Jahre 1197 bis 1306. Prag 1866. (A továbbiakban: *Palacký*, 1866.) 102. p.

34 *Palacký*, 1866.102. p.

35 MGH SS IX. 626. p.

az 1220-as évek sérelmeiért, valamint, hogy délebbre tolhatják az osztrák–cseh határt.³⁶ A források tanúsága szerint erre minden esélyük megvolt, Vencel 5 hét után mégis hazatért.

Ennek hátterében Ottokár már említett halála, pontosabban annak következményei álltak. Bár Vencel 1228 óta ifjabb királyként uralkodott és a cseh, valamint a morva nemesség által is elismert trónörökös volt, öccse, Přemysl (1228–1239) morva őrgróf mégis vonakodott elismerni a trónváltást, így Vencelnek nem volt más választása, mint hazatérni. Az ügy komolyságát bizonyítja, hogy csak a császári megerősítés tett (átmenetileg) pontot az ügy végére.³⁷

A magukra maradt miniszteriálisok képtelenek voltak tovább ellenállni az osztrák hercegnek, aki a csehek kivonulását követően az összes fontosabb Kuenring várat (Dürnstein, Aggstein, Weitra) a hatalmába kerítette, ráadásul Hadmar is életét vesztette a harcokban. „Ekkor Henrik, a Kutya békét kért Frigyes hercegtől, és a fiait, a testvérét és minden barátját túsul adta; a béke feltétele [pedig] az volt, hogy mindent visszaad, amit elvett.”³⁸ Harcias Frigyes — figyelembe véve, hogy a Kuenringek szövetsége a későbbiekben még hasznos lehet számára — nem fosztotta meg Henriket a címeitől és a családtagjait is megkímélte, elvbarátai azonban már nem voltak ilyen szerencsések.³⁹

2. Az 1233-as esztendő

A miniszteriálisok lázadásának leverését követően II. (Harcias) Frigyes uralma megerősítésére és a csehek elleni bosszúra koncentrált. 1232-ben sor került karddal való felővezésére a bécsi Skót-monostornál,⁴⁰ majd felvette a kapcsolatot Vencel hazai ellenlábásával, a morva őrgróffal. A szövetséget dinasztikus kapcsolattal pecsételték meg, Přemysl ugyanis Harcias Frigyes második feleségének,

36 *Lechner*, 1994. 276. p.

37 *Hoensch, Jörg K.*: Geschichte Böhmens von der slavischen Landnahme bis ins 20. Jahrhundert. München 1992. (A továbbiakban: *Hoensch*, 1992.) 84. p.

38 „Tunc Heinricus canis pacem petiit a duce Friderico, et filios suos et fratris sui et omnium amicorum suorum obsides dedit, ea videlicet conditione ut omnia que abstulerant redderet,” *Annales Lambacenses*. In: MGH SS IX. 558. p.

39 *Scheibelreiter*, 2010. 312. p.

40 *Annales Mellicenses*. In: MGH SS IX. 507. p.; *Annales Scotorum Vindobonensium*. In: MGH SS IX. 626. p.

Meráni Ágnesnek a testvérét, Margitot vezette oltár elé.⁴¹ A Babenberg-Meráni szövetségnek egyébként már VI. Lipótra visszanyúló hagyománya volt, ahogyan a vele szemben álló Wittelsbach-Přemyslida koalíciónak is, II. Ottó (1231–1253) bajor herceg anyja ugyanis Vencel unokatestvére volt.⁴² A rokoni szálakon túl azonban más is egy táborba sodorta Bajor- és Csehországot. Harcias Frigyes az említett második házassága révén fontos területeket szerzett meg az Inn folyónál — többek között Neuburgot és Schärdinget —, melyek közvetlenül határosak voltak a Bajor Hercegséggel, és melyek átcsatolását már I. Lajos (1183–1231) bajor herceg sem ismerte el. A hozomány tényleges birtokba vétele és Vornbach elfoglalása pedig az utolsó csepp volt a bajor herceg poharában.⁴³ A két tömb közötti ellentét forrása volt továbbá Harcias Frigyes nővérenek, Margitnak az 1225-ös, árulással felérő házassága (VII.) Henrik (1220–1235) római királlyal. Az előzetes tárgyalások és a fejedelmek döntése alapján ugyanis I. Ottokár lányát, Ágneszt kellett volna oltárhoz vezetnie a császári sarjnak, mely döntését a császár a magas összegű hozomány és az eljegyzés szabályos megtörténte ellenére VI. Lipót beavatkozásának hatására megmászította. A dolgok ilyenén alakulása érthető módon kiváltotta a csehek és bajorok felháborodását, I. Ottokár 1226-ban bosszúból még az Osztrák Hercegségbe is betört.⁴⁴

A régi sérelmek mellett újabb figyelembe veendő tényezők is felmerültek az '30-as évek elején. A Szicíliai Királysággal és az Itáliával foglalkozó II. Frigyes császár és a Német–római Birodalom területén tartózkodó és azt igazgatni próbáló fia között egyre élesebb ellentét feszült, melynek oka a római király válási terve, valamint a bajor ügy volt. VI. Lipót halála és a miniszteriálisok lázadása felbátorította I. Lajos bajor herceget, hogy a sérelmezett frigy ellen ágáljon, mely során nem győzte hangsúlyozni, hogy sem VI. Lipót, sem Harcias Frigyes nem fizette ki Margit hozományát. E dolog a házasságba kényszerített Henriket is igen-

41 *Vaniček, Vratislav*: Velké Dějiny zemí Koruny České II. 1197–1250. Paseka–Praha–Litomysl 2000. (A továbbiakban: *Vaniček*, 2000.) 334. p.

42 *Gramsch, Robert*: Das Reich als Netzwerk der Fürsten. Politische Strukturen unter dem Doppelkönigtum Friedrichs II. und Heinrichs (VII.) 1225–1235. Ostfildern 2013. (A továbbiakban: *Gramsch*, 2013.) 284. p.

43 *Varga, Gábor*: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. München 2003. (A továbbiakban: *Varga*, 2003.) 252. p.; *Ficker, Adolf*: Herzog Friedrich II. Der letzte Babenberger. Innsbruck 1884. (A továbbiakban: *Ficker*, 1884.) 21–22. p.

44 *Prinz, Friedrich*: Böhmen im mittelalterlichen Europa. Frühzeit, Hochmittelalter, Kolonisationsepoche. München 1984. 122–123. p.

csak zavarta, ezért már a váláson törte a fejét.⁴⁵ A hipotetikus Babenbergerek elleni lépés a bajor herceggel és a cseh királlyal hozta volna közös nevezőre Henriket, míg a császár a VI. Lipót-kori jó kapcsolatok visszaállítására törekedett Harcias Frigyessel, melynek jeleként a hozományból visszamaradt összeg kifizetésére is hajlandó volt, majd az Aquilea Civalaléban lezajlott találkozó alkalmával a fiát is sikerült eltántorítania a válástól.⁴⁶ II. Frigyes állásfoglalása a Babenberg-Meráni koalíciónak kedvezett, amiben az említettekén túl a bajor ügynek is szerepe volt. 1231-ben Kelheimban egy szaracén bérgyilkos — akit a források egy része szerint a Hegyi Ember küldött — meggyilkolta I. Lajost. A kortársak egy része és elsősorban az utód, II. Ottó azonban a császárt sejtette a merénylet mögött, amire a II. Frigyes által 1225 óta folytatott Wittelsbach-ellenes politika jó alapot adott.⁴⁷

Az 1233-as esztendőre tehát tulajdonképpen két tömb állt egymással szemben: az osztrák–stájer herceg, a meráni herceg és a morva őgróf alkotta csoportosulás, valamint a cseh király és a bajor herceg frontja, illetve a felek alkalmi szövetségesei. Az év során ennél fogva több lokális konfliktusra is sor került, melyek ugyan az egész régiót megmozgatták, de nem álltak egymással mindig szoros ok-okozati összefüggésben.

Az első lépést II. Ottó tette meg, amikor az év nyarán betört Ausztriába, felégette a lambachi kolostort és annak földjeit, bevette Felső-Ausztria harmadik legnagyobb erődtítményét, Welst, majd hazatért. A bajor betörésről a közvetlenül is érintett Lambachi Évkönyv, a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyve (*Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*),⁴⁸ és az utóbbit szó szerint átvevő Altaichi Hermann (*Hermannus Althahenses abbas: Annales*)⁴⁹ számol be, ám a bajor

45 *Scheibelreiter*, 2010. 314. p.; *Gramsch*, 2013. 246–250. p.

46 *Gramsch*, 2013. 265. p., 271–272. p.; *Stürmer, Wolfgang*: Friedrich II. I–II. Darmstadt 2000. (A továbbiakban: *Stürmer*, 2000.)II. 282–285. p.

47 *Hubersteiner, Benno*: Bayerische Geschichte. Staat und Volk, Kunst und Kultur. München 1992. 127–128. p.

48 A salzburgi Szent Rupert főszékeskáptalanban keletkezett — részben a régebbi salzburgi, részben az újabb osztrák tradíciókra építő — évkönyv Krisztus születésétől 1286-ig számol be az eseményekről. 1139-től nagyrészt önálló fogalmaz, a XIII. század elejétől viszont aquileai és velencei forrásokból merít. Információi gazdagsága miatt a korszak rendkívül fontos forrása. *Bradács Gábor*: A tatárjárás osztrák elbeszélő forrásainak kritikája. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 127. (2014) (A továbbiakban: *Bradács*, 2014.) 7. p.

49 Hermann 1200/1201-ben született, 1238-tól a veronai császári udvarban, 1239 és 1241 között a pápai Kúrián tevékenykedett, majd a következő évben a niederaltaichi monostor apátja lett. Feltehetőleg 1273-ban hunyt el. A Hermann által 1250-ben megkezdett évkönyv 1137 és 1273 között számol be a történeésekről. 1235-ig több különböző forrásból és saját információiból álló

hadsereg távozásának, illetve Harcias Frigyes tétlenségének indokát egyik sem említi.⁵⁰ Utóbbi oka egyébként a később tárgyalandó morva hadjárat volt. A herceg beavatkozására végül nem is volt szükség, mivel — mint azt a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyve a kronológiát kissé felborítva, megemlíti — (VII.) Henrik római király augusztus folyamán több fejedelem társaságában betört Bajorországba. A támadás bizonyára elegendő motivációt jelentett a hercegnek a hazatérésre, bár ez sem mentette meg a vereségtől és a megaláztatástól: Henrik csak a salzburgi érsek közbenjárása tett le a hercegség teljes megsemmisítéséről, Ottó pedig kénytelen volt a békéért cserébe túszul adni elsőszülött fiát is.⁵¹

A római király beavatkozása a konfliktusba a Harcias Frigyessel való sógorságával magyarázható elsősorban, de a fentebbiek fényében valószínűsíthető, hogy a császár állt a háttérben. II. Frigyes ezzel két legyet ütött egy csapásra: lekötölte az osztrák–stájer herceget, valamint csapást mért Bajorországra és hozzájárult II. Ottó elszigeteléséhez. A Marbachi Évkönyv (*Annales Marbacenses*)⁵² állítása is alátámasztja ezt, amikor megemlíti, hogy a bajor herceg „az apja halála miatt nem volt jóban a királlyal”,⁵³ vagyis a császárral való együttműködéssel Henrik is magára vonta a bajor herceg gyanúját.

Harcias Frigyes II. Ottó támadásával párhuzamosan, júliusban indította meg hadjáratát a Cseh Királyság ellen. A Pulkava Krónika beszámolója alapján, Přemysl morva őrgróf mellett, VII. Ottó (1205–1234) meráni herceg, az utóbbi testvére, Werd őrgrófja, Ekbert (1203–1237) bambergi püspök, III. Albert (1202–1253) tiroli gróf, Bertold (1218–1251) aquileai pátriárka, valamint további német fejedelmek tartózkodtak a hadseregében.⁵⁴ A részletben feltűnő Werd őrgrófjának azonosítása mindazonáltal problémákat vet fel, hiszen Meráni Ottó testvére,

szerkesztménynek, onnantól viszont önálló fogalmazványnak tekinthető. *Wattenbach–Schmale*, 1976. 181–184. p.

50 *Annales Lambacenses*. In: MGH SS IX. 558. p.; *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*. In: MGH SS IX. 785. p.; *Hermannus Altahensis abbas*. In: MGH SS XVII. 393. p.

51 MGH SS IX. 785. p.

52 A Colmar közelében található marbachi monostor évkönyve Dagobert frank király 631-es trónra lépésével indul és Brescia II. Frigyes általi 1238-as ostromával zárul. Valószínűleg az 1230-as években kompilálták Marbachban, majd nem sokkal később átdolgozták a neuburgi kolostorban. Az évkönyv mára már elveszett híradásokat közöl, így felbecsülhetetlen értékű forrása a korszak történelmének. RF 111. p.

53 „qui propter mortem patris sui non bene sentiebat cum rege” *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. IX. 95. p.

54 FRB V. 135. p.

Henrik isztriai örgróf már 1228 óta nem volt az élők sorában, az Elzászban elhelyezkedett Werd Grófságot akkoriban irányító I. Henrik (1218–1238) és Harcias Frigyes között pedig nem sikerült kapcsolatot kimutatnom, így valószínűsíthető, hogy egy hibás információt közölt a jóval későbbi forrás. Meráni Ottó és a többi felsorolt fejedelem ottlétét más elbeszélő forrás, illetve okleveles adat is bizonyítja, így a híradás egészének hitelességét nem kell kétségbe vonnunk.⁵⁵ Harcias Frigyes szövetségesei tehát tulajdonképpen a Meráni-házból, valamint a házasságok útján szerzett rokonok közül kerültek ki. A sereg létszámát a Lambachi Évkönyv 40.000 főre tette,⁵⁶ ami túlzásnak tűnik, viszont a nagy szám megerősíti Pulkava híradását a szövetségesek jelenlétéről.

Robert Gramsch lehetségesnek tartja, hogy II. Ottó valójában nem is Ausztriát akarta megtámadni, hanem kihasználva a Merániak távollétét, az ő birtokait megkaparintani.⁵⁷ E feltételezését azonban semmilyen forrással nem tudja alátámasztani, ráadásul a támadás iránya sem utal ilyen szándéokra. Emiatt nem érthetők vele egyet, ahogy azon állításával sem, miszerint Harcias Frigyes II. Ottó betörését kívánta megbosszulni a cseh királyon.⁵⁸ Egyrészt a Pulkava Krónika egyértelműen kimondja, hogy „Frigyes igazságtalanul bosszút akart állni azért, amit egykor Vencel király az apja ellen tett”, azaz az előző évi esetleg az 1226-os betörésért,⁵⁹ másrészt a herceg már 1232-től kezdve készült a hadjáratra, ráadásul a bajor betörés idején már úton is volt.

A Klosterneuburgi Évkönyv (*Annales Claustro-neoburgenses*),⁶⁰ valamint az abból építkező Heiligenkreuzi Évkönyv vonatkozó részletei szerint Harcias Frigyes Keresztelő Szent János ünnepének nyolcadán, azaz július 1-jén indított

55 Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich. Bearb. Zöllner, Erich – Fichtenau, Heinrich. I–IV. Wien 1950–1997. (A továbbiakban: BUB) II. 312. p.

56 MGH SS IX. 558. p.

57 Gramsch, 2013. 284. p.

58 Gramsch, 2013. 284. p.

59 „dux Austrie Fridericus iniurias volens ulcisci, quas Wenceslaus rex aliquando intulit patri suo” FRB V. 135. p.

60 A klosterneuburgi monostor évkönyvének hat redakciós fázisa közül a második (1142–1224) és a harmadik (1142–1233) tartalmaz értesüléseket a vizsgált időszakra. Utóbbi a Heiligenkreuzi Évkönyv anyagát veszi át, illetve fűz hozzá kiegészítéseket. A XII. század során a Klosterneuburgi Évkönyvet több osztrák monostor is felhasználta saját feljegyzéseinek kiegészítésére, amit az is elősegített, hogy Klosterneuburg felváltotta Melket a Babenbergeket házi-kolostoraként. RF 85. p.

ta meg hadjáratát a cseh király ellen.⁶¹ Az eseményről rengeteg híradás maradt fenn,⁶² ám a legrészletesebben a Pulkava Krónika A kézirata számol be róla, mely bár a XIV. században keletkezett, korabeli forrásokból is építkezik, hitelességét pedig bizonyítja, hogy a hadjárat egyes epizódjai — ha csak töredékesen is — de más forrásokban szintén fellelhetőek és információik egybevágnak a krónikával. Eszerint a hadjárat során Harcias Frigyesnek sáncok és ostromgépek segítségével sikerült elfoglalnia a kortársak által bevehetetlennek hitt, a cseh–morva határ Morvaország felé eső oldalán álló Vöttau (ma Bítov) várát.⁶³ Az Osztrák Krónika (*Chronicon Austriacum*)⁶⁴ ide vonatkozó passzusa szerint a hírre több szomszédos erősség kapitulált, de Vencel is lépésre szánta magát.⁶⁵ Hadsereget gyűjtött és a megszállt területre tartott, ám a cseh–morva erdőhöz érve habozott, mivel „sokan, akik vele voltak, jobban pártolták a testvérét, Přemysl, Morvaország őrgrófját, merthogy annak a hadseregében szintén voltak rokoniak és barátai.”⁶⁶ A cseh királynak végül a szerencse sietett a segítségére, az osztrák–stájer herceg ugyanis — még mielőtt szándéka szerint továbbnyomulhatott volna — betegségbe esett, ezért csapatai sietősen visszavonultak. Utóbbihoz a cseh hadsereg csele is hozzájárult: harci dobokkal azt a látszatot keltették, hogy egy a valóságosnál nagyobb cseh hadsereg készül megtámadni az ellenséges tábornok vár előtti sík mezőn.⁶⁷

A szövetségesei távozása következtében egyedül maradt morva őrgróf nem tudott tovább ellenállni Vencel támadásainak, ezért Brünn (ma Brno) elvesztése után behódolt neki. A békülésben minden bizonnyal szerepe volt az idős Konstanca anyakirálynénak is.⁶⁸ A testvérviszály elmúltával sor kerülhetett a cseh király és az osztrák herceg közötti békekötésre, melyről a rendelkezésre álló források

61 MGH SS IX. 627., 637. p.

62 A következő források említik az eseményt: 1232: Augsburgi Évkönyv, 1233: Osztrák Krónika, Lambachi Évkönyv, Pulkava Krónika A kézirata, Klosterneuburgi Évkönyv, Heiligenkreuzi Évkönyv, Bécsi Domonkos Évkönyv, a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyve, Altaichi Hermann; 1234: Melki Évkönyv, Heiligenkreuzi Évkönyv; 1235: Garsteni Évkönyv; évszám nélkül: Jans Enikel: Fürstenchronik, Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften.

63 FRB V. 135. p.

64 Az ismeretlen szerzőjű krónika 852-től szórványos, 973-tól azonban már rendszeres adatokat tartalmaz 1327-ig. Szövege rokonságot mutat a Leobeni Névtelennel. *Körmendi*, 2008. 70. p.

65 CFH I. 506. p.

66 „multí, qui cum eo fuerant, plus fratri suo Prziemisl, Moravie marchioni, favebant, in exercitu suo habentes cognatos pariter et amicos.” FRB V. 135. p.

67 FRB V. 135. p.; *Palacký*, 1866. 104. p.

68 *Palacký*, 1866. 104. p.; *Vaniček*, 2000. 338–339. p.

ugyan nem számolnak be, de az 1234-es esztendő történései a konfliktus békés lezárását feltételezik.

A merániak közreműködése végül megtorlatlan maradt, valószínűleg a rokonságra való tekintettel. Ugyanakkor Robert Gramsch felveti annak lehetőségét, hogy Ekbert bambergi püspök Finckensteini Henrik általi elfogása összefüggésben állhatott az esztendő eseményeivel, mivel az említett Henrik I. Bernard (1202–1256) karintiai herceg miniszteriálisa volt, a herceg pedig Vencel testvéreinek, Juditnak a férje.⁶⁹ Ez a lehetőség igen valószínű, hiszen a Bécsi Skót Évkönyvből és a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyvéből tudjuk, hogy a püspök elfogására egy egyébként sikeres Karintia elleni háborút követően került sor, továbbá hogy a fogság a teljes böjti időszakban tartott.⁷⁰ Utóbbi az 1233. évben február 16. és április 2. közé esett, vagyis Ekbert rabságához Vencelnek ugyan semmi köze sem volt — tehát nem lehetett megtorlás —, szabadulását mindazonáltal nagy részben Harcias Frigyesnek köszönhette, amiért az cserébe sógorával tartott Morvaországba.⁷¹

Mialatt (VII.) Henrik a bajor területeket, Harcias Frigyes pedig Morvaországot dúlta, összetűzésre került sor a stájer–magyar határon is.⁷² Egy kisebb portyázó csapat betört Stájerországba és komolyabb pusztítást vitt végbe, a stájerek azonban védekeztek, majd vezetők nélkül üldözni kezdték a betolakodókat. A magyarok a kalandozások korából jól ismert hadicselt alkalmazva átsalták üldözőiket a határon, majd hátba, illetve oldalba támadták őket. A stájerek komoly veszteségeket szenvedtek, alig ötvenen tudtak elmenekülni.⁷³ A források Harcias Frigyes morvaországi vállalkozása előtt tárgyalják a portyát, ám ez egyrészt nem mérvadó, másrészt a stájerek minden bizonnyal azért vették vezető nélkül üldözőbe a magyarokat, mert nem találtak hadvezetési tapasztalatokkal rendelkező személyt elérhető közelségben, talán azért, mert azok éppen a herceggel tartottak a hadjáratra. Persze az is előfordulhat, hogy a térség nem számított veszélyzóná-

69 Gramsch, 2013. 285. p.

70 MGH SS IX. 626. p.; 785. p.

71 BUB IV/2. 1175. p.; *Szentpétery Imre*: Oklevéltani naptár. Táblázatok a Chronológiához. Bp., 1940. 156. p.

72 Az epizódról viszonylag sok forrás számol be alig pár szavas eltéréssel, néhány pedig tévesen a későbbiekben tárgyalandó magyar királyi hadjárat utánra datálja az incidenst. Az esetet megemlítő források: Zwettli Krónika, Leobeni Névtelen, Osztrák Krónika, Heiligenkereiú Évkönyv, Klosterneuburgi Évkönyv, Veit Arnpeck Osztrák Krónikája.

73 Annales Claustro-neoburgenses. In: MGH SS IX. 637. p.; Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 627. p.

nak, ezért a herceg nem tartotta szükségesnek, hogy harcedzett vezetővel rendelkező kontingenst állomásoztasson a közelben. Ugyanakkor, ha Harcias Frigyes még vagy már a hercegségekben tartózkodott volna, akkor bizonyára tett volna valamilyen ellenlépést, ám ez elmaradt.

Az említett évkönyvek meglepően részletesen számolnak be a magyar betőrésről, az incidens okát mégsem fedik fel. Mivel a szokásos határincidensekre általában nem fordítanak figyelmet e kútfők, ezért egy kirívó esetről lehetett szó. Felmerül a lehetőség, hogy az 1230-as várfoglalások megtorlásaként került sor a portyára, de ezt az eltelt idő hosszúsága teszi kétségessé, ráadásul egy Osztrák Hercegség elleni támadás logikusabbnak tűnne ebben az esetben. A megoldást IV. Béla Geregye nembeli Pálnak tett 1249-es adománylevele nyújthatja, mely szerint amikor „a németek a Murát elrekesztették, és e gát miatt a vize több falu földjét ellepte és elárasztotta, ő [Pál] odaérve e vidékre, az említett gátat megnyitotta, s így a falvak korábbi épségét helyreállította, [bár] a mondott németek, mivel ez ellenükre volt, meg akarták akadályozni.”⁷⁴ A Mura Stájerországból lépett be a Magyar Királyság területére, így logikus következtetésnek tűnik, hogy az oklevélben említett gát is stájer területen volt. Ezt elfogadva és az oklevél, valamint az osztrák évkönyvek szövegét egymással összevetve, valószínűsíthetjük, hogy a magyar betörés célja a gát lerombolása volt.

Harcias Frigyes 1233. évi ténykedése mindazonáltal nagy valószínűséggel kiváltotta II. András aggodalmát és haragját, hiszen Vencel mégiscsak az unokaöccse volt, továbbá várható volt, hogy Pál betörése válaszcsapást von majd maga után. Emellett a herceg betegsége és gyors visszavonulása Morvaországból — szeptember elején már újra Ausztriában volt⁷⁵ — azt a téves képzetet kelthette, hogy a veszélyesnek vélt szomszéd nagymértékben meggyengült. A király és feltehetően Béla ifjabb király ezért Mindenszentek táján betört Ausztriába.⁷⁶

74 „Ad hec cum processu temporis Teuthonici aquam Mura preclusissent, et pretextu ipsius clausure eadem aqua occuparet terras plurimarum villarum et submergeret; ipse ad partes illas veniens, memoratam dissoluendo clausuram, villas indemnitati pristinae restituit, dictis Theutonicis prohibentibus et inuitis.” ÁUO VII. 283. p. = RA 901. sz.

75 *Ficker*, 1884. 23. p.

76 CFH I. 506. p.; MGH SS IX. 637. p. Az évkönyvek ellentmondásossága ellenére Béla jelenlétét sugallja, hogy augusztus 20–22-én II. Andrással együtt Beregen tartózkodott egy végül elmaradt halicsi hadjáratra készülve. RA I/1. 500., I/2. 599.

Az Augsburgi Bencés Évkönyv (*Annales SS Udalrici et Afrae Augustenses*)⁷⁷ és a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyve szerint Harcias Frigyes is készülődött már a magyar király ellen, de miniszteriálisainak összeesküvése megakadályozta ebben.⁷⁸ Utóbbi tudósítás nagy valószínűséggel az 1230–1231-es lázadásra utal, csak rossz helyen közlik az évkönyvek, ugyanis sem a többi forrás, sem a szakirodalom nem tud a miniszteriálisok újabb lázadásáról. Közelebb járhat az igazsághoz a Bécsi Domonkos Évkönyv (*Annales Praedicatorum Vindobonensium*),⁷⁹ mely úgy fogalmaz, hogy, mivel a herceget nyugtalanították a magyarok, össze kívánt csapni velük a Lajtánál, de „a fejedelmek lecsendesítették a háborút”.⁸⁰ Vagyis II. András egyszerűen gyorsabb volt a hercegnél, mintegy megelőző csapást mérve rá, ám komolyabb ütközetre az előkelők tanácsára végül nem vállalkoztak.

A magyar hadsereg egészen Höfleinig nyomult, érintve Rohrau várát is, ahol egy bizonyos Móric mester testvére, Péter az életét veszítette,⁸¹ de nyílt színi összecsapásra nem került sor. A Leobeni Névtelen (*Anonymus Leobenses Chronicon*),⁸² a Heiligenkreuzi Évkönyv, Veit Arnpeck (*Vitus Arnpeckius: Chronicon Austriacum*)⁸³ és a Klosterneuburgi Évkönyv szerint a magyar hadsereg nagy veszteségeket szenvedett, a továbbjutás esélytelen volt, ráadásul a herceg csapatai — megkerülve a magyar királyi sereget — átsaptak Magyarországra és felégették Dévényt, így a harci kedv is csökkent.⁸⁴ Harcias Frigyes a Lambachi

77 Az augsburgi Szent Ulrik és Afra kolostor évkönyvei az 1106–1334 közötti évekre. A szerzők a későbbi apáttal, Ulrich Winklerrel és egy Konrád nevű szerzetessel azonosíthatóak. Az 1300-ig terjedő rész Altaichi Hermann évkönyvének folytatását kivonatolja, utána viszont lényegében önálló szöveget hoz Troppau Mártonra támaszkodva. *Körmen di*, 2008. 91–92. p.

78 MGH SS IX. 785. p.; CFH I. 206. p.

79 A XIII. század végén, feltehetőleg 1284 körül az 1226-ban alapított bécsi domonkos kolostorban keletkezett évkönyv 1025 és 1283 között tárgyalja az eseményeket. Forrásai között szerepelt a Melki Évkönyv, a Heiligenkreuzi Hagymány, a Klosterneuburgi Évkönyv, valamint a Bécsi Skót Évkönyv. *Uiblein*, 1982. 96. p.

80 „per principes sopitum est bellum” MGH SS IX. 727. p.

81 ÁÚO VI. 603. p. = RA 538. sz.

82 Az ismeretlen nevű leobeni domonkos szerzetes által készített mű Krisztus születésétől 1343-ig beszél el az eseményeket. A compiláció legfontosabb forrása Viktring János *Liber certarum historiarum* című műve volt. Szövege rokonságot mutat a Klosterneuburgi Évkönyvvel. *Körmen di*, 2008. 72–73. p.

83 A bajorországi krónikás a mitikus kezdetektől 1488-ig taglalja Osztrák Hercegség történetét. Művét valószínűleg 1494–1495 során írta. Forrásai között szerepel a Salzburgi Főszékeskáptalan Évkönyve, Altaichi Hermann, valamint az Osztrák Krónika. RF 171–172. p.

84 MGH SS IX. 627. p., 637. p.; CFH I. 269. p.; CFH III. 2633. p.

Évkönyv szerint is erős kézzel védekezett, II. András ezért fegyverszünetet kötött és visszavonult.⁸⁵ A békekötésre nem sokkal később Bécsújhelyen került sor. II. András a tárgyalások során vendégségbe hívta Harcias Frigyet Magyarországra, aki élt is a lehetőséggel.⁸⁶ A megkötött béke ígéretesnek tűnt, a herceg és a király baráti viszonyban vált el egymástól.

3. A béke kudarca (1234–1235)

Az 1233-as esztendő háborúi békével zárultak, és mivel a hercegségek is kimerültek, Harcias Frigyes időt szánhatott dinasztikus kapcsolatainak bővítésére. 1234 nyarán sor került a herceg már 1225 óta jegyben járó húgának, Konstanciának és II. Henrik (1221–1288) meissenai örgrófnak az esküvőjére. A Leobeni Névtelen, az Admonti Évkönyv (*Annales Admontenses*),⁸⁷ a Heiligenkreuzi Évkönyv és Veit Arnpeck szerint az ünnepségre húsvét nyolcadán, vagyis április 30-án került sor Stadlau közelében egy mezőn.⁸⁸ A Bécsi Domonkos Évkönyv ezzel szemben Ringlinse, azaz a mai Floridsdorf közelébe helyezi az esküvőt.⁸⁹ A két helység mindössze 10 km-re van egymástól a Duna északi partján. A Ringlinsere utaló információ ugyan helyinek tekinthető, hiszen a bécsi domonkosok jegyezték le — akik minden bizonnyal tájékozottabbak voltak a Bécshez közeli területek, falvak megnevezésében, mint a 100 km-nél is messzebb élő társaik —, ám az évkönyv a XIII. század végén, tehát nem az eseménnyel egy időben keletkezett, emiatt a stadlauer helyszínt tűnik hitelesebbnek. Az esküvőről tudósító források kiemelik, hogy Harcias Frigyes édesanyja, Teodóra hercegné is vendéglátóként vett részt rajta. Az ünnepséget Veit Arnpeck szerint katonai játékok, azaz lovagi torna koronázta meg.⁹⁰ A jeles eseményen a térség valamennyi meghatározó és hatalommal

85 MGH SS IX. 558. p.

86 Annales Claustro-neoburgenses. In: MGH SS IX. 637. p.; Annales Sanctucensens. In: MGH SS IX. 627. p.

87 Az admonti monostor évkönyve 1140 és 1250 között mutatja be az eseményeket az 1140-ig tartó alapszöveg folytatásaként. Az alapszöveg több salzburgi évkönyvnek is forrásul szolgált. A XII. századi események tárgyalására a Salzburgi Évkönyv, a XIII. századiakra pedig a klostereuburgi hagyomány gyakorolt hatást. *Bradács*, 2014. 5. p.

88 MGH SS IX. 593. p., 637–638. p.; CFH I. 269. p.; CFH III. 2633. p.

89 MGH SS IX. 727. p.

90 CFH III. 2633. p.

bíró személyisége megjelent: II. András, talán Béla herceg is,⁹¹ I. Vencel, Přemysl morva őrgróf, I. Albert (1212–1260) szász herceg, Bernard karintiai herceg, valamint II. Hermann (1227–1241) türingiai tartománygróf. Az egyháziak részéről Eberhard (1200–1246) salzburgi érsek, Rüdiger (1233–1250) passauai, Konrád (1230–1258) freisingi, Henrik (1231–1243) seckauai, illetve Ekbert bambergi püspök tette tiszteletét.⁹²

A menyegzőre összesereglett vendégeket érdemes egy kicsit közelebbről is szemügyre venni. II. András és Béla, illetve Vencel az előző évben megkötött békék fenntartása végett kaphatott meghívót, míg a többi világi méltóság valamilyen módon rokonságban állt a Babenbergekkel. A morva őrgróf felesége Harcias Frigyes nejének testvére volt, a szász herceg első felesége Babenberg Ágnes volt, a karintiai herceg édesanyja pedig id. Babenberg Ágnes, III. István magyar király özvegye. De ide sorolható a Meráni-házból származó Ekbert püspök is.⁹³ Az egyetlen kivétel a gyermek II. Hermann türingiai tartománygróf, Árpád-házi Szent Erzsébet fia és II. András unokája. Ám a 12 éves fiúcska valószínűleg a nagybátyjával és gyámjával, Raspe Henrikkel érkezett, aki négy évvel később szintén egy Babenberg-hercegnőt vett feleségül. Elképzelhető, hogy az első püspökök ekkorra vezethetők vissza. Természetesen az egyházi hatalmasságok meghívása is egy jól átgondolt koncepció részét képezte. A salzburgi érsek már a bambergi püspök kiszabadásában is segédkezett Harcias Frigyesnek, a passauai püspökkel a Bajor Hercegséggel való szembenállásuk miatt hagyományosan jó volt a kapcsolat, a freisingi püspök a II. Ottóval kiobbant viszálya miatt már korábban az Osztrák Hercegségbe menekült, a seckauai püspök pedig Eberhard pártfogoltja, a későbbiekben pedig a herceg egyik leghűségesebb embere volt.⁹⁴

Ezen felül megállapíthatjuk, hogy az odalátogató fejedelmek egytől egyig II. Frigyes császár táborát erősítették mind a pápával, mind a fiával szemben.⁹⁵ Jelenlétük így nemcsak Harcias Frigyes megbecsültségét, illetve rangját növelte, hanem egyfajta fórumot is biztosított a hasonló politikai nézeteket valló személyeknek a herceg érdektelensége, illetve vélt Henrik-pártisága ellenére is. Ezen felül remek alkalmat biztosított a kapcsolatépítésre: feltehetőleg itt került sor

91 Béla herceg otlétét csak Veit Arnpeck említi meg, míg a többi vendég jelenlétét más források is megerősítik. CFH III. 2633. p.

92 Anonymi Leobensis Chronicon. In: CFH I. 269. p.; Annales Admontenses. In: MGH SS IX. 593.; Annales Sanctucensens. In: MGH SS IX. 637–638. p.

93 Scheibelreiter, 2010. 382–383. p.; Lechner, 1994. 479–480. p.; LM IV. 2079. p.

94 LM III. 1521–1522. p., 1762–1763. p.

95 Gramsch, 2013. 318. p.

Přemysl morva őrgróf és az Árpádok közötti viszony szorosabbra fűzésére, melynek a későbbiekben még fontos szerepe lesz.

A béke azonban a közös ünneplés ellenére sem tartott tovább egy évnél, Harcias Frigyes ugyanis 1235-ben betört a Magyar Királyság végeire és megostromolta Lékát (ma Lockenhaus), elfoglalnia azonban Győr fia Tordának hála nem sikerült.⁹⁶ A magyar határt ért támadásról a Kölni Szent Pantaleon Évkönyv (*Annales S. Pantaleonis Colonia*)⁹⁷ is beszámol, hozzátéve, hogy a herceg „nemre és életkorra való tekintet nélkül” dúlta a végeket.⁹⁸ Az osztrák herceg támadása tehát ugyanazon a határterületen következett be most is, mint 1230-ban. Ez azonban már komolyabb következményekkel járt, mivel Harcias Frigyes ezúttal a fényes külsőségek közepette megkötött békét is felrúgta, és II. Frigyes császár szavaival élve „addig zaklatta azt a fejedelmet, hogy az hadjáratot indítván, behatolt a Birodalom végeire”.⁹⁹ II. András Béla és Kálmán hercegekkel együtt minden ellenállás nélkül egészen Bécsig nyomult. A Zwettli hagyomány, az Osztrák Krónika, a Heiligenkreuzi Évkönyv és a Leobeni Névtelen 200.000 főre teszi a magyar hadsereget, míg az ellenállni kívánó herceggel tartó osztrák és stájer katonák számát 30.000-ben határozzák meg. A számadatok nem tekinthetők reálisnak, az arányokat azonban jól érzékeltetik. Az ütközet előtt, a számbeli fölényt látva az osztrák–stájer hadsereg, de maga a herceg is megfutamodott, szabad utat engedve a fosztogató magyaroknak.¹⁰⁰

Ezzel párhuzamosan a cseh király is támadást indított és a Dunától északra fekvő részeket pusztította Stadlauig. Vencel ténykedéséről kevesebb forrás számol be, ami arra utalhat, hogy bár a két uralkodó közös akciót hajtott végre, a ma-

96 Hazai Okmánytár. Kiad. Nagy Imre, Pauer Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. VI. Bp., 1876. 107. p.

97 A kölni Szent Pantaleon monostor évkönyve a világ teremtésétől 1237-ig, kiegészítéssel együtt 1249-ig beszéli el az eseményeket. Műfaját tekintve világkrónika. Az 1199-es évig túlnyomórészt Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekhard, valamint — elsősorban a XII. század második feléhez — a kölni királykrónika szövegét vették át a szerzetesek, 1200-tól azonban önálló értesüléseket is közölnek. *Wattenbach-Schmale*, 1976. 109–112. p.

98 „nulli parcens sexui, nulli etati” MGH SS XX. 844. p.

99 „adeo tantum principem provocavit, quod expeditione facta imperii fines intravit” CD VII. 226. p.

100 Scheibelreiter felveti a lehetőséget, hogy a herceg miniszterialisai a később kirobbanó ellentétek miatt már ekkor megtagadták a harcot. *Scheibelreiter*, 2010. 317. p. A források tükrében viszont számomra egyértelműnek tűnik, hogy ebben az esetben a magyarok számbeli fölényéből adódó megfutamodásról volt szó. Vö: CFH I. 260. p., 269. p., 506. p.; CFH III. 2633. p; MGH SS IX. 638. p.

gyar kontingens számottevőbb volt, illetve feltételezhető, hogy a főparancsnok, vagyis a kezdeményező fél II. András volt. Ennek egyedül az Erfurti Domonkos Évkönyv (*Annales Erphordenses*)¹⁰¹ mond ellent, mely az osztrák herceg és a cseh király ellentétét hangsúlyozza, amit az előbbi „kiállhatatlan gögje és ostobasága miatt” még a császári közvetítés sem tudott feloldani. A mediáció kudarcát követően Vencel, nem találván jobb megoldást, júliusban háborút indított „Magyarország királyát és másik négy királyt segítségül hívva”.¹⁰² Azon túl, hogy ez a tudósítás a cseh király kezdeményező szerepét emeli ki — ami a Magyar Királyságot ért támadás miatt kétségbe vonandó —, a segítségül hívott négy király azonosítása is problémába ütközik, ugyanis ebben az időszakban nem volt ennyi koronás fő a cseh király szövetségesei, illetve rokonai között, de még a térségben sem.

Annál érdekesebb viszont a császár átutazása a hercegségeken. II. Frigyes 16 évnyi távollét után 1235 májusában tért vissza először Itáliából a Birodalom törzsterületére fia újabb lázadása miatt. A német területeket Stájerországon keresztül közelítette meg, így alkalma nyílt végre találkozni Harcias Frigyesseel.¹⁰³ A császár későbbi, a cseh királynak címzett manifesztumában arról számol be, hogy a herceg „nem szégyellt kétezer márkát követelni tőlünk [a császártól] a veled [I. Vencellel] és Magyarország felséges királyával vívandó háborújához”. A császár ezt megtagadta, mire a herceg felmondta neki az engedelmességet.¹⁰⁴

Varga Gábor azt állítja, hogy a herceg fenti kérése összefüggött a magyar belpolitikai életben bekövetkezett változással. Véleménye szerint 1234–1235 folyamán hatalmi eltolódás ment végbe II. András régi híveinek rovására, akik Rogerius tanúsága szerint összeesküvést szerveztek a király és Béla herceg ellen, aminek sikere esetén felosztották volna az országot.¹⁰⁵ Ám mivel kudarcot val-

101 Az 1228-ban alapított erfurti domonkos kolostor évkönyve az 1220 és 1253 közötti évekre. A tárgyilagos és viszonylag rövid feljegyzések nagyrészt saját információkból származnak. *Sommerlechner*, 1999. 561. p.

102 „propter intollerabilem superbiam ducis ac stultitiam [...] regem Ungarie cum ceteris quator regibus in auxilium advocans” MGH SS XVI. 30. p.

103 *Scheibelreiter*, 2010. 316. p.

104 „non erubuit duo milia marchanum a nobis exigere pro guerra tibi et illustri regi Ungarie facienda” CD VII. 225. p.

105 A bárói összeesküvés előmozdító szerepét hangsúlyozta már Adolf Ficker is: véleménye szerint Harcias Frigyes azért támadta meg a magyar végeket, mert arra számított, hogy a kirobbanó lázadás élére állva megszerezheti a trónt, ám 30.000 fős serege nem vehette fel a harcot II. András 200.000 katonájával. *Ficker*, 1884. 42–43. p. A források szerint azonban a herceg csak

lottak, új tervvel álltak elő: Harcias Frigyes közvetítésével a császárnak kívánták felajánlani az országot. Varga érvelése szerint Harcias Frigyes tetszését elnyerte az ötlet és emiatt készült háborúra Magyar- és Csehország ellen, a pénzbeli kövétel pedig ennek a bizonyítéka.¹⁰⁶

A kerek egésznek tűnő elmélet több ponton is vitatható. Rogerius tudósítása szerint a lázadó bárók és nemesek valóban fel akarták ajánlani a koronát a császárnak, de a követet még útközben elfogták és a király elé vitték.¹⁰⁷ Vagyis az ország tulajdonképpeni felajánlására jó eséllyel sor sem került, amit az erre vonatkozó források hiánya is alátámasztani látszik. Másrészt ebben az esetben a Cseh Királyság elleni támadás az erőviszonyok ismeretében nem tűnik logikusnak.

Gramsch arra hívja fel a figyelmet, hogy a császár vonakodásában a bambergi püspök jelenlétének is szerepe volt, lévén IV. Béla nagybátyja. A herceg kérése így a Meráni–Babenberg együttműködés végét jelentette, amit a püspök és a császár közös távozása juttatott kifejezésre. Gramsch emellett azt is lehetségesnek véli, hogy Harcias Frigyes a Henrikkel szembeni támogatásért cserébe kérte a 2000 márkát.¹⁰⁸ Emellett azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a herceg egyszerűen a császár addigi bőkezűségére próbált apellálni. A császár mindenesetre nem tartott igényt az osztrák herceg segítségére, akit egyrészt a sógorság miatt nem

II. András betörésének hírére gyűjtött sereget, másrészt, ha ekkora kontingens állt volna Harcias Frigyes rendelkezésére Lékánál, akkor biztosan el tudta volna foglalni.

106 Varga, 2003. 253–254. p.

107 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Bp., 1937–1938. (A továbbiakban: SRH) II. 557–558. p. A régebbi magyar szakirodalom is hangsúlyozza a követ elfogását. Lásd: *Almásy Tibor*: A tizenharmadik század története. (Magyar Századok) Bp. 2000. 73. p.; *Kristó Gyula*: Háborúk és hadviselés az Árpádok-korában. Szeged 2003. 144. p.; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp., 1899. (A továbbiakban: *Pauler*, 1899) 128. p. Ezzel szemben Palacký úgy vélte, hogy a IV. Béla uralmával elégedetlen főurak egyenesen Harcias Frigyesnek ajánlották fel a koronát, ráadásul II. András halálát követően, ezért az 1235. évi háborúkat is a király halála utánra tette. *Palacký*, 1866. 106. p. Ugyancsak a lázadó bárókat sejtí a háttérben Heinz Dopsch, aki szintén IV. Béla trónra lépése utánra helyezi az eseményeket. *Dopsch, Heinz*: *Österreichische Geschichte 1122–1278. Die Länder und das Reich – Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*. Wien 1999. (A továbbiakban: *Dopsch*, 1999.) 190. p. Stürmer egyenesen egy IV. Béla ellen indított háborúról ír. *Stürmer*, 2000. 326. p. Hasonlóan II. András halála utánra datálja a királyellenes összeesküvést és a korona felajánlását Scheibelreiter is, ám ennek II. András szeptember 21-i halála és a források egyértelműen ellentmondanak, ezért megint csak nem érthetők velük egyet. *Scheibelreiter*, 2010. 317. p.

108 Gramsch, 2013. 340–342. p.

tartott megbízható szövetségesnek, másrészt a birodalmi fejedelmek többségének támogatását maga mögött tudva, könnyen lemondott róla.

Annyi látszik bizonyosnak, hogy Harcias Frigyes Léka elleni támadása a császár távozása és a pénzbeli hozzájárulás megtagadása után, május–június tájékán következett be, amit a cseh és a magyar király közös megtorló akciója követett júliusban. A herceg egyáltalán nem volt felkészülve egy kétfrontos háborúra, aminek következtében teljes vereséget szenvedett mindkét hadszíntéren. A Duna áradása miatt visszavonulni kényszerülő Vencellel ekkor nem egyezett ki, II. Andrással viszont egy jelentősebb összeg — a források szerint több ezer márka — fejében helyreállította a viszonyt.¹⁰⁹ Bár a források a *pax* szóval hivatkoznak rá, valószínűbb, hogy II. András életében csak a fegyverszünet megkötésére került sor, ahogyan az már 1233-ban is történt, magát a békét pedig csak 1236-ban hozták tető alá. Ezt támasztja alá több levélváltás, köztük az, melyben egy osztrák báró arról számol be a hercegnek, hogy a magyarok fegyverszünetet színélve készülnek egy újabb támadásra, amit a csapatok gyülekezésére és hidak építésére alapoz. Harcias Frigyes osztotta a báró aggodalmait és a kész hidak lerombolására utasította őt.¹¹⁰ Más forrás ezen incidensről nem számol be, így valószínűleg egyik uralkodó sem tulajdonított neki különösebb jelentőséget, de az jól látszik, hogy mindkét fél előnyre próbált szert tenni és árgus szemekkel figyelte a másikat, ami az előzmények ismeretében egyáltalán nem meglepő. A tényleges békekötésre, immár IV. Bélával 1236 júniusában kerülhetett sor, amikor Harcias Frigyes a Vág mellett, Galgócon tartózkodott.¹¹¹

109 Albericus monachus Trium Fontium: Chronicon. In: CFH I. 937. p.; Annales S. Pantaleonis Colonia. In: MGH SS XX. 844. p.; Anonymi ceonobitae Zwetlensis Chronicon. In: CFH I. 260. p.; Annales S. Rudberti Salisburgenses. In: MGH SS IX. 786. p.; Vitus Arnepeckius: Chronicon Austriacum. In: CFH I. 2633. p.; Annales Sancrucens. In: MGH SS IX. 638. p

110 Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bearb. Wagner, Hans – Lindeck, Irntraut. I–V. Graz–Köln–Wien 1955–2000. (A továbbiakban: UBB) I. 227. p.; BUB IV/2. 1195. p.; Auer, Leopold: Eine österreichische Briefsammlung aus der Zeit Friedrichs des Streitbaren. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. 77. (1969) 76. p. (75. sz.)

111 UBB II. 328. p. Hasonlóan vélekedik Senga Toru is. Senga, Toru: Adalékok az 1236. évi magyar–osztrák kapcsolattörténehez. In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta historica. 90. (1990) 63–73. p.

4. A Birodalom támadása

Az 1235-ös háborút követően megritkultak az osztrák–magyar érintkezések. II. András halála után a belső nehézségek, a király és a bárók ellentéte, valamint a halicsi trón előbb Danyiil, majd Mihail és Rosztiszláv számára történő megszerzése állt IV. Béla politikájának homlokterében.¹¹² Az Osztrák Hercegség iránya csak édesanyja, az 1213-ban meggyilkolt Meráni Gertrúd gyilkosainak üldözése során kapott szerepet. Pósa zalai ispán megtudván, hogy a király előtt ő is gyanúba keveredett, a szomszédos országba kívánt emigrálni. E szándékáról IV. Béla egy másik határvármegye ispánjától értesült, aki megpróbálta feltartóztatni a határon, ám előbbi az embereinek és a vármegye németjeinek segítségével sikeresen elmenekült. Birtokait az esetet jelentő ispán kapta meg.¹¹³ Az engedetlen bárók és nemesek, valamint II. András egykori párthíveinek megbüntetéséről a már említett módon Rogerius is beszámol, és az is bizonyosnak látszik, hogy az Osztrák Hercegség területén létezett egy kisebb „emigráns telep”. Egy határvárat elvesztő várparancsnok barátja ugyanis azért nem akarta befogadni segélykérő barátját, mert félt, hogy magára vonja a herceg gyanúját.¹¹⁴ Az osztrák és a stájer területeken tehát tartózkodtak olyan magyar előkelők, akik elégedetlenek voltak IV. Béla uralmával vagy félték a megtorlástól. A csoportosulás azonban nem tudott eredményesen fellépni ellene és Harcias Frigyesre sem számíthattak, mivel utóbbi épp ekkor került szembe a Birodalommal.

Már utaltam rá, hogy a császár 1235-ös látogatása nem úgy alakult, ahogyan azt a herceg remélte, ráadásul elidegenítette magától addigi legfőbb szövetségését, a Meráni–Andechs-házat is. Az előző években folytatott külpolitikája, valamint a szomszédos országok folytonos zaklatása pedig a többi szomszédjával rontotta meg a viszonyt. Ezt tetézték gazdasági intézkedései: új adót vetett ki, lefoglalta a kolostorok vagyonát — ami a magyarokkal kötött béke kifizetésének érdekében történhetett —, valamint a zsidók tanácsára korlátozta a magyar gabona átmenő forgalmát és betiltotta a borexportot. Utóbbi intézkedései érzékenyen érintették mind az addigi célterületeket, Bajorországot és Svábföldet, mind a közvetítőkereskedelemben érdekelt Salzburgot, de saját alattvalóit is ellene hangolták.¹¹⁵ Sőt mi több saját anyja is elfordult tőle: a hercegné kicselezte őrzőit és Morvaország-

112 *Font*, 2005. 235–238. p.

113 UBB I. 225. p.

114 UBB I. 226. p.

115 *Annales S. Rudberti Salisburgenses*. In: MGH SS IX. 786. p.

ba szökött, ahol a cseh király fogadta, majd a császárhoz kísérte, akinél panaszt tett fia ellen.¹¹⁶ Teodóra szökéséről és annak okáról a Heiligenkreuzi Évkönyv a következőképp számol be: „amiatt az [anyagi] nyomorúság miatt, amelyet szenvedett, és a fiától való félelem miatt, hogy ti. nehogy örökre elszigetelődjék, Ausztriából elmenekülvén Csehországba érkezett.”¹¹⁷ A hercegné tehát jobb helyzetfelismerőnek bizonyult fiánál, aki vagy nem vette észre, vagy nem tulajdonított elegendő jelentőséget a Birodalomban végbement változásoknak.

II. Frigyes császár visszatérésének oka — ahogyan arra már utaltam — (VII.) Henrik lázadása volt, melynek leverése viszonylag könnyen ment, hiszen a Birodalom fejedelmei mind elfordultak a római királytól. Az 1234-ben Stadlauban összegyűlt császárpárti hatalmasságok mellett ekkorra már a bajor herceg is ezt a táborot erősítette, mely irányváltást a császár kisebbik fiának, Konrádnak és II. Ottó lányának az eljegyzése pecsételte meg.¹¹⁸

A császár manifesztumában, mely tulajdonképpen a cseh királynak címzett propagandairat, részletesen felsorolja Harcias Frigyes bűneit, melyek között ott találjuk a Magyar Királyság elleni engedély nélkül indított háborút, a pénzkérést, a békebontást és további türannosz-toposzokat.¹¹⁹ A császár haragját és sértettségét nagy valószínűséggel az növelte a leginkább — legalábbis az incidensről beszámoló évkönyvek „a sok tévelygés és gaztett” mellett ezt emelik ki elsősorban¹²⁰ —, hogy a herceg egyetlen meghívásának sem tett eleget és sosem jelent meg az általa összehívott birodalmi gyűléseken.¹²¹ Bár a *Privilegium minus* értelmében ehhez a hercegnek minden joga megvolt, viselkedését semmiképpen sem lehetett

116 BUB IV/2. 1190. p.

117 „Theodora propter penuriam rerum quam patiebatur, et propter timorem filii ne se perpetuo includeret, de Austria fugiens venit Boemiam” MGH SS IX. 638. p.

118 Handbuch der bayerischen Geschichte. Hg. Spindler, Max. II. Das alte Bayern, der Territorialstaat vom Ausgang des 12. Jahrhunderts bis zum Ausgang der 18. Jahrhunderts. München 1969. 38. p.

119 Görich, Knut: Normen im Konflikt. Kaiser Friedrich II. und der „Prozess” gegen Herzog Friedrich den Streitbaren von Österreich. In: Herrschaftsräume, Herrschaftspraxis und Kommunikation zur Zeit Kaiser Friedrichs II. Hg. Görich, Knut – Keupp, Jan – Broekmann, Theo. München 2008. 369–371. p.

120 „propter multiples excessus et facinora” Annales S. Pantaleonis Colonia. In: MGH SS XX. 844. p.; Vö: Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 638. p.; Annales S. Rudberti Salisburgenses. In: MGH SS IX. 786. p.

121 CD VII. 225–226. p.

illendőnek nevezni, a császárt pedig kifejezetten érzékenyen érinthette a dolog.¹²² A Pulkava Krónika úgy tudja, hogy a herceg távolmaradásának oka az volt, hogy „mélátlan dolognak tartotta, hogy a császár a sógorát, Henriket, Németország királyát bilincsbe verve fogságban tartotta”.¹²³ Ebben lehet ugyan némi igazság, ám mivel Harcias Frigyes tevőlegesen sosem támogatta sógorát, nem tartom valószínűnek, hogy valóban emiatt maradt volna távol. A Heiligenkreuzi Évkönyv úgy véli, hogy a herceg félt „saját butaságától és a császár bölcsességétől, és attól, hogy azok, akik panaszt tettek azért, mert nem érdemli meg a birtokait, elveszik majd tőle [azokat]”.¹²⁴ A herceg tehát szembesült birodalmi politikájának hibáival, és ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk, teljes joggal tartott a legrosszabbtól.

Mindenesetre ez lehetett az utolsó csepp a császár poharában. 1236 júniusában birodalmi átokkal sújtotta a herceget Augsburgban, valamint megfosztotta az Osztrák és a Stájer Hercegségektől.¹²⁵ Az ítélet kimondásakor Harcias Frigyes éppen Magyarországon, Galgóc közelében tartózkodott az előző évi háborút lezáró béke ügyében,¹²⁶ így feltehetően ekkor sem állt szándékában megjelenni a császár színe előtt. Sőt mi több, a Heiligenkreuzi Évkönyv szerint még rontott is a helyzetén, mivel rosszul bánt az átok hírért hozó követtel.¹²⁷ A renitens herceg megrendszabályozásának feladatát, és a birodalmi átok beteljesítését a császár a panaszt emelő szomszédokra bízta. I. Vencel és a morva örgróf északról, II. Ottó és a passauai püspök nyugatról tört be és Linzig nyomult előre, mialatt a bambergi püspök és az aquileiai pátriárka Stájerországba tört be. Az intervencióban részt vett még ezen kívül Siegfried (1230–1249) mainzi, Eberhard salzburgi és Teodor (1212–1242) trieri érsek, Siegfried (1227–1246) regensburgi püspök, Bernard ka-

122 Az 1156-ban II. Jasomirgott Henriknek kiállított kiváltságlevél a következő előjogokat biztosította a mindenkori osztrák hercegnek: nőági örökösödés, *libertas affectandi*, a herceg hozzájárulása szükséges alattvalói császár általi elítéléséhez, a császári hadsereghez csak az Ausztriával szomszédos területek elleni hadjárat esetén köteles csatlakozni, csak az Osztrák Hercegség vagy Bajorország területén tartott gyűléseken köteles megjelenni. *Appelt, Heinrich: Privilegium minus. Das Staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich.* Wien–Köln–Graz 1976. 55–80. p.

123 „ingratum reputans, quod imperator generum suum Hanricum, regem Alemanie, vinculis tenuerat mancipatum” FRB V. 136. p.

124 *suam stultitiam ac sapientiam imperatoris, et eos qui querimoniam faciebant propter res suas sibi immerite ablatas*” MGH SS IX. 638. p.

125 *Hermannus Althensis abbas.* In: MGH SS XVII. 394. p.

126 UBB II. 328. p.

127 MGH SS IX. 638. p.

rintiai herceg, valamint Raspe Henrik is. A birodalmi seregek minden ellenállás nélkül felpredálták a hercegségeket, mivel „csatlakoztak hozzájuk a terület nemesei” is.¹²⁸ Az *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften* pedig arról tájékoztat, hogy a bécsiek megeléglélvén a herceg zsarnokoskodását és az egymást erő botrányokat, elűzték őt és behívták a császár csapatait.¹²⁹

IV. Béla nem vett részt a Harcias Frigyes elleni katonai akcióban, mert — bár e szomszéd jóvoltából komoly sérelmeket szenvedett el az előző években — a Magyar Királyság semmilyen értelemben nem volt a Német–római Birodalom része vagy a császár alattvalója, a birodalmi átok érvényesítése pedig birodalmi belügynek számított, emellett a király figyelmét a birtokviszavételi politika kötötte le. Az persze lehetséges, hogy a császár megpróbálta őt bevonni az akcióba, hiszen 1236 táján járt egy császári követség Magyarországon. A Padovai Évkönyv (*Annales S. Iustinae Patavini*)¹³⁰ szerint ezzel a követséggel menekült el férfiruhában az áldott állapotban lévő Beatrix királyné mostohafia haragja elől.¹³¹ Troisfontaines-i Alberik (*Albericus monachus Trium Fontium: Chronicon*)¹³² pedig arról tájékoztat minket, hogy ebben az időben „Frigyes császár 47 évnyi adót követelt Magyarország királyától, amit az ti. a halott nagyapjának, a nagy Frigyes császárnak [még] nem fizetett meg”.¹³³ A két híradás ugyanarra a követségre vonatkozik, arról viszont nem tudni, hogy a magyar király rendezte volna ezt a „tartozást”,¹³⁴ ám IV. Béla IX. Gergelyhez írott levele alapján annyi valószínűsíthető, hogy a császári követség a lombardok elleni hadjárat kapcsán tartott igényt a

128 „adiunctis sibi nobilibus terre” *Annales S. Pantaleonis Colonia*. In: MGH SS XX. 844. p.

129 MGH Dt. Chron. VI. 107–108. p.

130 Az ismeretlen szerzőjű, 1289–1293 táján a padovai Szent Jusztina monostorban keletkezett évkönyv az 1207 és 1270 közötti eseményekről ad tájékoztatást különös tekintettel a Lombardiában történetekre. A Padovai Krónikára és a *Liber regiminum Paduaera* támaszkodik. *Körmendi*, 2008. 176–177. p.

131 MGH SS XIX. 154–155. p.

132 A Trois Fontaines-i ciszterci apátság szerzetese 1227 és 1251 között írta krónikáját, mely a világ teremtésétől 1241-ig tárgyalja az eseményeket nagy hangsúlyt helyezve a gyermekek keresztes hadjáratára és VI. Henrik császár uralkodására. 1220 után zömében saját, szájhagyományra alapozott értesüléseket tartalmaz. A magyar vonatkozású információk feltehetőleg a magyarországi ciszterci szerzetesektől származnak. *Csákó Judit: A középkori magyar történeti hagyomány mesés elemei Albericus Trium Fontium krónikájának tükrében*. In: *Fons* 19. (2012) 435–462. p.

133 „Imperator Fredericus repetit a rege Hungarie tributum 47 annorum, quod videlicet ex quo mortuus avus eius magnud imperator Fredericus solutum non fuerat” MGH SS XXIII. 937. p.

134 *Pauler*, 1899. 131. p.

magyar király segítségére, ezért úgy vélem, hogy legfeljebb arra kérték IV. Bélát, hogy ne támogassa Harciast Frigýest.¹³⁵

Harciás Frigýes, bár keményen védekezett, döntő vereséget szenvedett, alig néhány monostor és csak kisszámú miniszteriális maradt a hűségén. Megaláztatása akkor vált teljessé, amikor a császár csapatai — egészen pontosan a Merániak — elfoglalták a Meráni Ágnes által védett Riegersburgot, a hercegnét pedig magukkal hurcolták.¹³⁶

Harciás Frigýes mindössze a stájer területen fekvő Bécsújhelyet és Starhemberg várát tudta megtartani, tehát Ausztriát teljesen elvesztette, ám a birodalmi intervenció sikere mégsem volt teljes, mivel a támadók közötti személyes ellentétek nem tették lehetővé a további előrehaladást, csak a fosztogatást.¹³⁷ A támadás lendületének megtörése, majd a herceg unokatestvérének, IV. Albert (1221–1242) bogeni grófnak a beavatkozása és a passauai, valamint a freisingi püspökök elfogása személyes beavatkozásra készítette a császárt, aki elhagyva az itáliai hadszínteret, előbb Stájerországban fogadta a miniszteriálisok hódolatát, majd Ausztriába vonult.¹³⁸ A karácsonyt Grazban töltötte, majd kihasználva a háborúban beállt kényszerű szünetet, birodalmi várossá tette Bécsset, valamint birodalmi gyűlést tartott, melyen az ott tartózkodó fejedelmekkel — köztük Vencellel — királlyá választotta a még kiskorú másodszülött fiát, Konrádot,¹³⁹ aki mellett a cseh király a *procurator sacri per Germaniam imperii* tisztségét töltötte be.¹⁴⁰ Az összejövetel másik fontos célja a hercegségek ügyének rendezése volt. A támadásban részt vevő szomszédos hatalmasságok — elsősorban Vencel és II. Ottó — arra számítottak, hogy a császár birtokadomány formájában hálálja majd meg hűségüket. Reményeikben azonban csalatkozniuk kellett, mivel a császár mind Ausztriát, mind Stájerországot birodalmi hűberré nyilvánította és a császári birtokokba olvasztotta, aminek a későbbiekben komoly következményei lettek.¹⁴¹ II. Frigýes végül 1237 áprilisában hagyta el a hercegségeket, helytartóvá „a nemes

135 Varga, 2003. 257. p.; Regesta Imperii. Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz. Online Datenbank. (<http://www.regesta-imperii.de>) V,2,4 n. 11195.

136 Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 638. p.

137 Annales Schefflarienses maiores. In: MGH SS XVII. 340. p.

138 Annales Marbacenses. In: MGH SS rer. Germ. IX. 95. p.; Annales Lambacenses. In: MGH SS IX. 559. p.; Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 638. p.; Annales Praedicatorum Vindobonensium. In: MGH SS IX. 727. p.

139 Annales Marbacenses. In: MGH SS rer. Germ. IX. 95. p.; Vaniček, 2000. 341–344. p.

140 Hoensch, 1992. 85. p.; Zöllner, Erich: Ausztria története. Bp. 1998. 63. p.

141 Palacký, 1866. 107. p.

lelkű és harcias” (*magnanimus et bellicosus*) Ekbert bambergi püspököt nevezte ki, aki azonban nem sokkal később elhunyt.¹⁴² Az új helytartók, Eberstein grófja és Nürnberg várkapitánya pedig nem tudtak eredményesen ellenállni a herceg el-lentámadásainak.

Harcias Frigyes ugyan egy kisebb stájer támadást is vissza tudott verni, ám a győzelemhez nagyobb hatalmú szövetségesekre volt szüksége, akiket végül az addig császárpárti cseh királyban és a bajor hercegeben talált meg.¹⁴³ Utóbbiak a bécsi birodalmi gyűlés hatására már a pápa felé orientálódtak, így Albert Beheim passauai kanonok és a seckau püspök közvetítésével nem volt különösebben nehéz megnyerni őket az ügynek.¹⁴⁴ Kettejük közül a cseh király bizonyult a keményebb diónak: Vencel a Dunától északra fekvő területek átadását, valamint elsőszülött fiának, Ulászlónak és a herceg unokahúgának, Gertrúdnak az eljegyzését kérte a segítségért cserébe, biztosítékként pedig továbbra is megszállva tartotta Laa an der Thayat.¹⁴⁵ A tényleges szövetségkötés előtt azonban még szembe kellett néznie öccse újabb lázadásával.

Egyes vélekedések szerint Přemysl ekkor kísérletet tett Morvaország függetlenítésére,¹⁴⁶ ám ez — tekintve, hogy Morvaország közvetlenül kapcsolódott a császárhoz — nem egészen helytálló. Inkább arról lehetett szó, hogy Vencel megpróbálta a Cseh Királyság függésébe vonni az örgrófságot, amit a testvére

142 Annales SS. Udalrici et Afrae Augustenses. In: CFH I. 206. p.; Annales S. Rudberti Salisburgenses. In: MGH SS IX. 787. p.

143 Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 638. p.; Annales Erphordenses. In: MGH SS XVI. 33. p.

144 *Lechner*, 1994. 285. p.

145 *Žemlička, Josef*: Die Tradition der babenbergisch-přemyslidischen Heiratsverbindungen. In: *Böhmisch-österreichische Beziehungen im 13. Jahrhundert. Österreich (einschließlich Steiermark, Kärnten und Krain) im Großprojekt Ottokars II. Přemysl, König von Böhmen.* Hg. Bláhová, Marie – Hlaváček, Ivan. Prag 1998. (A továbbiakban: *Žemlička*, 1998.) 82. p.; *Vaníček*, 2000. 347–348. p.

146 *Berend, Nora – Urbańczyk, Przemysław – Wiszenwski, Przemysław*: Central Europe in the High Middle Ages. Bohemia, Hungary and Poland. C. 900–1300. Cambridge 2013. (A továbbiakban: *Berend–Urbańczyk–Wiszenwski*, 2013.) 411. p., 433. p. Az általam vázolt szcenárió a 433. oldalon olvasható, ám egy korábbi fejezetben a morva örgróf száműzéséről írnak a szerzők, amit a források nem támasztanak alá. Nem érthetek egyet továbbá azzal az állítással sem, miszerint Přemysl Magyarországon halt volna meg.

érthető okokból megpróbált megakadályozni.¹⁴⁷ A lázadásban valószínűleg egy birtokvita is szerepet játszott.¹⁴⁸ A Bécsből visszatérő Vencel teljes hadseregével Morvaország ellen vonult, és, bár az őrgróf kezdetben keményen védekezett, végül kipróbált embereit váraiban hátrahagyva, megfutamodott és Magyarországra menekült.¹⁴⁹ A morva őrgróf a földrajzi közelség és a rokoni szál mellett valószínűleg az 1234-es esküvő alkalmával létesített jó viszony miatt választotta ezt a menekülési irányt. A két testvér közötti nézeteltérést végül IV. Béla közvetítésével sikerült rendezni. Přemysl csak Troppaut és Olmützöt tarthatta meg, ám a valódi megoldást az őrgróf 1239-ben bekövetkezett halála jelentette.¹⁵⁰ Érdekes módon ez a konfliktus és IV. Béla szerepe az elsimításában a magyar nyelvű szakirodalomban eddig nem vert gyökeret.

Harcias Frigyes időközben megerősítette pozícióit, amit jól mutat, hogy 1238-ban Bécsújhelyen sor került az intervencióban is részt vett Raspe Henrik, valamint a herceg Gertrúd nevű húgának esküvőjére, „pedig a területen háború tombolt”.¹⁵¹ Ezt követően Csehországi Ágnes és Albert Beheim közvetítésével a bajor herceg után Vencellel is szövetséget kötött 1239-ben a már ismertetett feltételek alapján.¹⁵² A következő évben a herceg és a pápa által is ösztönzött szövetségesei visszafoglalták az Osztrák Hercegséget, majd 1239 karácsonyán az ostromlott Bécs is megadta magát.¹⁵³

Ezt követően — a Melki Évkönyv szavaival élve — „a herceg számára szencsésen alakultak a dolgok”, a korábban fellázadt főemberek visszatértek a hűségére és a császárral is rendeződni látszott a viszonya,¹⁵⁴ 1240 augusztusában a felesége, Ágnes is visszatérhetett Ausztriába. A békülés mindazonáltal korábbi szövetségeseinek elárulását is jelentette. Míg II. Ottó és Vencel felmondta az engedelmességet a Lombard Liga felett az előző évben győzelmet arató császárnak és a háborúra készült, addig Harcias Frigyes kiegyezett vele, azt gondol-

147 *Wegener, Wilhelm*: Böhmen–Mähren und das Reich im Hochmittelalter. Untersuchungen zur staatsgeschichtlichen Stellung Böhmens und Mährens im Deutschen Reich des Mittelalters. Köln 1959. 198. p.

148 *Palacký*, 1866. 110. p.

149 FRB V. 137. p.

150 *Palacký*, 1866. 110. p.; FRB V. 137. p.

151 „adhuc bellis in terra sevientibus” *Annales Mellicenses*. In: MGH SS IX. 508. p.

152 FRB V. 137. p.

153 *Palacký*, 1866. 111. p.; *Chronicon rhythmicum Austriacum*. In: MGH SS XXV. 359. p.

154 „duci prosperis succedentibus” *Annales Mellicenses*. In: MGH SS 508. p.; BUB II. 344. p.

ván, hogy ebben az esetben semmisnek tekintheti a Vencellel kötött egyezséget és minden következmény nélkül elmulaszthatja a Duna feletti területek átadását. Utóbbi azért is esett nehezeze, mert az északi területeken a legfontosabb és legnagyobb hatalmú miniszteriálisai (Kuenringek, Ottensteinek, Streitwieserek stb.) rendelkeztek birtokokkal. A kudarcok miatt, és mert a lázadó fejedelmek nem találtak alkalmas ellenkirály-jelöltet, 1240-ben a cseh király is követte a herceg példáját,¹⁵⁵ a területek átadásáról azonban nem volt hajlandó lemondani, amit egy betöréssel tett egyértelművé.

A Heiligenkreuzi Évkönyv az 1241-es évnél közli, hogy a cseh király megkérdőjelezte Harcias Frigyes viselkedését a hercegségek visszaszerzését követően, mivel „az általa ígért dolgok teljesítését figyelmen kívül hagyta”, ezért Vencel betört az Osztrák Hercegség északi részére. A hadjárat végül a „fenyegető hideg és a szegények siránkozása” miatt szakadt meg.¹⁵⁶ Az incidensre tehát a tél beköszönésével közel egy időben, valamikor 1240 október–november környékén, esetleg december első felében kerülhetett sor, hiszen a következő év e szakaszában már egészen más problémák foglalkoztatták a térség uralkodóit.¹⁵⁷ A király kivonulását követően Laa an der Thaya megadta magát a hercegnek. A viszályt Gertrúd és Ulászló eljegyzésével zárták le,¹⁵⁸ az esküvőre azonban csak később kerülhetett sor, mert Európára rázúdult a mongol áradat.

5. A tatárjárás

A tatárok 1241-ben nagyszabású támadást indítottak Európa ellen a már korábban elfoglalt orosz területekről. A támadás ugyan leginkább a Magyar Királyságot sújtotta, de a tatár csapatok Morvaországban és Ausztriában is megfordultak. Mint ismeretes a tatár betörés hírére IV. Béla segítséget kért a környező országok uralkodóitól, majd később az európai hatalmasságoktól is, ám csak az osztrák her-

155 *Scheibelreiter*, 2010. 329. p.; *Palacký*, 1866. 112–113. p.; *Spindler*, 1969. 39–40. p.

156 „Hiis peractis quesivit rex a duce id quod promiserat, sed ipse dissimulabat promissa persolvere [...] propter imminens frigus et clamorem pauperum reversus est ad propria” MGH SS IX. 638. p.

157 Ezt a datálást fogadja el: *Palacký*, 1866. 122. p.; *Berend–Urbančzyk–Wiszenwski*, 2013. 433. p.; *Scheibelreiter* ezzel szemben úgy véli, hogy Harcias Frigyes tört be 1240-ben Morvaországba, miután visszafoglalta Laa, hogy kibújjon a kötelezettségek alól, ám ez semmilyen általam (vagy általa) ismert forrással nem támasztható alá. *Scheibelreiter*, 2010. 329. p.

158 MGH SS IX. 638. p.; *Annales S. Rudberti Salisburgenses*. In: MGH SS IX. 787. p.

ceg tett eleget a kérésnek, igaz „csak kevés emberrel és felkészületlenül”. Pest alá érve legyőzött egy kisebb portyázó kontingenst: a feltételezett vezetőjüket kivette a nyeregből, egy másiknak pedig levágta a fél karját. Rogerius beszámolója alapján e hőstett nyomán, a már eredetileg is király- és kunellenes nép Harcias Frigyeset kezdte magasztalni, majd a német polgárok által feltűzelve, meggyilkolta Kötönyt és családját.¹⁵⁹ A Heiligenkreuzi Évkönyv egyenesen úgy tudja, hogy Kötöny a hercegtől való félelmében lett öngyilkos.¹⁶⁰ Az osztrák hercegen kívül más európai uralkodó nem reagált a segélykérésre, a római király csak Pünkösdkor, a császár pedig csak júniusban hirdetett hadjáratot a tatárok ellen. Utóbbi tények azt bizonyítják, hogy Harcias Frigyes magyarországi megjelenése önálló döntés volt, és egyfelől a veszély nagyságának felismerésével, másfelől pedig saját területeinek védelmével magyarázható.¹⁶¹ Ennek ellenére a herceg — felismerve kisszámú seregének elégtelenségét — röviddel ezután hazatért.

Az osztrák herceg IV. Béla menekülése során jutott ismét szerephez: a magyar király a muhi csata elvesztése után a királynét követve — akit egyházi személyek társaságában már a csata előtt Ausztriába küldött — a nyugati határra tartott. Pozsonyba érkezvén Harcias Frigyes átcsalta a királyt Hainburgba.¹⁶² Az osztrák földre történő menekülésről a Kölni Szent Pantaleon Évkönyv is beszámol, és hozzáteszi, hogy IV. Béla innen indította útnak a császárhoz segélykérő követét, a váci püspököt.¹⁶³ Harcias Frigyes valójában ki akarta használni a magyar király szorult helyzetét és az 1235-ös háborút lezáró béke árát követelte tőle, ám mivel IV. Bélánál nem volt elegendő készpénz, kénytelen volt arany- és ezüstkincsekben fizetni, valamint három vármegyét elzálogosítani. Utóbbiak, mivel Rogerius szerint határosak voltak a herceg területével, Moson, Sopron és Locsmánd vármegyékkel azonosíthatóak.¹⁶⁴ A zálogokat a Garsteni Évkönyv is említi, Miechóvi Mátyás¹⁶⁵ pedig arról tudósít, hogy Harcias Frigyes az Osztrák

159 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: SRH II. 566. p.

160 MGH SS IX. 640. p.

161 *Bradács*, 2014. 12. p.

162 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: SRH II. 574. p.

163 MGH SS XX. 535. p.

164 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: SRH II. 574–575. p. Ettől a felfogástól csak Zöllner tér el, aki Locsmánd helyett Vasvár elzálogosítását valószínűsíti. *Zöllner*, 1998. 63. p.

165 Miechóvi Mátyás a krakkói egyetem professzora, orvos és csillagász volt. 1457 és 1523 között élt. Krónikája Jan Długosz évkönyvét dolgozza át 1506-ig ívelve. Krakkóban nyomtatásban is megjelent 1511-ben. *Körmendi*, 2008. 200–201. p.

Hercegség területén elfogta és ott tartotta a magyar királyt.¹⁶⁶ IV. Béla nagy áron bár, de végül kiszabadult a herceg „vendégszeretetéből” és a királyné után ment a Tengermellékre.

Eközben Vencelnek is meggyűlt a baja a keleti betolakodókkal. A cseh király elvben Magyarországra készült, hogy segítséget nyújtson IV. Bélának, amire utóbbi számított is,¹⁶⁷ de a lengyel területeken, majd Morvaországban jelentkező fenyegetés miatt erről végül le kellett tennie. Vencel egy napi járóföldre tartózkodott Legnicától, amikor a sógora, II. Henrik (1238–1241) sziléziai herceg április 9-én csatát vállalt a mongolokkal, melyben ő maga is életét veszítette. A katasztrófa hírére Vencel visszavonult Morvaországba, majd a tatárok betörése után Csehországba. Ennek ellenére a morva lakosság sikeresen verte vissza Olmütz ostromát Sternbergi Jaroslaw várkapitány irányításával. A vezetőjüket veszített mongolok három nappal később csatlakoztak a Batu vezette mongol főszereghez.¹⁶⁸

Ezzel párhuzamosan Harcias Frigyes birtokba vette a zálogul átadott területeket, ami a várak saját költségen történő javítását is magában foglalta.¹⁶⁹ A birtokbavétel azonban korántsem zajlott békésen: a terület magyar tulajdonosai és birtokaik többször komoly károkat szenvedtek — elég csak paghai Marcell és szántai Sebrét esetét megemlítenünk.¹⁷⁰ Az elzálogosított terület előjárói mindent megtettek az osztrák herceg feltartóztatására, Rátold nembeli Roland bán például megerősítette Pozsonyt és Sopront, ám ennek ellenére „a leglángolóbb hűséggel sem volt képes megtartani e várakat”, ezért inkább követte királyát a Tengermellékre.¹⁷¹ Az erőszakos fellépés és a magyarokkal szembeni magatartása ellenére hangsúlyozni kell, hogy az osztrák herceg azon kevés európai uralkodó közé tartozott, akik felismerték a mongol áradat jelentette veszélyt és hajlandóak is voltak tenni ellene. Harcias Frigyes a keresztény hatalmak közös fellépését javasolta például IV. Konrád római királynak írt levelében.¹⁷² Az ezzel ellentétesnek látszó

166 MGH SS IX. 597. p.; CFH II. 1609. p.

167 Varga, 2003. 266. p.

168 Palacký, Franz: Der Mongoleneinfall im Jahre 1241: Eine kritische Zusammenstellung und Sichtung aller darüber vorhandenen Quellennachrichten, mit besonderer Rücksicht auf die Niederlage der Mongolen bei Olmütz. Prag 1842. 396–400. p.; Vaníček, 2000. 360. p.

169 Rogerius: Carmen miserabile. In: SRH II. 576. p.

170 Sopron vármegye története. Oklevéltár Kiad. Nagy Imre I. Sopron 1889. 19–20. p. = RA 809. sz.

171 „Ipse vero ex ardentissima fidelitate sua sustinere non valens” CD VII/2. 12–13. p. = RA 1928. sz.

172 Scheibelreiter, 2010. 332. p.

viselkedése véleményem szerint azzal magyarázható, hogy Harcias Frigyes IV. Béla elmenekülése miatt meghódításra alkalmas területek tekintette a Magyar Királyságot, valamint azzal, hogy saját birtokainak védelmét tartva elsődleges feladatának, egyfajta puffterület létesítését és a lehetséges frontvonal minél messzebbre tolását próbálta megvalósítani.

Félelme nem volt alaptalan, hiszen augusztus folyamán egy kisebb portyázó csapat a hercegségekbe is betört: megsarcolták Korneuburg és Bécs környékét, sőt valószínűleg Bécsújhelyet is érintették. Harcias Frigyes azonban „a Duna folyónál szembeszállt velük, megakadályozván, hogy átkeljenek a hegyeken”,¹⁷³ vagyis a tatárok nem juthattak nyugatabbra. E hőstettet valójában nem egyedül hajtotta végre: a herceg mellett az aquileiai pátriárka, valamint a cseh király, a karintiai herceg és V. Hermann (1190–1243) badeni örgróf vette fel a harcot a betolakodókkal.¹⁷⁴

Az általános zűrzavart kihasználva, Harcias Frigyes már 1241 utolsó hónapjaiban betört az elzálogosított vármegyékkel szomszédos területekre, „és így a tatárok a Dunának a túlsó oldalán pusztítottak, a németek meg az innenső oldalon zsákmányoltak”. Egy rövid időre Győr városát is sikerült elfoglalniuk, de a környező vidék népének végül sikerült kiűznie az osztrákokat.¹⁷⁵ A határvidék védelmét Kozma és Achilles ispánok látták el, előbbi több sebesülést szerzett — többek között elvesztette az egyik szemét — és fogságba is esett a harcok során.¹⁷⁶ A herceg a határvidék zaklatásán felül a hercegségekbe menekülő magyaroktól is komoly pénzüsszegeket csikart ki „a várak és a városok őrizete fejében”.¹⁷⁷

A tatárok kivonulása után IV. Béla első dolga az elzálogosított várak visszaszerzése volt, melynek lépései a magyar királyi oklevelek alapján viszonylag pontosan rekonstruálhatóak. A hadjárat komolyságát jól mutatja, hogy abban nemcsak az érintett és az azokkal szomszédos vármegyék népei vettek részt, hanem például Trencsén várnépei is.¹⁷⁸ A hadműveletek Sopronnál vették kezdetüket: IV. Béla és serege ostromgyűrűbe vonta a várat, ám az osztrák számszerjé-

173 „dux Austrie ad flumen Danubii eis onstiti, anticipans eis passum montis.”Iohannes Longus de Ypra: *Chronica monasterii s. Bertini*. In: CFH II. 1331–1332. p.; CD IV/1. 237–243. p.

174 *Palacký*, 1866. 119. p.; Magyarország története. Szerk. Székely György. I/2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Bp. 1987. 1434. p.

175 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: SRH II. 576. p.

176 ÁÚO II. 269–270. p. = CD VI/2. 388. p. = RA 1091. sz.; CD IV/1. 391–392. p. = RA 820. sz.

177 Rogerius: *Carmen miserabile*. In: SRH II. 576. p.

178 ÁÚO VII. 135. p. = RA 743. sz.

ászok az éj leple alatt meglepetésszerű kitérést hajtottak végre, amit Detre ispán vezetésével végül sikerült feltartóztatni, az osztrákokat pedig visszaüzni a várba.¹⁷⁹ Ezzel nagyjából egy időben Kőszeg alatt is komoly hadműveletre kerül sor Osl fia Herbort ispán irányításával, melyek az erősség visszavételével értek véget.¹⁸⁰ Később a már említett Achilles ispán az Osztrák Hercegségbe is betört, Pozsonytól Bécsig dűlva a vidéket.¹⁸¹ Az elzalogosított vármegyék tehát jórészt visszakerültek IV. Béla birtokába és egy kisebb büntetőportyára is sor került.

Harcias Frigyes természetesen nem akart belenyugodni a számára előnytelen területváltozásokba és fegyveres úton kívánta rendezni a kérdést. 1242 őszén hadsereggel vonult a Lajtához, ahol találkozott IV. Béla megbízottaival, ám „ütközet nélkül békét kötöttek”.¹⁸² A megegyezés nagy valószínűséggel a *status quot* vette alapul, vagyis a magyar király által az év során visszafoglalt vármegyék a birtokában maradtak.¹⁸³ A határ ügye azonban korántsem volt rendezettnek tekinthető, Harcias Frigyes csak egy újabb alkalomra várt, amivel IV. Béla is tisztában volt. Ezt jól tükrözi 1245-ös IV. Ince (1243–1254) pápához írott levele, melyben hozzájárulást kért Arnolf erdélyi püspök Győrbe történő áthelyezéséhez, mivel „a határainkat, melyek a fent említett nyughatatlan nép [az osztrákok] által többször meg lettek támadva, ugyanezen püspök rokonsága hatásosabban meg tudja majd védeni”.¹⁸⁴ Szende László úgy vélte, hogy Arnolf áthelyezésére a határok védelmében eddig szerzett érdemei miatt került sor, ám az oklevél jövő idejű fogalmazása rácáfol erre.¹⁸⁵

179 ÁÚO XII. 685. p. = RA 744.sz. = CD IV/1. 287–289. p.

180 ÁÚO VII. 263. p. = CD IV/2. 31. p. = RA 882. sz.

181 ÁÚO II. 269–270. p. = CD VI/2. 388. p. = RA 1091. sz.

182 „ibique pacificati sunt absque congressione.” Anonymi ceon. Zwetlensis Chronicon. In: CFH I. 260. p.

183 Ezzel szemben Heinrich Dienst, Adolf Ficker, Heinz Dopsch valamint Karl Uhlirz úgy véli, hogy a vármegyék ekkor a herceg tulajdonában maradtak és IV. Béla csak Harcias Frigyes halála után tudta őket visszaszerezni. Erre azonban semmilyen általam ismert forrásban nincs utalás. *Dienst, Heide*: Die Schlacht an der Leitha 1246. In: *Militärhistorische Schriftreihe* 19. (1978) (A továbbiakban: *Dienst*, 1978.) 5. p.; *Uhlirz, Karl – Uhlirz, Mathilde*: *Handbuch der Geschichte Österreich–Ungarns*. I. Graz–Wien–Köln 1963. 412. p.; *Dopsch*, 1999. 202. p.; *Ficker*, 1884. 111. p.

184 „confinia nostra, quae per praedictam seditiosam gentem aliquoties impugnantur, per eiusdem Episcopi consanguineos potenter defendi poterunt.” RA 817. sz. = CD IV/1. 379. p.

185 *Szende László*: Magyarország külpolitikája 1242–1246 között. In: *Tatárjárás*. Szerk. Nagy Balázs. Bp. 2003. (A továbbiakban: *Szende*, 2003.) 556. p.

Az osztrák herceg, miután a rendelkezésére állt egy teljesen felszerelt hadsereg, Morvaország felé vette az irányt, hogy meggátolja unokahúga és az újdonsült morva őrgróf házasságát. A Pulkava Krónika szerint az osztrák sereg csak a mai Znojmoig pusztította a területet, tehát nem jutott túl messzire,¹⁸⁶ mivel Vencel „a szerencse folytán tudomást szerzett a háborúról és bevonult” a területre a tatár támadástól megkímélt és ennél fogva igen jó állapotban lévő királyi sereggel, majd megfutamította a herceget.¹⁸⁷ Ezt követően, a Garsteni Évkönyv szavaival élve „a két fejedelem békét kötött házasságot ígervén, amit esküvel erősítettek meg, s tökéletes baráti szövetséget kötöttek”,¹⁸⁸ az egybekelésére azonban még ekkor sem került sor.

6. A vihar előtti csend (1242–1245)

A tatárok kivonulását követő évek viszonylagos nyugalomban teltek, ami egyrészt a térség országainak belső problémáival, illetve más irányú lekötöttségével, másrészt a dinasztikus kapcsolatok előtérbe kerülésével magyarázható. IV. Bélát elsősorban az ország újjáépítése, majd a Velencével való háború, illetve a keleti határok biztosítása kötötte le, míg I. Vencelnek az olmützi püspökség betöltése körül fellobbanó vitát kellett rendeznie.¹⁸⁹ A két ország tehát nem volt abban a helyzetben, de nem is volt érdekelt abban, hogy az 1240-es évek első felében komolyabb külpolitikai akciókat indítson, ugyanakkor az ilyen szempontból addig rendkívül aktív Harcias Frigyes is más irányba fordította figyelmét.

Az osztrák herceget ekkoriban foglalkoztató probléma az örökösödés kérdése volt, pontosabban a lehetséges örökös hiánya. Második feleségétől, Meráni Ágnesztől sem született ugyanis utóda, és mivel a herceg nem látott rá esélyt, hogy ez a közeljövőben megváltozzon, a válás mellett döntött. Új feleségjelöltje is volt már II. Ottó bajor herceg lányának, Erzsébetnek a személyében. Mivel IX. Gergely halála óta az apostoli szék betöltetlen volt, a Salzburgi Érsekség friesachi zsinatán eszközölte ki a kedvező ítéletet. A résztvevő salzburgi érsek, valamint

186 FRB V. 138. p.

187 „infrante Wenceslao rege Bohemiae in ipsam Moraviam causa experiendi belli fortunam” *Canonicorum Pragense Cont. Cosmae*. In: MGH SS IX. 171. p.

188 MGH SS IX. 597. p.

189 *Bertényi Iván*: Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után. In: Unger Mátyás-émlékkönyv. Bp., 1991. 17. p.; *Palacký*, 1866.123. p.; *Toru, Senga*: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „Tatár-levele”. In: Századok 121. (1987) 588–590. p.

a passauai és a seckauai püspök már korábban is jó kapcsolatot ápolt a herceggel, így döntésük nem volt váratlan.¹⁹⁰ Ágnes természetesen fellebbezett, ám kérése nem talált meghallgatásra, mivel a trónra lépő IV. Ince a császár ellenében a maga pártjára kívánta állítani az osztrák herceget és ennek érdekében még a rég áhított, önálló bécsi püspökség létrehozásának lehetőségét is felvetette.¹⁹¹

Ahogy azt fentebb már tárgyaltam, 1239 során Harcias Frigyes elhagyva korábbi szövetségeseit, rendezte a kapcsolatát II. Frigyes császárral, 1245-ben pedig — párhuzamosan a bécsi püspökség alapjainak lerakásával — kísérlet történt e kapcsolat szorosabbra vonására. A császár küldötte, Henrik (1242–1257) bambergi püspök egy gyűrűt adott át Bécsben a hercegnek, amely az Osztrák és a Stájer Hercegség királyi rangra történő emelését volt hivatva jelezni.¹⁹² Mivel a rangemelés már régóta foglalkoztatta a Babenbergeket — hiszen így jogilag is egyenrangúak lehetek volna keleti és északi szomszédjukkal, arról nem is beszélve, hogy rangban megelőzték volna a bajor herceget — Harcias Frigyes élt az alkalommal és személyesen utazott Veronába, ahol kidolgozták a rangemelés részleteit.¹⁹³ Az elkészült és fennmaradt tervezet szerint Ausztriát és Stájerországot egyesítették volna, Krajna pedig hűbéres hercegségként kapcsolódott volna az új államhoz. A leendő király a császártól kapta volna a koronáját, nehogy a pápa táborához tudjon csatlakozni.¹⁹⁴

A császári kedvezésnek azonban az Osztrák Hercegség és a Cseh Királyság amúgy is oly törekeny, a frigytól függő kapcsolatát veszélyeztető ára volt: Gert-rúd. A cseh királyt a szükséges diszpenzáció megszerzésekor természetesen nemcsak fia kiházásításának vágya vezette, hiszen más országokban is akadt volna alkalmas feleségjelölt.¹⁹⁵ Inkább arról volt szó, hogy Vencel jutott a leghamarabb arra a felismerésre, hogy az osztrák herceg vélhetőleg utód nélkül fog meghalni és életbe lép a nőági örökösödés. A házasság eddig is egyre csak halasztódott, most pedig — a Garsteni Évkönyvet idézve — II. Frigyes császár gördített akadályt

190 Annales S. Rudberti Salisburgenses. In: MGH SS IX. 788. p.; Annales Garstenses. In: MGH SS IX. 597. p.

191 Scheibelreiter, 2010. 335–338. p.

192 Scheibelreiter, 2010. 339. p.

193 Annales Lambacensis In: MGH SS IX. 559. p.

194 Bövebben: Koller; Heinrich: Das „Königreich“ Österreich. In: Kleine Arbeitsreihe des Instituts für Europäische und Vergleichende Rechtsgeschichte an der Universität Graz. 4. (1972) 18–19. p.

195 Žemlička, 1998. 82. p.

az útjába, „ő maga akarván közelebb kerülni a lányhoz”.¹⁹⁶ Nem kérdés, hogy a fő motivációt az ő esetében is az osztrák–stájer birtokok megszerzése jelentette. A mindkét fél számára tökéletesnek tűnő tervet, ami azonnal ellenségeskedésekhez vezetett az osztrák–cseh határon, meglepő módon Gertrúd futtatta zátonyra, amikor egyházi körök biztatására megtagadta, hogy feleségül menjen a kiátkozott császárhoz.¹⁹⁷

A rangemelés mellett Harcias Frigyes házassági tervei is ugyanekkor foszlottak szerte. 1244 első felében a Rüdiger passauai püspök ellen lázadó miniszteriálisok — a Garsteni Évkönyv szerint waldeki rablók — elfoglalták Obernberg várát, a bajor herceggel ellenséges viszonyban lévő püspök pedig Harcias Frigyeshez fordult segítségért. Az osztrák hercegnek nem sokkal később sikerült is visszafoglalnia az erősséget, ám elmulasztotta azt átadni addigi tulajdonosának, mert a waldeki rablók támogatásával gyanúsította. A kétségbeesett Rüdiger ekkor II. Ottóhoz fordult, aki a püspök oldalára állt, majd 1245-ben a várát is megostromolta. A Garsteni Évkönyv úgy tudja, hogy a bajor herceg azért vágott bele az ostromba, mert iriggy volt Ausztria hercegére, „aki nem akarta feleségül venni a lányát”, ám utóbbinak nem volt oka elállni a házasságtól, ezért itt inkább a következményekből visszavetített információról lehet szó.¹⁹⁸ II. Ottó mindenesetre kudarcot vallott és ennek fényében nem meglepő, hogy Harcias Frigyes és Erzsébet frigyére sosem került sor. Sőt mi több, visszaállt a korábbi fagyos viszony is, amit a bajor herceg és a magyar király kapcsolatfelvétele is alátámaszt. Mind Altaichi Hermann, mind az Osterhofeni Krónika (*Annales Osterhoviense*)¹⁹⁹ beszámol róla, hogy II. Ottó másodszülött fia, Henrik feleségül vette IV. Béla lányát, Erzsébetet.²⁰⁰ A menyasszonyt Türje nembeli Fülöp dömösi prépost és királyneői alkancellár kísérte Bajorországba.²⁰¹ A frigy már 1244-ben megkötöttet, vagyis az osztrák–bajor házasság megghiúsulásával közel egy időben, ami arra enged következtetni, hogy a IV. Bélát és II. Ottót összekötő új szövetség egyértelműen osztrákellenes éllel jött létre.

196 „volens personaliter contrahere cum eadem” MGH SS IX. 597. p.

197 Zöllner, 1998. 63. p.; *Palacký*, 1866.125. p.

198 *Lechner*, 1994. 292. p.; „qui ab eo filiam suam ducere nolens declinaverat” MGH SS IX. 597. p.

199 Az osterhofeni premontrai monostor évkönyve a 43 és 1313 közötti időszakra, rövid kiegészítéssel az 1365 és 1433 közötti eseményekhez. 1300-ig ismert források kompilálása Altaichi Hermann Évkönyvének folytatását egészítve ki, utána viszont önálló és részletes híradásokat tartalmaz. *Körmendi*, 2008. 90–91. p.

200 MGH SS XVII. 395. p., 544. p.

201 RA 926. sz.

Szende László Túrje nembeli Fülöp bajor és cseh területen teljesített diplomáciai tevékenységéből egy cseh–magyar–karintiai–bajor koalíció meglétét, illetve formálódását valószínűsíti,²⁰² ám ez több okból is kétségbe vonható. Egyrészt semmilyen forrásban sem található utalás a Magyar Királyság és a Karintiai Hercegség közeledésére. A tény, hogy Bernard és Vencel rokonságban álltak korántsem jelenti azt, hogy az együttműködést IV. Bélára is kiterjesztették. Másrészt a következő év eseményei során sem találtunk meggyőző adatot egy magyar–cseh együttműködésre, ezért ha volt is valamiféle koalíció, akkor az rejtve maradt a források írói előtt, és ebből következőleg nem lehetett túl hatékony sem. A cseh–magyar szövetségekötés ellen szól továbbá, hogy a Fülöp érdemeit közlő oklevélben a cseh királynál tett diplomáciai szolgálat megelőzi Erzsébet bajor földre kísérését,²⁰³ ami — ha az oklevelek kronologikus sorrendjéből indulunk ki — azt jelenti, hogy arra 1244 előtt került sor. Erre több alkalom és indok is adódhatott, ám véleményem szerint IV. Béla a későbbi zágrábi püspökön keresztül közvetített Vencel és Přemysl morva örgróf között az 1237-es testvérviszály közepette. Tényleges szövetségi kapcsolat a Cseh Királyság és a Karintiai Hercegség, valamint a Magyar Királyság és a Bajor Hercegség között állt fenn, de mind a négy uralkodó jóindulattal viseltetett egymás iránt.

7. II. (Harcias) Frigyes utolsó éve

„Magyarországból, Csehországból és Bajorországból barátságot felmondó [követek] érkeztek Frigyes herceghez, mely három követet kevés figyelemre méltatta” — olvashatjuk Veit Arnpeck Osztrák Krónikájában az 1240-es évnél.²⁰⁴ Hasonló tudósítást találunk Jans Enikelnél, valamint az *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaftenben* évszám nélkül, továbbá Thomas Ebendorfer krónikájában²⁰⁵ az 1246-os évnél. Utóbbi két kútfő csak a magyar követ ott-tartózkodását említi, de azt részletesen. Eszerint a feltűnően jól öltözött, arany és ezüst ékszere-

202 Szende, 2003. 557. p.

203 RA 926. sz.

204 „duci Friderico ex Hungaria, Bohemia et Bavaria diffidationes venerunt, quos tres nuntios omnes parvipendit” CFH III. 2633. p.

205 A bécsi teológiai professzor részt vett a baseli zsinaton, majd 1440 és 1445 között III. Frigyes tanácsadójaként és követeként tevékenykedett. Az öt kötetes krónikában Ebendorfer az Osztrák Hercegség történetét dolgozta fel a mitikus kezdetektől a saját jelenéig. A XIII. század közepéig az osztrák évkönyvekre, Troppauai Mártonra és a Legenda Aureára támaszkodva örökítette

ket viselő magyar követ Himberg várának hídján épp étkezés közben zavarta meg a herceget és adta át a rossz hírt. Harcias Frigyes „titokban megparancsolta négy fegyverhordozójának, hogy kereszteljék meg vízben és sárban” mielőtt elmenne, ami meg is történt. A megalázott követ azonnal panasszal fordult a herceghez, aki felháborodást színlelt és a tettesek felakasztására tett ígéretet.²⁰⁶ Maga a részlet igencsak sokatmondó, főleg, hogy a másik két követ, akik ugyanazon ügyben — és a források szerint ugyanazon a napon — jártak a hercegnél, nem részesültek hasonló elbánásban. A vonatkozó részletek forrásokon belüli elhelyezkedése és az alapján, hogy 1240-ben sem II. Ottó, sem IV. Béla nem tervezett támadást Osztrák Hercegség ellen, valamint azért, mert 1246-ból okleveles bizonyíték is van a herceg himbergi tartózkodására, az esemény időpontját 1246-ra datáltam.²⁰⁷ A barátság felmondása természetesen nem maradt elméleti síkon, a követjárást nem sokkal később fegyveres támadás követte. Ennek tárgyalása előtt azonban még ki kell térnem egy ezzel összefüggő cseh hadműveletre.

Vencel ismét csak a házasság kieroszakolása érdekében 1245. november 11. táján kb. 1000 fős csapatot indított az Osztrák Hercegségbe és elfoglalta a korábban már birtokolt Laa an der Thayát.²⁰⁸ A csehek pusztításainak hírére Harcias Frigyes sereget toborzott és a Laától délre fekvő Staatz városához vonult. A források által hangsúlyozottan kisebb sereg (200 lovag) kitört a várból a karintiai hercegfői közeledtét látva, rajtaütött és megsemmisítő vereséget mért a kb. 500 katonát számláló cseh–morva seregre. Vencel több tanácsadója és kipróbált embere is Ulrik karintiai hercegfői seregében tartózkodott, ám hősiességük ellenére az osztrák herceg csapatai fölényes győzelmet arattak.²⁰⁹ A Pulkava Krónika tudósítása, mely szerint Harcias Frigyes az említett helyre hívta Vencelt, hogy összemérik hadiszerencséjüket, ám végül nem ment el és „némán vállalta a gyalázatot”, míg a csehek az Osztrák Hercegséget pusztították,²¹⁰ minden bizonynyal tévedés — esetleg az 1242-es morvaországi betörés és az 1245–1246-os események egybecsúsítása — vagy tudatos ferdítés eredménye. Az ütközetre meg-

meg az eseményeket, majd önállóan folytatta 1464-ig. Valószínű, hogy Ebendorfer a magyar krónikaszerkesztményt is ismerte és fel is használta. RF 4–5. p.

206 „quem dux clandestino iussit per quator scutiferos baptizari in aqua et luto” CFH III. 2210. p.; MGH Dt. Chron. VI. 108–109. p.; MGH Dt. Chron. III. 652–653. p.

207 MGH Dt. Chron. III. 652–653. p.; UBB II. 437. p.

208 MGH Dt. Chron. III. 654. p.

209 Annales Lambacenses. In: MGH SS IX. 559. p.; Annales Praedicatorum Vindobonensium. In: MGH SS IX. 727. p.; Annales S. Rudberti Salisburgenses. In: MGH SS IX. 788. p.

210 „cum suis preceribus infamiam tacite reportavit” FRB V. 139. p.

lepő időpontban, január 26-án került sor.²¹¹ Igaz, már a cseh támadás novemberi időpontja is szokatlannak mondható, tekintve, hogy 1240–1241-ben Vencelnek a hideg miatt kellett visszavonulnia. Ugyanakkor ez és Ulrik parancsnoksága is arra utalnak, hogy Vencel csak jelzésértékűnek szánta a betörést, nem kívánt hódítani, legfeljebb az osztrák–cseh határt egy kissé délebbre tolni, de fő törekvése a házasság kikényszerítése volt. Az osztrákoknak Morvaország és a Cseh Királyság jelentős báróit, köztük Vencel egyik későbbi fő támogatóját, II. Riesenburgi Borescht, valamint magát a karintiai hercegfőt is sikerült foglyul ejteniük.²¹²

A vereség után minden bizonnyal sor került valamiféle fegyverszünet, esetleg béke megkötésére, amit azonban Vencel márciusban, a már említett módon, a magyar és a bajor uralkodóval egyetemben felmondott. Ez azzal fenyegette Harcias Frigyes, hogy három ellenséges szomszédja összefog, és egyszerre intéz ellene támadást, ami katasztrofális következményekkel járt volna. Hogy ezt elkerülje, áprilisban hivatalosan is eljegyezte Gertrúdot és Ulászlót, ellehetetlenítve Vencel beavatkozását.²¹³

IV. Béla Osztrák Hercegség elleni készülődésére a barátságot felmondó követen túl ekkor már több dolog is utalt. Ezek közül már említettük a bajor hercegi családdal létesített dinasztikus és szövetségi kapcsolatot, melynek 1246-ban már nyíltan osztrákkellenes éle volt, de ide sorolható a nyugati megyék megerősítése, illetve az ezeket védelmezni képes funkcionáriusok odahelyezése is. Emellett említést érdemel a Halics megszerzéséről való lemondás is: a magyarok támogatta Rosztiszláv 1245. augusztus 17-én döntő vereséget szenvedett Jarosláv alatt, ami miatt IV. Béla letett a további hadműveletekről.²¹⁴

Az ellenség közeledtének hírére Harcias Frigyes osztrák és stájer csapatait összevonva, Pottendorf, majd Bécsújhely alá vonult.²¹⁵ A Rátold nembeli Roland bán vezette magyar királyi seregben ott voltak Rosztiszláv orosz csapatai, valamint az I. Gothant követő kun segédnépek, de jelen volt mellettük István szlavón

211 Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 641. p.

212 Annales Bawarici et Austriaci breves. In: CFH I. 3–4. p.; Annales S. Pantaleonis Colonia. In: MGH SS XX. 541. p.; Annales Garstenses. In: MGH SS IX. 598. p.; Henricus de Heimburg presbyter Gmundensis: Chronica Bohemorum. In: CFH II. 714. p.; Annales Zwetlenses. In: MGH SS IX. 655. p.

213 *Pánek, Jaroslav – Tůma Oldřich et alii: A History of the Czech Lands.* Prague 2011. 107. p.

214 *Font*, 2005. 246–249. p.

215 BUB II. 438. p.; BUB II. 439. p.

bán is.²¹⁶ Pauler Gyula úgy vélte — a későbbi magyar szakirodalom egy része pedig átvette —, hogy Harcias Frigyes még június előtt megtámadta a Roland bán által megerősített Sopront és Köszeget, aminek utóbbi nem tudott ellenállni, és kénytelen volt a királyhoz menekülni. Ebből tehát az következik, hogy ismét az osztrák herceg provokált háborút.²¹⁷ A források egy jelentős része azonban kiemeli, hogy Harcias Frigyes a birtokai védelmében fogott fegyvert, amit az említett hadüzenettel felérő követjárás is alátámaszt. A Pauler által alapul vett oklevél-rész pedig valójában a tatárjárás idejére vonatkozik,²¹⁸ tehát 1246-ban nem érte támadás a Magyar Királyságot.

A két sereg találkozására Szent Vitus napján, június 15-én pénteken került sor az osztrák források híradása alapján a Lajta folyónál, a magyar kútfők szerint Bécsújhely alatt.²¹⁹ Az összecsapásra ebből kifolyólag Bécsújhely közelében, jobban mondva annak látótávolságában került sor, a közvetlen fenyegetettséget ugyanis az osztrák források biztosan megemlítették volna, míg a magyarok számára ez a város lehetett az egyetlen ismert objektum a közelben.²²⁰ A csata a magyar fél komoly vereségével zárult, többen meghaltak és az osztrákok jelentős számú foglyot is ejtettek.²²¹

Maga a csata hadászati szempontból már a kortársak számára sem volt érdekes, mégis szinte minden korabeli és későbbi kútfő beszámolt róla, mert az osztrák győzelem ellenére Harcias Frigyes holtan maradt a csatatéren. Halálát még IV. Béla elővédjének támadásakor egy lándzsa okozta, mely a szemé környékén sebesítette meg, aminek következtében leesett a lóról, a rohamozó katonák pedig a lovaikkal eltaposták. Az eset pontos körülményei nem tisztázottak: a források többsége csak a halálesetről számol be, egy kis csoportja kétségeinek ad hangot a gyilkos kilétét illetően, míg más tudósítások egyértelműen állást foglalnak. Utóbbiak két csoportba sorolhatók. Az elsőbe tartozók a herceg saját környezetében, tehát főemberei között vélik megtalálni a tettest. Ezek többsége név nélkül utal erre, míg Reichersbergi Magnus krónikájának folytatása (*Continuatio Chronicae*

216 Annales Lambacenses. In: MGH SS IX. 559. p.; Thomas Ebendorfer: Cronica Austriae. In: CFH III. 2210. p.; CD VII/2. 12–13. p. = RA 1928. sz.; CDC IV. 406. p.

217 Pauler, 1899. 213–214. p.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. (Historia Könyvtár – Monográfiák) Bp., 1993. 77. p.; Almási, 2000. 126. p.

218 CD VII/2. 12–13. p. = RA 1928. sz.

219 Képes Krónika. In: SRH I. 468. p.; Kézai Simon: Gesta Hungarorum. In: SRH I. 184. p.

220 Dienst, 1978. 18. p.

221 Annales Lambacenses. In: MGH SS IX. 559. p.; Annales Sancrucenses. In: MGH SS IX. 642. p.; ÁÚO VII. 283. p. = RA 901. sz.; CD IV/2. 428. p. = RA 1171. sz.; HO VI. 44. p.

Magni presbyteri Reicherspergensis)²²² Habsbachi Henrik pohárnok személyében a gyilkost is megnevezi.²²³ A másik csoportba azok a források tartoznak, melyek a magyaroknak vagy a velük szövetséges oroszoknak tulajdonítják Harcias Frigyes megölését. Közülük a Kölni Szent Pantaleon Évkönyv emelendő ki, mely arról számol be, hogy Harcias Frigyes az „oroszok királyával” (*rex Rusciae*) párbajozott, akit ugyan megölt, de ő is halálos sebet kapott, amibe két nappal később belehalt.²²⁴ Az „oroszok királyának” azonosítása azonban problémába ütközik, hiszen Rosztiszláv, akire a legjobban illene ez a leírás, ott volt ugyan a csatában,²²⁵ de túlélte azt, más orosz fejedelem pedig nem tartózkodott a közelben. Emiatt, ha egy orosz ölte is meg a herceget, akkor minden bizonnyal csak egy alacsonyabb rangú katona lehetett, amit a forrás szépíteni próbált. Az eltérő tudósítások fényében elképzelhetőnek tartom, hogy a nagy kavardásban senki sem emlékezett vagy tudta megállapítani, ki okozta a herceg halálát, ezért minden kútfő az általa legvalószínűbbnek tartott verziót örökítette meg, majd ezek a különböző scénáriók beleszivárogtak a későbbi forrásokba is. A legvalószínűbb mindenesetre az, hogy a magyarok vagy a velük szövetséges segédnépek valamelyike ölte meg a csatában valamiképpen magára maradt Harcias Frigyest.

Az osztrák csapatok furcsa mód észre sem vették uruk halálát a nagy kavardásban — ami alól Ulrich von Lichtenstein szerint csak a herceg írnoka volt kivétel —, és csak az ellenség üldözése közben szereztek tudomást a tragédiáról, ami egyben a magyar sereg maradékának megmenekülését is jelentette.²²⁶

Mint említettem a csata nem volt döntő erejű, a magyarok nem szenvedtek megsemmisítő vereséget. Az összeütközés kataklizma-jellegét valójában az adta, hogy a herceg törvényes férfiörökös hátrahagyása nélkül hunyt el, vagyis az Osztrák és a Stájer Hercegség elárvult: „Ausztria és Stájerország, szinte egy ország, fejedelmektől és örökösöiktől megfosztva, szomorúan és sóhajtozva ül a porban”,²²⁷ A herceg halálát követően életbe lépett a *Privilegium minus*ban rögzített nőági örökösödés, majd „kezdődött a kavardás és a háborúk korszaka” —

222 Reichersbergi Magnus krónikájának évkönyvszerű folytatása a reichersbergi apátságból, mely 1195 és 1279 között tárgyalja az eseményeket. Döntően salzburgi és passauai híradásokat közöl. *Wattenbach*, 1976. 203–208. p.

223 MGH SS XVII. 529. p.

224 MGH SS XX. 541. p.

225 CD IV/2. 314–315. p. = RA 1055. sz.

226 Deutsche Dichtung des Mittelalters. Leipzig. 1888. 254–259. p.

227 „Autria et Stiria quasi terra una sedet in pulvere tristis et gemebunda, suis principibus et heredibus desolata.” *Annales Garstenses*. In: MGH SS IX. 598. p.

állapítja meg éles szemmel a Salzburgi Érsekek Tetteinek (*Gesta archiepiscoporum Salisburgensium*) szerzője,²²⁸ hiszen a szomszédos országok, valamint Európa hatalmasságai között megindult a versenyfutás a Babenberg-örökösök kezéért.

8. Összegzés

II. (Harcias) Frigyes trónra kerülése gyökeres változást hozott a Babenbergek külpolitikájában. Az újdonsült herceg apjával ellentétben alig folyt bele a Birodalom ügyeibe, viszont szinte minden szomszédjával ellentétbe került, a Magyar Királysággal addig fennálló baráti viszonyt pedig egy huzamosabb ellenségeskedés váltotta fel. Ezzel szemben a cseh–magyar kapcsolatok az előző évekhez hasonlóan kifejezetten barátinak nevezhetők a teljes tárgyalt korszakban. A herceg külpolitikájának egyetlen konstans eleme sem volt, hadműveleteit mindig az adott lehetőségek fényében indította meg, még akkor is, ha azok nem kecsegtettek biztos győzelemmel. Az időszak összeütközései mögött a legtöbb esetben ő állt, vagy mint agresszor, vagy mint provokátor. Magatartása természetesen összefüggésben állt a megvalósítani szándékozott új uralmi stílussal, vagyis saját házi hatalmának erősítésével és a császártól való függésének lazításával.

A kutatás már korábban is nagy hangsúlyt helyezett Harcias Frigyes személyére, illetve tevékenységére mégis maradtak homályos pontok, félreértelmezett tettek és tévesen datált események, melyek tisztázására e tanulmány vállalkozott. Ilyen többek között Vencel 1230–1231-es betörése az Osztrák Hercegségbe, melynek célja inkább területszerzés, mint Laszkarisz Zsófia eltaszításának megbosszulása lehetett. A cseh király fő külpolitikai törekvése, vagyis a cseh határ délebbre tolása, majd az Osztrák Hercegség teljes elfoglalása már ekkor megmutatkozott és a továbbiakban is folyamatosan napirenden maradt úgy katonai, mint dinasztikus lépések formájában.

A korábbi szakirodalom keveset foglalkozott az 1233-as esztendő eseményeivel, illetve adós maradt egy pontos kronológiával, amit — úgy hiszem — sikerült pótolnom. Emellett a stájerországi magyar betörés okára is fény derült: Geregye nembeli Pál a magyar falvaknak kárt okozó murai gátat rombolta le, amikor a szomszédok ellenállásába ütközött.

A következő kiemelendő esemény Babenberg Konstancia és Meisseneni Henrik stadlaui esküvője, amit ugyan több szerző is megemlíti, de a szakirodalomban,

228 „multa turbinum ac bellorum orta tempestate” CFH I. 50. p.

különösen a magyarban, az ott megjelent személyek rangja és fontossága ellenére kevés hangsúlyt kap. Gramsch a császárpárti fejedelmek fórumát látta benne, mely egy valóban meggyőző értelmezés, azonban a Birodalmon kívüli Magyar Királyság szempontjából sem elhanyagolható a jelentősége, hiszen II. András és Béla herceg személyesen találkozhatott a régió vezető hatalmasságaival. Nem tartom kizártnak, hogy Přemysl morva őrgróf itt került szorosabb viszonyba anyai ági rokonaival, az Árpádokkal.

1235-ben újfent harci cselekményekre került sor, mellyel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy a béke megkötésére nem ebben az évben, hanem 1236 júliusában került sor. Az év eseményeivel kapcsolatban több szakirodalmi tételben felmerülő elmélet a koronát felajánló főúri összeesküvőről, illetve arról, hogy Harcias Frigyes ezt próbálta kihasználni, amikor támadást indított a Magyar Királyság ellen, nem tartható, hiszen Rogerius alapján a felajánlás meg sem történt. A herceg vagy a hűségét próbálta eladni a császárnak, vagy egyszerűen csak pénzt akart szerezni tőle.

A birodalmi intervenció, valamint Vencel ebben játszott szerepe viszonylag jól dokumentált, ezen évek leginkább említésre méltó eseménye Přemysl morva őrgróf újabb lázadása, melynek oka egy birtokvita, illetve a Morvaország függésbe vonásától való félelem lehetett. Az őrgróf Vencel haragja elől Magyarországra menekült, magát a testvérviszályt pedig csak IV. Béla közvetítésével sikerült rendezni, mely momentum érdekes módon teljes mértékben hiányzik a magyar szakirodalomból. A mediációt természetesen nem személyesen végezte az uralkodó, hanem egy követ útján, akit Türje nembeli Fülöp, későbbi zágrábi püspökkel, majd esztergomi érsekkel vélek azonosíthatónak.

A herceg tatárjárás alatti magatartása egyértelműen negatív megítélés alá esik a hazai kutatásban, ám fontosnak tartom kiemelni, hogy azon kevesek közé tartozott, akik felismerték a mongolok jelentette veszélyt és az európai uralkodók összefogását sürgették. Ugyanakkor valóban saját határai kitolására próbálta felhasználni a katasztrófát. Ilyen irányú terveit 1242 után sem adta fel, ami IV. Béla előtt sem maradt rejtve. Ezért helyeztette át például Arnolf erdélyi püspököt Győrbe.

A nyugalom 1246-ig tartott, amikor is előbb cseh, majd pedig magyar támadás érte az Osztrák Hercegséget. A cseh–morva sereg azonban nem 1246 januárjában, hanem már 1245 novemberében betört a hercegségbe, ám ez inkább csak egy jelzésértékű akció volt. Figyelmet érdemelnek emellett a barátságot felmondó követek is, melyek kevés hangsúlyt kapnak a szakirodalomban, pedig több forrásból is van rájuk adat, ráadásul figyelembe vételük nagyban segíti egy pontosabb kronológia felállítását, valamint az ok-okozati összefüggések megértését. A Lajta

menti csatát már többen is feldolgozták, így itt csak egy apró kiegészítést, javítást teszek. Pauler Gyula úgy vélte, hogy Harcias Frigyes megtámadta a korábban megerősített Köszeget és Sopront, így tulajdonképpen kiprovokálta IV. Béla támadását, ám ez egy oklevél hibás olvasatán alapszik, így semmi kétségem afelől, hogy ebben az esetben a magyar király volt az agresszor.

Az 1240-es években a régió hatalmaságai számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Harcias Frigyesnek nem lesz törvényes örököse, ami miatt előbb utóbb életbe fog lépni a *Privilegium minus*ban lefektetett nőági örökösödés. Mint láttuk a szomszédos uralkodók közül a leggyorsabban Vencel reagált, így az osztrák–cseh viszony legfontosabb kérdésévé Babenberg Gertrúd és Ulászló morva őrgróf házassága vált. A frigyhez vezető rögzös út pedig már magában hordozta az osztrák interregnum bizonytalan korszakát, valamint a császár, a pápa és a többi szomszédos hatalom bekapcsolódását a Babenberg-örökösök kezéért folyó versenybe.

KIS IVÁN

JOHANNES AVENTINUS MAGYAR VONATKOZÁSÚ INFORMÁCIÓI — A BAJOR HUMANISTA TÖRTÉNETÍRÓ SZAVAHIHETŐSÉGÉNEK PROBLÉMÁJA

I. Bevezetés

Johannes Aventinus (1477–1534) — eredeti nevén Johannes Turmair — mozgalmas élete és figyelemre méltó munkássága számos szempontból felkeltheti a történészek érdeklődését. A humanista szerzőt a bajor történetírás egyik legfontosabb alakjaként tartják számon, emellett a tudományos és politikai közéletben bejárta útja is igencsak sokszínű.¹

Johannes Turmair Abensbergben látta meg a napvilágot — az Aventinus név is e városnév latinositott alakjából, Aventiniumból származik —, és fiatal éveiben számos egyetemen folytatott tanulmányokat, például Ingolstadtban, Krakkóban, Bécsben, sőt Párizsban is. Széles műveltségre tett szert, ennek köszönhető, hogy megbízták a két bajor herceg, Lajos és Ernő nevelésével, nem sokkal ezután pedig a kiemelkedő megtiszteltetést jelentő udvari történetírói állást is megkapta. E minőségében fogott neki az élete fő művének számító történeti munkájának, amelynek az *Annalium Boiorum libri septem* (A bajor évkönyvek hét könyve) — a továbbiakban *Annales* — címet adta.² A világ teremtésétől 1460-ig terjedő alkotás megírását 1517-ben kezdte el, és hét évvel később, 1524-ben fejezte be.

Dolgozatom középpontjában éppen ez a mű áll. Érdeklődésem oka, hogy Aventinus a bajorok történetének megírásakor olyan információkat is lejegyzett, amelyek a középkori magyar történelemmel kapcsolatosak. Az *Annales* magyar történelemről szóló adatainak értékelése és ezzel összefüggésben Aventinus történetírói hitelessége mindig is a hazai középkorkutatás egyik vitatott pontját képezte, ennek ellenére magyar szerző tollából eddig kevés részletes írás született az *Annales* magyar vonatkozású híranyagáról. A XX. században csak két, kis túlzással három munka foglalkozott bővebben a bajor történetíróval. Az egyik

1 Az Aventinussal foglalkozó monográfiák közül a legfrissebbek a következők. *Strauss*, 1963; *Dünninger*, 1977; *Kastner*, 1998; *Riedl-Valder*, 2015.

2 A mű első kiadása: *Aventinus*, 1554. Kritikai kiadása: JTSW II–III. köt.

Hevér László egyetemi doktori értekezése,³ amelyben a szerző főként az *Annales* honfoglaláskori adatait vizsgálta meg. A másik Veszprémy László tanulmánya, aki a 907-es pozsonyi csata tárgyalásakor értekezett Aventinusról és annak történetírói jellemzőiről.⁴ Ide sorolhatjuk még Jakubovich Emil tanulmányát,⁵ amely az *Annales* egyik különösen érdekes részletét vizsgálta, erről alább bővebben szólok. Ezekon kívül is született számos megállapítás Aventinusról és az *Annales*ről, de ezek inkább rövidebb, néhány sort, esetleg bekezdést tartalmazó részletek, és az ezeket tartalmazó monográfiák, tanulmányok központi témája nem a bajor történetíró. Ez nem jelenti azt, hogy némelyikük ne lenne értékes, ezért írásomban hagyatkozni fogok efféle megjegyzésekre is.

Már az eddigiekből is látható, hogy Johannes Aventinus és fő műve eddig inkább a magyar történeti kutatás perifériáján helyezkedett el, valamint az a kevés írás, amely mégis vállalkozott a humanista történetíró magyar vonatkozású híryanagának vizsgálatára, elsősorban az *Annales* honfoglalás kori információit dolgozta fel. Azonban dacára annak, hogy a bajor történetíró műve számos figyelemreméltó adatot tartalmaz a középkori magyar történelem más szakaszairól is, ezeket eddig nem elemezték komolyabban.

Dolgozatomban pontosan ezt a hiányt szeretném pótolni. Az *Annales* összes magyar történelmet tárgyaló részének elemzése szétfeszítené jelen írás terjedelmi korlátait, ezért azt a szakaszt választottam ki, amely a legfigyelemreméltóbb magyar érdekeltségű adatokat tartalmazza. Így tehát az *Annales* azon híradásait kívánom megvizsgálni, amelyek a XI. századi magyar történelem első feléről, pontosabban I. István, Orseolo Péter (utóbbinak mindkettő), valamint Aba Sámuel királyaink uralkodásairól szólnak.⁶

3 Hevér, 1985.

4 Veszprémy, 2008.

5 Jakubovich, 1927.

6 A magyar vonatkozású részeket Gombos Albin forrásgyűjteménye alapján vizsgáltam meg (Gombos, 2005). Kutatásom során természetesen alaposan átnéztem az *Annales* első, Sigmund Riezler által készített kritikai kiadásának vonatkozó szakaszait is. Nem vitatom a magyar középkorkutatás azon véleményét, hogy Gombos műve számos kihagyást, pontatlanságot, sőt szándékos rövidítést is tartalmaz, mindazonáltal az általam vizsgált Aventinus-féle fejezetek betű szerint megegyeznek a Riezler-féle kiadásban, illetve Gombos Albin forrásgyűjteményében. Éppen ezért írásomban Gombos művére fogok hivatkozni. Fontos megemlíteni továbbá, hogy ugyancsak alaposan átnéztem az *Annales* Münchenben őrzött (online is elérhető) autográf kéziratait, ám ezekben nem találtam számottevő, az általam vizsgált fejezetekhez kapcsolódó többletet. Magyar fordítás a jelen írásban vizsgált szakaszokról mostanáiig nem készült, az általam készített

A vizsgálat segítségével arra a kérdésre keresem a választ, hogy hogyan értékelhetők Aventinusnak a XI. századi magyar történelemről szóló feljegyzései, pontosabban: vajon szavahihetőeknek, megbízhatóaknak bizonyulnak-e a bajor történetíró információi. Dolgozatom első részében részletesen elemzem az *Annales* I. István király idejéhez fűződő híryanagát.⁷ Ennek során megpróbálom azonosítani a humanista történetíró által használt forrásokat. Emellett kísérletet teszek arra, hogy bemutassam, milyen módszerekkel bánt Aventinus a forrásaival, mindezek tükrében pedig a bajor humanista történetíró szavahihetőségét, híradásai hitelességét kívánom értékelni. Ezután az *Annales* azon szakaszával foglalkozom, amely Orseolo Péter és Aba Sámuel uralkodásának idejét foglalja össze.⁸ Ezen a ponton — bár az Aventinus által használt forrásokat itt is megnevezem, illetve röviden történetírói módszeréről is értekezem — célom nem részletes elemzés lesz, hanem főként néhány olyan adatot vizsgállok, amelyek a humanista történetíró művének legnehezebben megmagyarázható, ugyanakkor legizgalmasabb pontjait jelentik. Azt remélem, az *Annales* XI. század első felét lefedő szakaszának elemzésével képet rajzolhatok Aventinus történetírói hitelességéről, forráshasználatának módszereiről, valamint adatainak használhatóságáról.

Mielőtt azonban rátérnék az *Annales* magyar érdekeltégű részleteinek vizsgálatára, elengedhetetlen, hogy röviden összefoglaljam mindazt, amit az újabb kutatás általánosságban megállapított a bajor humanista történetírói módszereiről.

II. Aventinus történetírásának jellemzői

Elsőként fontos megemlíteni, hogy Aventinus fő művét igen sokan véleményezték már az elmúlt évszázadokban. Mindig is formáltak a szerzőről mind pozitív, mind ezzel ellenkező véleményeket, ám elmondható, hogy történeti kutatásban több irányvonal, korszak is megfigyelhető abból a szempontból, hogy éppen kedvezően vagy negatívan bírálták el a bajor történetíró *Annales*-ét. Ebben az is szerepet játszott, hogy éppen hogyan értékelték magát a humanista történetírást.⁹ A

fordítás pedig — leszámítva a főszerzőben már most közölt szakaszokat — a későbbiekben kerül majd publikálásra.

7 *Gombos*, 2005. 357–358. p.

8 *Gombos*, 2005. 358–367. p.

9 *Veszprémy*, 2008. 21. p., 3. jegyz.

vélemények részletes bemutatására itt most nincs mód, ezért csak néhány mondatban foglalom össze a történeti kutatás szakaszait Aventinus megítéléséről. Az *Annales* az elkészülte után egy időre tiltólistára került, főként erős antiklerikális beállítottsága miatt.¹⁰ Aventinus halála után azonban a mű egyre elterjedtebb lett, első kiadása is lehetővé vált 1554-ben.¹¹ Népszerűvé tette ugyanis az írást az a történeti beállítás, illetve hangnem, amellyel Aventinus a bajor történelmet igen jó színben tüntette fel, ennek köszönhetően a mű még a német trónra irányuló bajor igényre is történeti-jogi alapot biztosított.¹² A XIX. századi új kritikai iskola követelményeit azonban az *Annales* nem állta ki, ezért ekkor a mű szavahihetőségét igen kedvezőtlenül bírálták el.¹³ Aventinus történetírói hitelének megítélése tehát az elmúlt évszázadokban meglehetősen ingadozónak mondható. A XX. században azonban, főként annak második felében a német — és erre alapozva a magyar — történészek egy olyan Aventinus-képet alakítottak ki, amely a korábbi vélekedéseket is összegezve a bajor humanista szerző történetírásának pozitív és negatív jellemzőit is magában foglalja, így talán legközelebb állhat az igazsághoz. Ezeknek a legfrissebb véleményeknek a segítségével most röviden összegzem Aventinus történetírói jellemzőit, módszereit.

Az első és legfontosabb, hogy Aventinust a forrásanyag iránti hallatlan kíváncsisága megkülönböztette a korábbi bajor történetíróktól.¹⁴ Lelkes humanistaként éveken keresztül járta Bajorország városait és kolostorait, és szinte hihetetlen mennyiségű forrást gyűjtött össze. Sajnálatos módon művének megírásakor nem jelölte, hogy mely forrásokat használta, így nem tudjuk pontosan, melyik információt honnan merítette, ráadásul az *Annales* számos híradása nem igazolható az adott eseménnyel vagy feljegyzéssel egykorú művekből. Aventinus lehetséges forrásainak azonosításához segítséget nyújt egy szerencsés körülmény. Az egyik ránk maradt kézírathoz ugyanis, amely Aventinus *Annales*ének, illetve a mű német változatának kivonatait tartalmazza, egy nekünk igen értékes, ismeretlen szerző által írt jegyzék tartozik, amely listába szedve közli a humanista történetíró által használt műveket. A jegyzék ugyan nem mondható teljesnek — az Aventinus által használt magyarországi források például nem szerepelnek benne —, az összesen 237 tételt tartalmazó lista mégis nagy segítség az Aventinussal

10 Schmid, 1977. 339. p.

11 Ld. 2. jegyz.

12 Schmid, 1977. 341. p.

13 Uo. 343. p.

14 Veszprémy, 2008. 22. p.

foglalkozó kutatóknak.¹⁵ Mindenképpen nyomatékossítja, hogy a bajor történetíró igen nagy mennyiségű forrás alapján írta meg művét.

Sokkal fontosabb kérdés azonban, hogy hogyan bánt Aventinus az általa használt művekkel. Saját bevallása szerint az egyik történetírói vezérelve a megfelelő „ítélet” (*iudicium*) megtalálása, és így a források igazságalapjának földe-
derítése volt. Ez a célkitűzés pedig, ha nem is jelentett modern értelemben vett forráskritikai megközelítést, mindenképpen újdonságnak számított, legalábbis bajor földön.¹⁶ A legtöbb Aventinussal foglalkozó XX. századi kutató dicséri a szerző forrásokkal szembeni kritikus hozzáállását, ám tény, hogy a bajor történetíró szemléletmódja olyan elemeket is tartalmazott, amelyek befolyásolhatták történetírói objektivitását.

Ezek közül némelyik a humanisták általános jellemzője volt. Aventinus egy másik vezérelvét a *iudicium* mellett a *stylus* jelentette, a bajor történetíró ugyanis az igazság keresésén túl fontosnak tartotta, hogy műve irodalmi szempontból is szórakoztató legyen, és hogy a kellemes stílusban előadott anyag felkeltse az olvasó figyelmét.¹⁷ Ahogy Aventinus megjegyezte, retorikailag bele lehet nyúlni a szövegekbe, de a történelem törvényeinek határain belül.¹⁸ Ebből adódott, hogy a humanisták, és így Aventinus is, gyakran bővítették az általuk használt forrásokat például kitalált szónoklatokkal, illetve csataleírásokkal. Ide kapcsolódik az a két cél is, amelyekre maga Aventinus szerint egy történetírónak törekedni kellett: a *voluptas* és *utilitas* (élvezet és hasznosság) kettőssége.¹⁹

Ebben a fejezetben már említettem, hogy az *Annales*-ban érvényesült Aventinus antiklerikális szemléletmódja, és egyes esetekben ez is befolyásolhatta nála a tiszta igazság keresését.²⁰ Ennél azonban jóval fontosabb, mi több, a humanista történetíró talán legfontosabb jellemzője a szerző erős bajor patriotizmusa.

Amikor Aventinus megkapta az udvari történetírói pozíciót, a bajor hercegek, IV. Vilmos és X. Lajos 1517-ben megbízták a bajorok történetének megírásával. Egy olyan művet kellett írnia, amely a bajor múltat minél jobb színben tünteti fel. Ehhez az irányvonalhoz már pályafutása korábbi szakaszában közeledett, hiszen egyetemi évei alatt tagja volt Konrad Celtis tudományos közösségének,

15 A jegyzéket Romuald Bauerreiß publikálta és elemezte. *Bauerreiß*, 1932.

16 *Schmid*, 1977. 347. p.

17 Uo.

18 *Veszprémy*, 2008. 21. p.

19 Uo.

20 *Bosl*, 1977. 335. p.

amelynek egyik célja volt Németország történetének megírása.²¹ Aventinus az *Annales*ben a bajor és a német történelmet szoros összefüggésben tárgyalta,²² és egyaránt dicső fényben való feltüntetésükre törekedett. Elmondható, hogy Aventinus a nemzeti humanizmus egyik fő képviselőjének számított a XV–XVI. századi Németországban.²³

Ha nem is minden esetben, de Aventinus világgképének fent ismertetett elemei indokolhatják, hogy az *Annales*ben közölt információk néhol eltérnek az általa használt források híryanagától. A szerző történetírói módszerei tükrében kell értelmeznünk a mű azon részleteit is, amelyek a XI. századi magyar történelem első felére vonatkoznak. Az alábbiakban tehát elsőként az *Annales* Szent István király koráráról beszámoló adatait, majd az Orseolo Péterről és Aba Sámuelről szóló információkat vizsgálom meg. Az imént bemutatott megállapításokat alapul véve kívánok képet rajzolni Aventinus módszereiről, történeti hiteléről, illetve az *Annales* magyar híryanagának használhatóságáról.

II. Aventinus és a Szent István-kor

1) Gizella és István házassága

995/996-ban az akkor még csak fejedelem István — apja, Géza fejedelem közreműködésével — feleségül vette IV. Henrik bajor herceg, 1002-től II. Henrik néven német-római császár nőtestvérét, Gizellát. Az esemény nagy jelentőséggel bírt, mivel ez a frigy — Géza addigi külpolitikájának szerves folytatásaként — újabb erős szállal fűzte a magyarságot a német birodalomhoz, s ezen keresztül a Nyugathoz.²⁴ Az eseményről Aventinus is beszámol, leírása azonban korántsem egyezik minden tekintetben a magyar történeti hagyománnyal. A humanista szerző a következőket írja: „*Megjelennek a magyarok követei, és Henrikkel békét és örökös szövetséget kötnek. Azok vezetőjének Géza fiának, aki az Úr 996. évében halt meg (t. i. Géza), Gizellát, Henrik nővérét eljegyzik, azzal a törvénnyel és kívánsággal, hogy ő a hamis istenek tiszteletét elhagyván az egyetlen Krisztus és az igazi és legfőbb Isten tiszteletét vegye fel a néppel. Elfogadja a feltételt a ma-*

21 *Strauss*, 1963. 25. p.

22 *Merzbacher*, 1977. 373. p.

23 *Schmid*, 1977. 393. p.

24 *Makk*, 1993. 35. p.

gyarok fejedelme: azon nyomban keresztvízbe mártják, és Istvánnak nevezik, és a császár királynak nevezi ki. Gizellát tehát sorsszerű neve által kiválasztottként Istvánhoz férjhez adják mintegy túszként és a hitnek a kötelekeként. Az ő segítségével és tanácsára a magyarok a keresztény vallást kezdik követni. Gizella pedig a németek nyelve szerint kezeset jelent, a németeknél gyakori női keresztnév.”²⁵

Nézetem szerint Aventinus leírásában összesen öt bővebb magyarázatra szoruló elemet különböztethetünk meg. 1) A bajor történetíró összemosza István házasságát István megkeresztelkedésével, mi több, Gizella nőül vétele előfeltételként említi István keresztény hitre térését. 2) Szerinte Gizellának köszönhető a magyarok későbbi keresztény hitre térése. 3) Aventinusnál Henrik már császárként szerepel az említett események idején. 4) Ezzel függ össze, hogy a házassághoz és a megkeresztelkedéshez kapcsolja István királlyá emelkedését, ráadásul szerinte Henrik tette királlyá a magyar fejedelmet. 5) Végül a házasságot és a megkeresztelkedést kronológiailag hibás módon a Géza fejedelem halála utáni időszakra helyezi.

Az írásom kezdetén felvetett kérdésnek megfelelően most megkíséreltem mindezt Aventinus szavahihetősége szempontjából elemezni. Megpróbálom azonosítani az említett információk alapjait jelentő forrásokat, ahol pedig ez nem lehetséges, más módon megmagyarázni a humanista szerző híradásait.

Véleményem szerint az említett öt pont közül az első három azonos töről fakad. István megkeresztelkedése, amely tehát Aventinus szerint Gizella nőül vételének feltétele volt, a házasságához hasonlóan a korai magyar történelem egyik sorsfordító eseménye, és a következőképpen zajlott: kevésel Géza halála előtt megjelent a magyar udvarban a száműzött Adalbert prágai püspök, aki keresztvíz alá tartotta Vajkot, a későbbi Szent Istvánt.²⁶

Aventinus azonban ettől eltérő álláspontot fogalmazott meg, valamint leírása túlzó, amikor Gizella királynénak tulajdonítja a magyar nép keresztény hitre térítését. A humanista szerző szemszögéből úgy tűnik, hogy a bajor uralkodócsaládnak köszönhető a magyarok megtérése, Henrik Gizella Istvánhoz történő férjhez adásával, Gizella pedig a házasság utáni tevékenységével mozdította elő ezt. Azonban, még ha van is valóságalapja annak, hogy István bajor házassága elősegítette a kereszténység terjedését Magyarországon, túlzás azt mondani, hogy mindez Gizella vagy II. Henrik személyes érdeme lehetett.²⁷ Egyszerű té-

25 *Gombos*, 2005. 357. p.

26 *Kristó*, 1999. 25. p.

27 *Makk*, 1993. 38. p.

vedésnek tűnik pedig Aventinus azon állítása, amely szerint Henrik Gizellát már császárként adta feleségül a magyar fejedelemhez.

Aventinusnak ez a történeti beállítása, Henrik és Gizella szerepének felértékelése korántsem új jelenség a német forrásokban. Ugyanígy nem előzmény nélküli Henrik császárként való kezelése sem. Ahogy Gombos Albin tanulmányában²⁸ olvasható, a német történeti hagyományban többféle felfogás rajzolódik ki István és a magyarok megkeresztelkedéséről, egyes német írók II. Henrik német-római császárt emelik ki,²⁹ mások pedig Henrik mellőzésével csak Gizellát tekintik a magyarság megtérítőjének.³⁰ Egyetértek Gombos megállapításával: Aventinus minden idevonatkozó hagyományt összefoglal az ezzel kapcsolatos híradásával,³¹ így mind Henriknek, mind Gizellának nagy szerepet tulajdonít a magyarok megkeresztelkedésében. A Henrik császárnak tulajdonított térítő szerepről ír Gerics József is. Megállapítja, hogy több német forrásnak, különösen II. Henrik életrajzának volt az a célja, hogy Henriket ideális császárnak állítsa be, ennek érdekében pedig térítő tevékenység végzésével is felruházta őt. Mivel a XI. század elején a magyarság testesítette meg a nyugati kereszténységhez frissen csatlakozó, addig pogány népet, szinte értelemszerű volt, hogy az életrajz írója Henriknek az ő megtérítésük dicsőségét tulajdonította.³² Gerics tanulmánya magyarázza az akkor még csak bajor herceg Henrik császárként történő említését is. Mivel a hittérítés a *császári* ideál egyik alapköve volt, nem meglepő, hogy korábbi források, így az említett *vita* is császárnak mondják Henriket István megkeresztelkedése idején.

Nem állapítható meg minden esetben pontosan, hogy mely műveket használta a bajor történetíró a fenti híradásához, ám az egyik forrását meglehetősen bizonyossággal azonosíthatjuk. Aventinus ugyanis a fenti események leírásakor a következőképpen fogalmaz: „*Gzellát tehát sorsszerű neve által kiválasztottként Istvánhoz férjhez adják mintegy túszként és a hitnek a kötelékeként... Gizella pedig a németek nyelve szerint kezes jelent.*”³³ Aventinus utóbbi híradása arról tanúskodik, hogy a szerző Gizella nevét összekapcsolta a „kezes, túszt” jelentésű

28 Gombos, 1938a.

29 Gombos, 1938a. 305–306. p.

30 Uo. 308–309. p.

31 Uo. 300. p.

32 Gerics, 1995. A német hagyomány történeti beállítását kevésbé részletesen ugyan, de Györffy György is megemlíti. Ld. Györffy, 1977. 80. p.

33 Gombos, 2005. 357. p.

német Geisel szóval. A Gizella név jelentésének ilyen módon történő megmagyarázása ismereteink szerint egyetlen középkori munkában olvasható még, mégpedig Reichenauai Hermann *Krónika a világ hat korszakáról a világ teremtésétől 1054-ig* című művében. Ez utóbbi ekképpen ad hírt: „*Ennek húgát, Gizellát — igazán neve szerint a hit kezeseként — feleségül adták Istvánhoz, a magyarok királyához, miután az Krisztus hitére tért.*”³⁴ Aventinus és Reichenauai Hermann szövegének összevetése, mindkettőben az *obses* szó használata, valamint a Gizella név jelentésének összefüggésbe hozása a királyné későbbi hitbéli tevékenységével jól jelzi a két forrás kapcsolatát. Állításmat erősíti, hogy — mint az írásom későbbi szakaszaiban látni fogjuk — nem ez az egyetlen feljegyzés Aventinus *Annales*ében, amelynek forrása gyaníthatóan Reichenauai Hermann, ráadásul az előző fejezetben említett ismereten szerző által készített jegyzék is tartalmazza Reichenauai Hermann művét.³⁵

A fejezet elején megkülönböztetett öt pontból az első három magyarázata tehát egyértelmű, és bár a fennmaradó kettőnek nincs ismert forráselőzménye, hasonló módon indokolhatóak meg. Feltételezem, hogy az információ, amely alapján Henrik királlyá nevezte ki Istvánt, ugyan Aventinus saját bővítése, azonban szoros összefüggésben áll a fentebb taglalt, II. Henriket idealizálni szándékozó német történeti hagyománnyal. Mint láttuk, Aventinus törekedett a bajor történelem, így a bajor uralkodók felértékelésére. Ezek fényében nem meglepő, hogy Aventinus nemcsak felkarolja a korábban is létező bajor hagyományt, de tovább is fejleszti azt, és a valóságot eltorzítva II. Henriknek tulajdonítja István királlyá tételét, teljesen kihagyva III. Ottó császárt és II. Szilveszter pápát az eseményekből. Pedig, ahogy Makk Ferenc írja, a királyi címet és koronát a pápa adományozta Istvánnak, de ezt a német császár (akkor III. Ottó, nem II. Henrik) beleegyezésével tette.³⁶

Ebben a kontextusban értelmezhetjük azt is, hogy miért „nyilvánítja halottnak” Aventinus Géza fejedelmet az ezredforduló említett eseményei idején. Azzal a leírással ugyanis, hogy Henrik királlyá emelte Istvánt, nem fért volna össze egy ekkor még életben lévő Géza fejedelem, hiszen Aventinus is tudhatta, hogy nem lehetett Magyarországnak fejedelme és királya is egyszerre. Ezért olyan módon írta át az eseményeket, hogy Géza fejedelem azokban — halott mivolta miatt — már ne szerepelhessen.

34 HAC 117. p. Magyar fordítása: ÁKÍF 220–221. p.

35 *Bauerreiß*, 1932. 56. p.

36 *Makk*, 1993. 41. p.

Összefoglalva tehát: annak ellenére, hogy a fenti öt pont egy részének korábbi források lehettek az alapjai, más elemek pedig a humanista szerző saját bővítései, tulajdonképpen mindegyiket Aventinus azon törekvése magyarázza, hogy piedesztálra emelje IV. Henrik bajor herceg, a későbbi II. Henrik császár uralkodását, valamint Henrik testvére, Gizella szerepét. Aventinus egy forrása pedig teljes bizonyossággal azonosítható, a Gizellát nevéből adódóan a hit kezeseként bemutató szakasza Reichenau Hermann krónikáján alapszik.

2) István kardal való felövezése és Gizella hozománya

Aventinus az István és Gizella között 995/996-ban megkötött házasság folytatásaként ír arról, hogy Gizellával öt előkelő érkezett Magyarországra, akik Istvánt karddal övezték fel, és hogy több fontos nyugat-magyarországi város Gizella hozománya részét képezte. A következőket olvashatjuk az *Annales* vonatkozó fejezetében: „*Hanto, Wolfger, Hermann, Boso, Wentzeslaus, a bajorok előkelői Gizellával Magyarországra mennek: és a németek szokása szerint Istvánt karddal, hadi kardszíjjal övezik fel, fegyverekkel ruházzák fel. ... Ezen szokás szerint a bajor előkelők által Szent István fegyvert öltött, és azoknak a fáradozásait békében és háborúban használván, a háborúra leginkább hajlamos, tehát a keresztény kegyességtől mintegy haszontalanként irtózó... népe a vallás engedelmességében erővel tartotta. És hogy könnyebben elérje [ezt], odaadják hozomány címén neki a bajorok településeit: Pozsonyt, Pisoniumot, a Fischa folyón túl Sopront, Semproniumot, Szombathelyet és több más várost, egykor a bajorokéit, a Fischán túl.*”³⁷

A humanista történetíró tehát elsőként bajor előkelőket sorol fel, akik Gizella társaságában jöttek be Magyarországra.³⁸ A nevek forrása könnyen azonosítható: Aventinus minden bizonnyal a magyar krónika valamelyik változatából vette át ezeket. Nem tudni pontosan, hogy a mű melyik változatát használta, a legvalószínűbb azonban azt feltételezni, hogy az ő idejében már nyomtatott formában is létező Thuróczy-krónika kerülhetett a kezébe, amelynek a XI. századi magyar történelemről szóló részei szinte szó szerint követik a XIV. századi krónikakompozíció leírásait. Éppen ezért továbbiakban a Thuróczy János: *A magyarok krónikája* című művét hasonlítom össze az *Annalessel*.

37 Gombos, 2005. 357 p.

38 Kristó, 2000. 61. p.

A Thuróczy-krónikában az Aventinusnál olvasható öt név a következőképpen szerepel: Hunt,³⁹ Volphgerus,⁴⁰ Hermannus,⁴¹ Poth,⁴² Wencellinus.⁴³ A bajor szerző írásában mind az öt személy Gizella királynéval együtt Magyarországra jött előkelőként szerepel, Thuróczy művében azonban ez koránt sincs így, ugyanis az egyetlen, akit utóbbi forrás is Gizella kíséretébe helyez, az Hermann.⁴⁴ Annak ellenére, hogy más személyekről is feltételezhetjük, hogy valóban a bajor királyné kíséretéhez tartoztak,⁴⁵ egyiküknél sincs erre ismert szöveges bizonyíték. Ezért azt az információt, amely alapján a másik négy főember, Hanto, Wolfger, Wentzeslaus és Boso is Gizellával érkezett Magyarországra, Aventinus ferdtésének kell minősítenem. Ennek ellenére is elmondható azonban, hogy a bajor humanista forrása itt a magyar krónika volt. Feltételezhetően pedig azért kötötte mind az öt személyt Gizellához, mert így a Thuróczy-krónikában is meglévő nevek alapján tudott létrehozni egy királynéi kíséretet, ezzel is nyomatékosítva a bajorok magyarokra tett hatását.

A fejezet következő epizódja István felövezése karddal, hadi kardszíjjal, fegyverekkel.⁴⁶ Itt ismét a magyar krónika volt a humanista történetíró forrása, Thuróczy feljegyzése a következő: „Ezekben a napokban költözött be Hont és Páznán is, és Szent István királyt a Garam folyónál német szokás szerint karddal övezték fel.”⁴⁷ Aventinus ezúttal meglehetősen pontosan használta Thuróczyt, az egyetlen eltérés, hogy nála a felövezést az öt előkelő végzi. Emellett mind Aventinusnál, mind a magyar krónikában szerepel a felövezés kapcsán, hogy István német segítséggel verte le a lázadókat. A magyar krónikában, akárcsak a felövezésnél, István Hont és Pázmány segítségére támaszkodik, Aventinusnál pedig a német előkelőkre. A Thuróczy-krónika így ír erről: *Géza fejedelem, és fia, Szent István király, tehát bizakodva ezeknek a grófoknak [ti. Hont és Pázmány], de még inkább Istennek a segítségével egyes lázadókat fegyveres megfélemlítés-*

39 CH 68. p., Thuróczy 85. p.

40 CH 66. p., Thuróczy 85. p.

41 CH 66. p., Thuróczy 87. p.

42 CH 67. p., Thuróczy 86. p. A Poth név és az *Annales* Boso alakjának azonosságával kapcsolatban ld. CH Commentarii 184–187. p.

43 CH 66. p., Thuróczy 85. p.

44 Kristó, 2000. 61. p.

45 Uo. 61–62. p.

46 A felövezésről bővebben ld. *Veszprém*, 1989.

47 CH 68. p., Thuróczy 85. p.

*sel, némelyeket pedig hajlandóságuknál fogva térítettek a kereszténységre.*⁴⁸ Aventinus ábrázolása mögött tehát itt felfedezhető a magyar krónika.

Végül rátérek az *Annales* István-korról szóló szakaszának egyik legérdekebb információjára. Annak folytatásaként, hogy István a németek segítségével szorította vissza Magyarországon az ellenállókat, Aventinus arról ír, hogy a bajorok odaadják neki hozomány címén a bajorok településeit: Pozsonyt, a Fischafolyón túl Sopront, Szombathelyet és több más várost, egykor a bajorokéit, a Fischán túl. Ez alapján tehát Gizella hozománya részeként került volna Magyarországhoz a Nyugat-Dunántúl jelentős része. Hogy Aventinus ezt az értesülését honnan vette, sajnos nem tudjuk, ugyanis más ismert forrás nem szól erről. Tóth Endre úgy véli, nincs okunk kételkedni a bajor szerző híradásában, mert nincs semmi meglepő és váratlan a városok átadásában hozományként.⁴⁹ Hevér László szerint ellenben nem adhatunk hitelt a híradásnak, hiszen itt Aventinus mindössze olyan birtokigények jogi megalapozottságát kísérelte meg alátámasztani, amelyeknek II. Konrádtól III. Frigyesig számos császár próbált érvényt szerezni.⁵⁰

Ebben a fejezetben áttekintettem Aventinusnak a Gizella kíséretében az országba jött öt előkelőről, István felővezéséről, és Gizella hozományáról szóló tudósításait. A háromból kettő forrása azonosítható: A humanista történétíró a főembereknél és a felővezésnél a magyar krónikát használta, az innen vett adatokat pedig kissé átalakította, a maga bajor szájaíze szerint formálta. A bajor hercegnő hozománya kapcsán sajnos egyelőre csak találgathatunk.

3) Egyházszerzés Magyarországon és Gizella vallási tevékenysége

Aventinus ezután a kibontakozását Szent István idején megkezdő magyar egyházszervezetről értekezik, és ismét kidomborítja Gizella királyné egyházszervezői szerepét: „*A népnek Aserik nevű, aki Anasztáz is, saját érseket adnak, és megparancsolják, hogy Brigetióban, amely Gran és Esztergom is, lakják. Ugyanis azelőtt azon a területen a passzai főpap, lorchi érsek gondoskodott a nyilvános és magánmisékről, és egész Magyarországot tíz főpapi joghatósági körzetre osztják. Gizella, az igen vallásos asszony Veszprémet felépítette, minden egyes templomot megszemlélt. Ami a szertartásokat és a ritust illette, nagy pompával és egyszerűen*

48 CH 66. p., Thuróczy 85. p.

49 Kiss–Tóth–Zágorhidi, 1998. 109–110. p.

50 Hevér, 1985. 54. p.

smind legbökezűbben adományozott, az aranyhímzők helyett tevékenykedett, a szent ruhákat saját kezeivel szőtte, fonta, javította ki."⁵¹

Meggyőződés, hogy Aventinus ezt a híradását egy olyan forrásból emelte át, amelyet eddig egyetlen történeti munka sem hozott összefüggésbe a bajor humanistával. Nem másról van szó, mint a talán legjelentősebb Szent-István életrajzról, Hartvik püspök legendájáról.⁵²

Az első, amire a fenti részlet olvasásakor felfigyelhetünk, hogy Aventinus azonos személyekként kezeli Aseriket (Asztrik) és Anasztázt. Annak problémája, hogy ez a két név egy vagy két alakot jelölt-e, sokáig vitatott volt a történeti kutatásban, mára azonban elfogadottá vált, hogy ugyanarra a személyre vonatkoznak.⁵³ Sosem volt kérdés azonban, hogy az Aserik-Anasztáz megfeleltetést Hartvik hagyományozta az utókorra, ugyanis a következő olvashatjuk nála: *„Az atyja halálát követő negyedik év során azután az isteni kegyelem figyelemzetése szerint ezt az Asztrik főpapot, akit más néven Anasztáznak is mondtak, elküldötte a szent apostolok küszöbéhez, hogy eszközölje ki Szent Péternek, az apostolok fejedelmének utódától bőséges áldását a kereszténység Pannónia vidékein sarjadt új hajtására, s hogy az esztergomi egyházat aláírásának tekintélyével metropolitai székké szentelje, a többi püspökséget pedig áldásával megszilárdítsa.*"⁵⁴ Aventinus, akárcsak Hartvik, megnevezi Aseriket, és hozzáteszi, hogy Anastasiusnak is hívták. Aventinus információja alapján továbbá Aserik Esztergom érseki székét kapta meg. Hartvik legendájában ugyan Aserik először kalocsai érsekként bukkan fel, ám nem sokkal később esztergomi érsek lesz Sebestyén helyett: *„Csakhogy mivel Isten megostorozza mindazokat, akiket fiávé fogad, az említett Sebestyént — türelmét kipróbálandó — egy időre megfosztotta testi szemeinek látásától. S hogy a hitben még oly fiatal nyáj a pásztor vezetése nélkül a megkezdett igaz ösvényről le ne térjen, [István] a római pápa egyetértése mellett a már többször emlegetett Asztrik kalocsai püspököt tette meg helyettesévé.*"⁵⁵ A bajor történetíró tehát Aserik esztergomi érsekségét is olvashatta Hartviknál.

Gizella egyházi tevékenységének leírása ugyancsak Hartvik művéből származik. Utóbbi a következőképpen ábrázolja ezt: *„Hogy miképpen viseltetett ő az*

51 Gombos, 2005. 357. p.

52 Ld. Thoroczky, 2003.

53 Györfly, 1977. 140. p.

54 Hartvik 412. p., ÁKÍF 321–322. p.

55 Hartvik 416. p., ÁKÍF 327.

*istentisztelet díszesebbé tétele irányában, mily gyakran és mily jótékonykodóan jelent meg Isten szolgálóinak gyülekezeteiben, máig is számos egyházban tanúsítják a keresztek, edények, a csodálatos műgonddal készített vagy szőtt kellékek, mindenekelőtt mégis a veszprémi püspökség, amelyet alapkövétől kezdve a szolgálathoz szükséges teljes arany- és ezüstkészlettel meg sokféle kelmével ékesített fel.*⁵⁶ Feltételezhető, hogy Aventinus a Veszprém felépítéséről szóló feljegyzését Hartviktól vette, vélhetően a humanista történetíró is a veszprémi székesegyházra utal ezen a ponton. Azt, hogy Gizella megadományozta az első magyarországi egyházmegye széktemplomát, a köztudat is megőrizte, és okleveleink is tanúsítják.⁵⁷ Gizella egyházi adományairól — igaz, más-más megfogalmazásban — szintén olvashatunk Hartviknál és Aventinusnál egyaránt. Ugyanez mondható el arról, hogy bajor királyné a saját kezével szőtt szent ruhákat, minden bizonnyal ezt is Hartviktól vette át a humanista történetíró. Ezek alapján megállapíthatjuk: Aventinus művének azon részletei, amelyek Gizella kegyes tevékenységeit foglalják össze, ugyancsak Hartvik legendájából származnak.⁵⁸

Végül az eddigiek alapján vizsgálhatjuk az Aventinusnál olvasható tíz főpapi joghatóság feljegyzését. A Hartvik-legendá rövideen erről is beszámol: *„Ezt követően a megyéket tíz püspökségbe osztotta be, és az esztergomi egyházat tette a többiek metropolitai székévé és tanítójává.*”⁵⁹ Aventinus tehát a fentiekhez hasonlóan ezen a ponton is Hartvik művét használhatta.

A Hartvik-legendá szerzteágazó kézirati hagyománya erősíti a feltételezést, hogy a bajor történetíró utazásai során találkozott a mű egyik változatával.⁶⁰ Összefoglalóan úgy vélem, fenti megállapításaim kellőképpen igazolják, hogy a bajor történetíró a fenti híradáshoz Hartvik püspök legendáját használta fel. Az előző két fejezet alapján pedig nem meglepő, hogy ábrázolásában most is a bajor

56 Hartvik 415. p., ÁKÍF 285–286. p. (A Nagyobbik legenda Hartvikkal megegyező leírása a ford. alapja)

57 Gutheil, 2000. 70. p.

58 Aventinus Gizella egyházi tevékenységeinek taglalásakor a Hartvik-legendán kívül esetleg használhatta (ismét) a magyar krónika valamelyik szövegváltozatát is, hiszen szót ejt arról, hogy Gizella meg is javította a ruhákat. A Thuróczy-krónikában olvashatjuk: Gizella (...) évenként kijavított minden javítani való gyolcsot, bársonyt és szövetholmit. A 2. fejezetben már megállapítottam, hogy Aventinus ismerte a magyar krónika valamelyik szövegét, így nem lenne meglepő, ha itt is felhasználta volna. Ld. CH 76. p., Thuróczy 99. p.

59 Hartvik 412. p., ÁKÍF 321. p.

60 SRH II. 365–376. p. (Bartonek Emma írása)

Gizella szerepét domborítja ki, ráadásul azt sugallja, hogy a bajorok adtak érseket a magyaroknak, illetve működtek közre a tíz főpapi joghatóság kialakításában.

4) István, Gizella, Imre és a Bajor Hercegség — Az 1030-as háború előzménye

Aventinus következő híradása — a legtöbb feljegyzésétől eltérően — nagy figyelmet kapott a XIX–XX. századi magyar középkorkutatásban. II. Konrád német császár 1030 júliusában birodalmi hadseregével Magyarországra tört,⁶¹ a háború előzményéről pedig a bajor történetíró Annalesében a következőket olvashatjuk: „A felség és a császár Bajorországban átvonulnak Regensburgba, ünnepélyes birodalmi gyűlést tartanak. Megjelennek István, a magyarok királya és hitvese, Gizella követei, és ezek fiának, Imrének Bajorországot, mivel ősei, ükapja, dédapja, nagyapja és anyai nagybátyja birtokolták, öröklési jogon Konrádtól visszakövetelik. Amit amikor megtagadnak, hadat üzennek a császárnak és a királynak, majd hazatérnek.”⁶²

István és Gizella Imre hercegre támaszkodó bajor trónigényéről egyedül Aventinus szól. Ezért, akárcsak Gizella korábban említett hozományának esetében, úgy itt sem állapítható meg, vajon Aventinus korábbi forrásból merítette-e elbeszélését, vagy esetleg a saját betoldásáról van szó. A magyar középkorászok eltérő véleményeket alakítottak ki az információ valóságalapjáról. Pauler Gyula elutasítóan kezeli Aventinus álláspontját, indoklása, hogy ez ellenkezik az egykorú források tanúságával.⁶³ Marczali Henrik sem tartja valóságosnak a híradást. Megemlíti, hogy német kutatók hitelt adnak Aventinusnak, és azzal érvelnek, hogy II. Konrád császár megerősíteni sietett fiának, Henriknek a bajor főurak általi fejedelemmé történő megválasztását. Ez az esemény 1027 elején történt, miután 1026 elején meghalt a király által kinevezett herceg, a császár sógora, luxemburgi Henrik. Marczali ellenérve, hogy éppen Henrik herceg, a későbbi császár, tehát az, akit az ügy legközelebb érdekelt, jogtalanak tartotta az István ellen viselt háborút.⁶⁴ Gombos Albin megbízhatatlannak tartja Aventinust, szerinte egyszerűen Konrád császár hódító szándékait kell keresni a háború ki-

61 Makk, 1993. 53. p.

62 Gombos, 2005. 358. p.

63 Pauler, 1899. 411. p., 145. jegyz.

64 Marczali, 1895. 298. p.

robbanása mögött.⁶⁵ Nem tartja kizártnak azonban a híradás valós alapját Hóman Bálint, indoklasként Imre herceg komoly szerepvállalását hozza fel a Konráddal vívott háborúban.⁶⁶ Egyáltalán nem ítéli hiteltelennek az Imre bajor trónigényéről szóló feljegyzést Györfly György, aki a következőképpen fogalmaz: „Ha hihetünk a humanista történetírónak, Aventinusnak, István és Gizella jogos öröklés jogán be is jelentette igényét a bajor hercegségre Imre herceg számára.”⁶⁷ Kristó Gyula álláspontja a kérdésben leginkább semlegesnek mondható, de ő sem cáfolja a bajor történetírót. A neves magyar középkorász arra hívja fel a figyelmet, hogy II. Konrád ellenséges szándéka már akkor kitűnt, amikor Luxemburgi Henrik bajor herceg 1026. évi halála után a bajor hercegi székbe az anyai ágon a bajor hercegi családból származó Imre helyett saját fiát, a későbbi III. Henrik császárt ültette.⁶⁸ Kristó ugyan elismeri, hogy egyetlen korabeli forrás sem szól a magyar igénybejelentésről, de Konrád feltűnően gyors lépését összefüggésbe hozza a bajor humanista híradásával.⁶⁹

Nem könnyű feladat a magyarok és II. Konrád között 1030-ban kitört háború okainak tisztázása. II. Henrik császár halála után a német fejedelmek II. Konrád száli frank grófot kiáltották ki királynak 1024 szeptemberében. Az új uralkodó „német birodalmi” politikába kezdett.⁷⁰ 1026-ban Konrád Itáliába vonult, és elmozdította helyéről a velencei dózsét, Orseolo Ottót, aki István király sógora volt.⁷¹ Ezután következett Konrád már említett lépése, amellyel 10 éves fiát, Henriket Bajorország hercegi székébe ültette.⁷² Mindezek tetejébe Konrád házassággal megpecsételt szövetségre kívánt lépni Bizánccal, e cél érdekében pedig 1027-ben Werner strassbourgi püspököt Magyarországon át követségbe küldte VIII. Konstantin császárhoz. István azonban megtiltotta a püspök átvonulását, így az csak kerülő úton tudott eljutni Bizáncba.⁷³ Marczali Henrik említi a háború lehetséges okaként a rendezetlen határviszonyokat: Szerinte az 1031-ben megkötött béke is ezt bizonyítja, Németország ugyanis ebben lemondott a Fische

65 *Gombos*, 1938b.

66 *Hóman*, 1938. 233. p.

67 *Györfly*, 1977. 310. p.

68 *Kristó*, 1983. 205. Kristó idézi is Aventinust: 516. p., 40. jegyz.

69 *Kristó*, 2002. 102. p.

70 *Györfly*, 1977. 310. p.

71 Uo.

72 Uo. 310–311. p.

73 Uo. 311. p.

folyótól a Lajtaig és a Fischa torkolatától a Morvaig elterülő vidékről.⁷⁴ Láthatjuk tehát, hogy az 1030-as háború hátterében — Aventinus híradásán kívül — számos tényező állhatott.

Gombos Albinnak köszönhetően tudjuk, hogy összesen öt egykorú, közelkorú vagy kései feljegyzés érinti a háború lehetséges okát: Wipo, II. Konrád császár udvari káplánja és történetírója jegyezte le, hogy a bajorok hibájából egyenetlenség keletkezett a bajorok és a magyarok között, majd Szent István hadai betörésekkel pusztították a bajor földet, Konrád pedig ennek megtorlására indított háborút. Aloldus de Peklarn, a háborúban a császár mellett szereplő Albert osztrák határőrgróf udvari papja szerint a háború mögött a bajor örökösödési kérdés állt. Ez Ortilo de Lilienfeld szerzetes átírásában maradt fenn, utóbbi munkát azonban a történészek későbbi, újkori hamisításnak gondolják, így hiába ez az egyetlen dokumentum, amelyből Aventinus esetleg meríthette volna az István és Gizella által Imre nevében benyújtott trónigényt, nem tulajdoníthatunk neki valódi hírértéket. Reichenau Hermann, akit Aventinus máshol forrásként használt, itt csak szűkszavúan, általánosságban szól a háború előzményeiről. Georgius Merula leírása alapján II. Konrád azért támadta meg a magyarokat, mert azok a császár ellen lázadásra és elpártolásra bujtogatták az itáliai népeket. A Gombos által említett ötödik kútfő pedig Aventinus, akinek híradását nem tartja hitelesnek.⁷⁵

A fentiekben bemutattam, hogy a Konrád császár és a magyarok között ki-robbant háború lehetséges okai sokfélék lehetnek a középkori, részben kortárs, részben későbbi források, és a másodlagos szakirodalom megjegyzései alapján. Mindezek fényében — legalábbis egyelőre — sem bizonyítani, sem cáfolni nem tudjuk Aventinus híradását. Azonban, ha nem is fogadjuk el a magyar–német háború egyetlen, vagy fő okaként a bajor történetíró által említett örökösödési kérdést, kétségtelen, hogy a Konrád császár és István között kialakult ellentétek egyik elemeként Imre herceg bajor trónöröklési joga is felmerülhetett.

Végül úgy gondolom, annak magyarázatára is következtethetünk, hogy Aventinus a számos lehetséges feszültségforrás közül miért éppen Imre bajor öröklési jogát választotta a német–magyar háború előzményeinek taglalásakor. Ha jobban szemügyre vesszük ugyanis a háború szóba jöhető okait, megállapítható, hogy ez volt az egyetlen, amelyen keresztül Aventinus a magyar felet állíthatta az összecsapás kitérésének felelőseként. Minden más számba vehető ok a bajor fél, pontosabban Konrád császár hatalmaskodó politikáját mutatja, és Wipo káp-

74 *Marczali*, 1895. 297–299. p.

75 *Gombos*, 1938b. 303–304. p.

lán megjegyzését bizonyítja, amely szerint a háború a bajorok hibájából robbant ki.⁷⁶ Mivel azonban Aventinus célja a bajor történelem idealizálása volt, érthető, miért éppen a talán egyetlen olyan történeti beállítást választotta, amellyel a magyarokra háríthatta a viszály kialakulását.

5) *Az 1030-as német–magyar háború és a békekötés 1031-ben.*

Az előző fejezet szerves folytatásaként ugyancsak érdekes, miképpen értekezik Aventinus a Konrád és István közötti háború lefolyásáról, illetve az ezt lezáró békéről. „*Ugyanebben az időben a magyarok visszaűzést elszenvedőként Kelet-Bajorország városát, Bécset elfoglalják. Konrád fegyverrel Magyarország ellen megy, behatol a Rába folyóig. Minden földet betölt gyilkolással, zsákmányszerzéssel, gyűjtogatással, a magyarok szélső folyóitól és posványaitól akadályoztatva, az élelem hiányától kényszerítve a bajor határra visszatér. Ott ide-oda köveket küldvén, a békéről kezdtek tárgyalni. Henrik király Istvánhoz és Gizellához Magyarországra megy. Mégpedig Szent Henrik, azok fia (a magyarok hibásan Imrének hívják), akit Bajorország örököséként tartottak az anyja innen való származása miatt, már meghalt. A bajor és a magyar király a barátságot, amelyet azelőtt a Szent II. Henrikkel elhatároztak, megerősítik az eskü szentségével.*”⁷⁷

Úgy vélem, a tényleges hadi cselekmények leírásakor a bajor történetíró két korabeli forrásra támaszkodott. Az egyik Reichenau Hermann krónikája, a másik pedig egy eddig még nem említett, ám annál jelentősebb korabeli forrás: Az Altaichi Évkönyv. Reichenau Hermannnál ezt olvashatjuk: „*Konrád császár, akinek már hosszabb idő óta ellentétei támadtak Istvánnal, a magyarok királyával, Pannóniára támadt, és amennyire a folyók és a mocsarak engedték, egészen a Rábáig pusztította azt.*”⁷⁸ Aventinus innen vehette, hogy a támadó Konrádot folyók és posványok (mocsarak) is akadályozták az előrehaladásban, valamint azt is, hogy a német császár a Rábáig haladt előre. Az Altaichi Évkönyv pedig eképpen ábrázolja a háborút: „*Konrád császár sereggel vonulván Magyarországra Szent Albán születésnapján, vasárnap az éjszakát az altaichi monostorban töltötte. Visszatért pedig Magyarországról katonaság nélkül és minden eredmény nélkül azért, mert a sereget az éhínség gyötörte, a magyarok Bécset is elfoglalták.*”⁷⁹

76 VCI 268. p., ÁKÍF 181. p.

77 Gombos, 2005. 358. p.

78 HAC 121. p., ÁKÍF 221. p.

79 AAM 791. p., ÁKÍF 239. p.

Aventinus itt olvashatta, hogy Konrád császár vereséget szenvedett, hogy ennek egyik oka az éhínség volt, valamint, hogy a magyarok Bécset is elfoglalták.

Reichenauai Hermannt mint Aventinus egyik lehetséges forrását már említettem. Az pedig, hogy a humanista történetíró ismerte az Altaichi Évkönyvet, nem is kérdés. Tudjuk ugyanis, hogy Aventinus őrizte meg az Évkönyv kivonatát, ráadásul a felfedezés jelentőségével maga is tisztában volt. Mi több, az Altaichi évkönyvek müncheni kéziratában a margón fel is fedezték Aventinus jegyzeteit.⁸⁰

A humanista történetíró tehát két korabeli német forrásból alkotta meg a maga elbeszélését a német–magyar háborúról. Azonban — a szokott módon — ezúttal is átalakította, elferdítette a rendelkezésére álló tényanyagot. Nála ugyanis a magyarok Bécset akkor foglalták el, miután visszaűzték őket a bajorok rögtön a harc kezdetekor, pedig egyik korabeli forrás sem állít ilyesmit. Ez azt sugallja, hogy a magyarok támadtak először, ami összhangban áll a bajor történetíró előző híradásával. Ugyanis, ha István király és Gizella robbantotta ki a vizsályt azzal, hogy Imre nevében a bajor trónt követelték, nem meglepő, hogy a tényleges katonai összecsapást is a magyar fél kezdte Aventinusnál.

Ismét csak Gombos megállapításaira hagyatkozva elmondható, hogy a háborút lezáró 1031-es békekötésnél három forrása lehetett Aventinusnak. Az egyik a már korábban említett Wipo, aki azzal, hogy csak Szent István követküldéseit emelte ki a háború lezárását megelőző tárgyalások kapcsán, homályt borított arra, hogy a békét folyamatos követjárások előzték meg mindkét részről.⁸¹ Gombos megemlíti, hogy Aventinus ezúttal kiváló éleslátással értelmezi Wipo jelentését, hiszen a követek ide-oda járásáról beszél.⁸² Az udvari káplán írását is ismerhette tehát Aventinus. Biztosan nem pusztán ez alapján készítette el feljegyzését, hiszen az *Annales* ezen része sokkal inkább emlékeztet az Altaichi és a Hildesheimi Évkönyv ábrázolásaira.⁸³ A Hildesheimi Évkönyv következőket írja: „14. indikció 1031. ... Ugyanabban az évben a császár fia, Henrik király, aki egyben Bajorország hercege s István magyar király kölcsönös esküvel megerősítették a békét. Továbbá István király fia, Imre, az oroszok hercege, akit egy vadászaton vadkan hasított fel, siratnivaló módon szerencsétlenül járván meghalt.”⁸⁴ Az Altaichi Évkönyv pedig ekképpen szól az eseményről: „1033. ... Ugyanabban

80 *Veszprémy*, 2008. 24. p.

81 *Gombos*, 1938b. 320. p.

82 VCI 268. p., ÁKÍF 215–216. p.

83 *Gombos*, 1938b. 320. p.

84 AH 98. p., ÁKÍF 215–216. p.

az évben Henrik király és bajor herceg Magyarországra ment, s miután a magyarok királyával megerősítette a békét, visszatért hazájába. Nem sok idővel később Istvánnak, a magyarok királyának meghalt a fia, akit Henriknek mondtak, és meg volt keresztelve.”⁸⁵ Nagyon hasonló tehát a két Évkönyv leírása az 1031-es békéről. Az Altaichi Évkönyv híre annyiban tűnik közelebb állónak Aventinuséhoz, hogy ebben olvashatunk ténylegesen Henrik Magyarországra meneteléről, míg a Hildesheimi Évkönyv csak a megkötött békéről ír. Azonban az Altaichi mű hibásan az 1033-as év alatt jegyzi be az esemény megtörténtét, valójában 1031-ben zajlott a béke megkötése. Imre halálát az Altaichi Évkönyv ugyancsak 1033-ra helyezi, pedig a herceg valójában 1031-ben halt meg. A Hildesheimi Évkönyv viszont helyesen adja meg az évszámokat, és bár Aventinusnál nincsenek dátumok, a leírásából mégis úgy tűnik, hogy sem a békét, sem Imre halálát nem helyezi sokkal a háború utánra, hanem szinte közvetlenül, de semmiképpen nem sokkal a harci cselekmények után tesz említést ezekről. Úgy tűnik tehát, hogy a bajor történetíró tisztában volt az események helyes kronológiájával, és elképzelhető, hogy ezt a Hildesheimi Évkönyvnek köszönhette. Észrevette mindezt Otto Rademacher is, az ő véleménye, hogy Aventinus itt a Hildesheimi Évkönyvön kívül a Pozsonyi évkönyvet is használhatta.⁸⁶

Aventinus most sem ragaszkodik betű szerint az általa használt forrásokhoz, ugyanis, bár nézetem szerint ismerte a békekötés körüli események helyes sorrendjét, kettőt ezek közül mégiscsak felcserélt. Az ő leírása azt sugallja, hogy Imre herceg már a béke megkötése előtt meghalt, ami nem egyezik az általa használt lehetséges források híradásával. Úgy gondolom, a csere mögött ismét Aventinus egyéni motivációit kereshetjük. A bajor történetíró azért helyezhette Imre herceg halálát a békekötés elé, hogy megfeleljen saját maga eddigi történeti beállításának, amely szerint a magyarok kezdték a háborúskodást Imre herceg bajor trónöröklési jogán keresztül. Ugyanis, ha Imre herceg halála valóban megelőzte volna a háború lezárását, az tökéletes érv lett volna a humanista történetíró említett leírása mellett, hiszen arra engedett volna következtetni, hogy a magyarok és a németek éppen azért kötöttek békét, mert Imre herceg már nem volt az élők sorában. Ha a háború kitöréséhez — ahogy Aventinus írta — főként éppen Imre személye szolgáltatta volna az alapot, halálával meg is szűnt volna a háború alapját képező probléma, a herceg trónöröklési joga. Aventinus tehát annak érdekében, hogy ez a rész az *Annales* korábbi fejezetének logikus folytatása

85 AAM 19 p., ÁKÍF 239. p.

86 Rademacher, 1887. 563. p.

lehesse, tudatosan cserélhette meg Imre herceg halálát és a német–magyar béke megkötését.

Végül még annyit említenék meg, hogy Aventinus Imre herceg nevét, az Emericust vélhetően a magyar krónikából vette át.⁸⁷

6) István halála és Péter utódnak jelölése

Aventinus István király haláláról, illetve Orseolo Péter örökbe fogadásáról és utóddá jelöléséről a következőképpen ír: „*Pestis és elviselhetetlen nyári forróság, és a mieink közül sokakat, közöttük is Kunigundát, Bajorország királynéját megöli augusztus kalendae-jának 17. napján. Ebben az időben István, a magyarok királya is meghal, mivel nem voltak gyermekei, Pétert, aki nővérétől unokaöccse volt, örökbe fogadja, és örökösévé nyilvánítja. Istvánnak a testvérétől való unokaöccse, mivel ellene szegült, elveszítette szemevilágát. ... és Sebes, a magyarok vezére ... élete véget ér.*”⁸⁸ A bajor történetíró ezúttal is az Altaichi Évkönyvre támaszkodott, amelyben — igaz, részben 1038-ra, részben 1039-re, részben pedig 1041-re vonatkozóan — ezeket olvashatjuk. „*István, a magyarok királya Szűz Mária menybemenetelének napján befejezte földi életét ... Schebis, Magyarország határispánja elhalálozott ... Ebben az évben Pétert, a magyarok királyát — miután a főemberek összeesküdtek ellene — megfosztották királyságától. Hogy miért történt mindez, hallja, aki akarja. A jó emlékü István király, ennek anyai nagybátyja, miután az ő fia még atyja életében meghalt, s mivel másik fia nem volt, ezt örökbe fogadta, és őt a királyság örökösévé megtette. Rokonának fiát, noha az méltóbb volt a királyságra, minthogy ebben nem értett vele egyet, megvakította, s kicsiny fiait száműzetésbe küldte.*”⁸⁹ Ezen a ponton Aventinus, bár szokása szerint nem használ évszámokat, az Altaichi Évkönyvből merítette leírását.

87 Uo.

88 Gombos, 2005. 358. p.

89 AAM 23–24. p., ÁKÍF 239–240.

7) Részösszegzés

A fentiekben bemutattam, hogyan írt Johannes Aventinus bajor történetíró a magyar középkor I. István király uralkodási idejéhez kapcsolódó szakaszáról. Megállapítottam, hogy Aventinus az ezt az időszakot lefedő leírását több forrás híradásai alapján állította össze. A humanista történetírónak négy fő forrása volt a korszakra nézve: Rechenauai Hermann *A világ hat korszakáról a világ teremtésétől 1054-ig* című krónikája, a magyar krónika valamelyik változata, Hartvik-püspök legendája, valamint az Altaichi Évkönyv. Használhatott még egyéb munkákat is: A Hildesheimi Évkönyvet, Wipo *II. Konrád császár tettei* című művét, valamint esetleg a Pozsonyi Évkönyvet. Úgy vélem, a legtöbb esetben — Gizella hozományát és Imre hercegnek a bajor örökségre irányuló igényét leszámítva — Aventinus egyértelműen valamelyik korábbi forrás (vagy források) híradására építette beszámolóit, ám a rendelkezésre álló tényanyagot, a különböző történeti feljegyzésekben olvasható információkat a saját szájíze szerint alakította, módosította, vagy keverte össze. A változtatások mögött álló motivációja pedig jól látható: A bajor történetíró célja az volt, hogy a bajor, illetve a német történelmi múltat a lehető legjobb színben tüntesse fel. Ez összecseng a legfrissebb kutatások Aventinus-képével, hiszen a legtöbb Aventinussal foglalkozó történész említi a szerző erőteljes patriotizmusát. A humanista szerző ezek alapján azonban nem tűnik olyan megbízhatatlan történetírónak, aki rendszeresen a saját maga által kiötlött adatokkal színezte volna ki a történeket. A legtöbb esetben csak a meglévő híryanagokat változtatta meg, torzította el, és *tudatosan* saját, „bajor” nézőpontjának megfelelő történeti beállításokba helyezte azokat.

III. Aventinus és Orseolo Péter, illetve Aba Sámuel kora

1) *A korszak forrásai és Aventinus történetírói módszere*

Az *Annales* Orseolo Péter kettő, valamint Aba Sámuel kormányzásának idejét tárgyaló szakasza az István-kort elbeszélő részhez képest sokkalta bővebb. Ez annak fényében meglepő, hogy I. István 38 évig uralkodott, míg a másik két király regnálása mindössze az 1038-tól 1046-ig tartó időtartamot fedi le. Úgy vélem, hogy a bajor történetíró bőbeszédűségének fő magyarázata, hogy főként egy forrásra támaszkodott, mégpedig az Altaichi Évkönyvre. Ahogy az előző fejezetben láthattuk, a humanista szerző az Évkönyvet már az István-kornál is felhasználta, ám korántsem olyan mértékben, mint az 1038 és 1046-ig terjedő

időszaknál. Az Évkönyv feljegyzései ugyanis két részre oszthatók, egy 708-tól 1032-ig, illetve egy 1033-tól 1073-ig terjedő szakaszra. A második részt egy ismeretlen altaichi szerzetes készítette 1075 körül, és az Évkönyv utóbbi szerző által papírra vetett bejegyzései jóval hosszabbak, illetve részletgazdagabbak a korábbiaknál.⁹⁰ Ennek megfelelően sokkal inkább tartalmaznak a magyar történelem szempontjából fontos adatokat. Aventinusnak gazdagon ki is aknázták ezeket a hosszabb terjedelmű híradásokat, és nagyrészt az Altaichi Évkönyv alapján írta meg az *Annales* vonatkozó részeit.

Aventinus pontosan követi az Altaichi Évkönyv adta történeti vázat, így rajzolva meg ezeket a magyar és a bajor történelem szempontjából igen viharos éveket. Elbeszélését nagy vonalakban a következőképpen foglalhatjuk össze: Magyarországon megválasztják Orseolo Pétert, aki méltatlanul bánik az özvegy Gizellával, elnyomja a magyar népet, megveti a német-római császárt, III. Henriket, valamint lázadásra bíztatja a cseh herceget, Bretiszlávot. A magyar előkelők fellázadnak Péter ellen, és megölik fő bizalmasát, Budát. Péter III. Henrikhez menekül, az pedig segítséget ígér neki. A magyarok királlyá választják Aba Sámuel, aki követeket küld a császárhoz. Ezután Aba három seregrésszel támadja meg a bajorokat. Az egyik csoport győz a Traisen folyónál, a másikat Adalbert és Luitpold vezérek legyőzik, a harmadik, Karintiát megszálló seregrészt pedig a bajor Gottfried veri meg. Ezután a császár indít támadást magyar földre, és elfoglal kilenc várat. A császár az elfoglalt terület élére Péter akarja helyezni, ám a magyarok ezt nem akarják. Aba ezután megint követeket küld a császárhoz, és jóvátételt ígér. A tárgyalások sikertelenül alakulnak, és a császár ismét támadást indít. Aba erre újra követeket küld, és Henriktől békét kér, neki pénzbeli megváltást ígér, és túsokat ad, valamint esküt tesz, hogy a Gizellától elvett javakat visszajuttatja. Aba Sámuel ellen belső összeesküvés szövődik, ám a lázadók lelepleződnek, majd a császár segítségét kérik. A császár Magyarországra indul, közben Abától követek érkeznek hozzá, ismét ígéreteket tesznek, az Aba elleni összeesküvőket pedig visszakérik. A császár magánál tartja a követeket, Aba közben készül a háborúra. Ez után Aba és a császár megbeszéli, hogy akkortól számítva három nap múlva megütköznek, ám Aba nem jelenik meg a megbeszélthelyen és időben. Henrik benyomul Magyarországra, és átkel a Rába folyón, majd megütközik a magyar sereggel, és győzedelmeskedik, az ütközetben az időjárás is a császár győzelmét segítette elő. A császár visszatér a táborba, és hálát ad Istennek. Nem sokkal később Pétert visszahelyezi a királyi trónra,

90 ÁKÍF 237. (Makk Ferenc bevezetője)

Abát pedig szökése közben elfogják, majd kivégzik. A császár elhagyja Magyarországot, ám hamarosan Péter ismét behívja őt, és átadja neki Magyarországot az aranyozott lándzsával. Ezután Péter ellen belső lázadás tör ki, ami uralmának végéhez vezet.

Aventinus ugyan főként az Altaichi Évkönyvre építi fenti elbeszélését, ám — szokásához híven — más forrásokat is felhasznált Orseolo Péter és Aba Sámuel korának megírásához.

Az egyik a már említett Reichenau Hermann krónikája. Erre támaszkodva szövi bele először is az elbeszélésebe Aventinus, hogy amikor Orseolo Péter elhagyta Magyarországot, elsőként Adalbert örgrófhhoz, nőtestvére férjéhez menekült, és csak ezután került Henrik császárhoz.⁹¹ Úgyszintén innen merítette, hogy Henrik császár Magyarország első megtámadásakor feldúlta Hainburgot és Pozsonyt, valamint azt, hogy a Garam folyó környékén zajlottak a harcok.⁹² Szintén Reichenau Hermanntól származik, hogy Aba Sámuel az egyik béketárgyaláskor többek között Magyarország Lajta folyóig terjedő részét is felajánlotta Henriknek,⁹³ Aventinus erről a területről a Lajta és a Fische folyók közötti részként emlékezik meg. Ugyancsak ebből a forrásból jön az *Annales* azt feljegyző híre, hogy Abát lefejezték,⁹⁴ az Altaichi Évkönyv csak Aba halálbüntetéséről számol be, annak módjáról nem.

Aventinus az Altaichi Évkönyv és Reichenau Hermann krónikája mellett ismét használta a magyar krónika valamelyik változatát, valószínűleg a Thuróczy-krónikát. Aventinus tehát az Altaichi Évkönyv alapján feljegyzett epizódokat időről időre kiegészíti egy-egy Reichenau Hermannról, illetve a magyar krónikából átvett adattal. A bajor történetíró vélhetően a utóbbi alapján bővítette Orseolo Péter király negatív tulajdonságait, hiszen az *Annales* többet sorol fel ezek közül, mint az Altaichi Évkönyv.⁹⁵ A Péter elleni összeesküvést vezető három magyar előkelő neve is származhat a magyar forrásból, mivel az Altaichi Évkönyv csak kettőt említ meg ezek közül.⁹⁶ Származhat a magyar krónikából az is, hogy Aba Sámuel az első bajorokat ért támadásakor sok foglyot szerzett,⁹⁷ hiszen

91 HAC 123. p., ÁKÍF 222. p.

92 HAC 124. p., ÁKÍF 222. p.

93 HAC 124. p., ÁKÍF 223. p.

94 HAC 125. p., ÁKÍF 224. p.

95 CH 79. p.; Thuróczy 103–104. p.

96 CH 80. p.; Thuróczy 106. p.

97 CH 80. p.; Thuróczy 106. p.

az Altaichi Évkönyv ezt csak futólag említi. A krónikakompozíció vagy Thuróczy alapján írhatta le a bajor történetíró, hogy az Aba által küldött harmadik seregrész Pettau mellett szenvedett vereséget.⁹⁸ Aventinus Aba Sámuel negatív tulajdonságainak részletezéséhez is használhatta a magyar krónika valamelyik változatát,⁹⁹ valamint akkor is, amikor leírja, hogy Aba végleges legyőzése előtt Henrik Sopronnál tört be az országba.¹⁰⁰ Szintén ebből vette át Aventinus, hogy miután Henrik betört az országba Sopronnál, Gyórhöz érkezett,¹⁰¹ és azt is, hogy Aba a veresége után a Tisza felé menekült.¹⁰² Esetleg támaszkodhatott a bajor történetíró a magyar forrásra Aba halálának leírásakor, hiszen mindkét műben szerepel, hogy magyar lakosok működtek közre Aba elfogásában.¹⁰³ A végső csata utáni események leírásakor Aventinus egy szófordulatot is átvész a magyar krónikából, nála is szerepel ugyanis, hogy a „holttestek büze” miatt nehezen volt járható a csata helye.¹⁰⁴ Végezetül Orseolo Péter halálának elbeszéléséhez is ezt a művet használta a humanista szerző, nála is szerepel, hogy mielőtt Péter elfogták volna, három napig harcoltak vele.¹⁰⁵

Akárcsak az István-kor, Aventinus az Orseolo Péterhez és Aba Sámuelhez kapcsolódó híryanagát is több forrás alapján állította össze tehát. Ezúttal három művet biztosan használt: főként az Altaichi Évkönyvet, valamint Reichenaui Hermann krónikáját, illetve a magyar krónika valamelyik változatát, vélhetően a Thuróczy-krónikát. Azonban, akárcsak az István-kornál, úgy itt is megállapítható, hogy néhol eltér az általa használt források ábrázolásaitól. Az eltérések okai az esetek egy részében ismét megfelelnek Aventinus — a dolgozatom elején bemutatott — történetírói jellemzőinek.

Ezúttal is találunk az *Annales*ben bajor történelmi múlt idealizálása érdekében történő ferdítést. Ahhoz az eseményhez, amikor Aba Sámuel először támadta meg a bajorokat, Aventinus azt fűzi hozzá, hogy a magyar támadás azért végződhetett a bajorok vereségével, mert azok egy ünnepség után álomba merültek.¹⁰⁶

98 CH 81. p.; Thuróczy 106. p.

99 CH 81. p.; Thuróczy 107–108. p.

100 CH 82. p.; Thuróczy 109. p.

101 CH 82. p.; Thuróczy 109. p.

102 CH 83. p.; Thuróczy 109. p.

103 CH 83. p.; Thuróczy 109. p.

104 CH 83. p.; Thuróczy 110. p.

105 CH 88. p.; Thuróczy 117. p.

106 *Gombos*, 2005. 360. p.

Nézetem szerint a humanista szerző itt a bajorok Abától elszenvedett egyetlen vereségét akarta megmagyarázni, ezért indokolta meg azt úgy, hogy a magyarok csak azért győzhettek, mert a bajorokat mámoros álmukban érte a támadás. Szintén jó példa, hogy Aventinusnál Orseolo Péter azért hívta be második uralkodása alatt Henrik császárt, hogy a vad, pogány népet az ő segítségével tartsa engedelmességben.¹⁰⁷ Itt Aventinus ismét a német uralkodót idealizálja, és annak keresztény nagyságát emeli ki. Az *Annales* e szakaszában találunk retorikai jellegű betoldásokat, kiegészítéseket is. A bajor történetíró többször színesebben meséli el a hadi cselekményeket, érzékletesebben mutatja be a bajor–magyar csatákat, III. Henrik szájába ad például egy teljes szónoki beszédet, amelyet szerinte a császár Aba első követeihez intézett.¹⁰⁸ Ahogy maga Aventinus mondta, a történelem határai között retorikailag bele szabad nyúlni a források elbeszélésbe, és a humanista szerző egyes esetekben pontosan így is tett.

Hasonló következtetéseket vonhatunk le tehát az *Annales* 1038 és 1046 közé eső szakaszának vizsgálata, mint az István-kor elemzése után. Aventinus mindkét időszak történetét több forrás alapján írta meg, és legtöbb feljegyzése visszavezethető valamelyik korábbi műre. Olykor azonban a humanista történetíró megváltoztatta, kibővítette, kiszínezte az általa használt források híradását. Változtatásai, bővítései mögött pedig számos esetben azokat a jellemzőket kereshetjük, amelyek meghatározták Aventinus történetírói felfogását. A humanista szerző a forrásaiban olvasott híryanagot olykor bajor patriotizmusa miatt alakította át, olykor pedig retorikai jellegű elemek hozzáadásával tette olvashatóbbá a történeteket. Úgy vélem, hogy mindezek alapján az Aventinus által papírra vetett információkat használhatónak minősíthetjük, ugyanakkor figyelembe kell vennünk a bajor szerző történetírói jellemzőit. Ezzel együtt is elmondható azonban, hogy Aventinus ritkán bővítette olyan konkrét adatokkal az elbeszélését, amelyek mögött ne lehetne felfedezni valamelyik korábbi forrás feljegyzéseit. A bajor szerző semmiképpen sem tűnik tehát megbízhatatlan történetírónak, nem toldotta meg rendszeresen légből kapott információkkal, fantáziadús kitalációkkal az egyes művek híryanagát.

107 *Gombos*, 2005. 367. p.

108 *Gombos*, 2005. 359–360. p.

2) Más források által nem igazolható adatok Aventinusnál

Dolgozatom utolsó fejezetében az *Annales* olyan részeivel, adataival foglalkozom, amelyek első pillantásra nem tűnnek összeegyeztethetőnek a fenti konklúziómmal. Ahogy arra már korábban is utaltam, Aventinus olyan információkat is lejegyzett nagy történeti művében, amelyeket nemcsak, hogy nem támasztanak alá ma is ismert korábbi források, de a bajor szerző egyik történetírói jellemzője sem magyaráz meg. Az István-kor tárgyalásakor már megállapítottam, hogy efféle bővítésnek számít az *Annales*ben Gizella hozománya, illetve Imre herceg bajor trónigénye az 1030-as háborút megelőzően. Annak oka, hogy Orseolo Péter és Aba Sámuel uralkodásai kapcsán külön fejezetet szentelek az ilyen jellegű adatoknak, a következő: az *Annales* 1038 és 1046 közötti időtartamot elbeszélő fejezetei figyelemreméltóan sokat tartalmaznak ezekből. Az alábbiakban először külön-külön mutatom be Aventinus ilyen, a korszakra vonatkozó, de más forrásokkal nem, illetve egyéb módon sem igazolható adatait. Mielőtt azonban ezt megteszem, szükséges néhány rendkívül fontos megjegyzést tennem.

Ahogy az eddigiekben bemutattam, a legfrissebb Aventinussal foglalkozó szakirodalom, illetve a saját vizsgálatom egymással összecsengő megállapításai alapján a bajor történetíró híradásai többsége mögött — még ha élt is bajor patriotizmusából, vagy a humanista szerzőkre jellemző módosításokkal, betoldásokkal — az esetek többségében felfedezhető valamelyik korábbi forrás.

Bár ennek a dolgozatnak csak a XI. század első fele képezi tárgyát, fontos megemlíteni, hogy az *Annales* más korszakokat tárgyaló híryanagyainál nem szerepel olyan nagyszámú, más forrásokkal nem igazolható adat, mint az 1038–1046 közötti időszaknál. Hevér László elemzésének köszönhetően tudjuk, hogy a honfoglalás-kori adatok közül kevés számít megmagyarázhatatlan információnak.¹⁰⁹ Ahogy már bemutattam, az István-kornál csak kettő ilyen vehető észre. Rademacher tanulmányában is olvasható, hogy az 1046–74 közötti időszak kapcsán csak nagyon kevés, a középkor további szakaszának elbeszélésekor pedig egyáltalán nem olvasható efféle adat Aventinusnál.¹¹⁰ Számottevő mennyiségű megmagyarázhatatlan feljegyzés csak az Orseolo Péter és Aba Sámuel idejéről szóló fejezetekben található.

Tény, hogy több esetben igen nehezen állapítható meg Aventinus ismert forrásokkal nem alátámasztható bővítéseiről, hogy azok vajon csak retorikai jellegűek,

109 Hevér, 1985. 96–97. p.

110 Rademacher, 1887. 573. p.

vagy esetleg további magyarázatra szoruló betoldások, emellett a retorikai jellegű bővítés is igen sok mindent lefedhet. Ugyanakkor az is igaz, hogy az *Annales* egyéb fejezeteit vizsgálva nem található nagyobb mennyiségben olyan feljegyzések, amelyek a kutatót gondolkodóba ejtenék, hogy az adott információ csak az események irodalmi szempontú kiszínezése-e, vagy esetleg több ennél.

Ha az *Annales* egyes híradásai sem ismert forrás alapján, sem az Aventinust jellemző történetírói tulajdonságokkal nem igazolhatók, és kitalációknak sem tűnnek, akkor az a lehetőség is felmerül, hogy a bajor történetíró adatai mögött ma már elveszett forrásokat kell keresnünk. Lássuk most egyesével az *Annales* szóban forgó információit.

1. Orseolo Péter 1041-ben az ellene szövődött összeesküvés következtében elmenekült az országból III. Henrik német-római császárhoz. Csakis Aventinusnál olvashatjuk, hogy mielőtt a császár segítséget ígért Péternek, börtönbe vetette őt, ahonnan csak Adalbert közbenjárására szabadult.¹¹¹
2. Annál az eseménynél, amikor Henrik császár 1042-ben megtámadta Magyarországot, egyedül Aventinus ír arról, hogy a császár Abát kétszer győzte le a Garam folyónál.
3. Amikor Henrik császár 1042-ben sikeres támadást intézett Magyarország ellen, a meghódított területrészt élére Szent István testvére fiát állította. Az *Annales* ezen túlmenően arról is beszámol, hogy a császár kétezer embert helyezett oda segítségül.¹¹²
4. Aba Sámuel 1043-ban követeket küldött Henrikhez békekötés szándékával. A követküldések egyébként is Aventinus híradásainak kedvelt elemeit jelentették,¹¹³ itt azonban a humanista szerző arról is beszámol, hogy a követek által többek között felajánlott hét magyar tús között volt egy bizonyos Pezilo is,¹¹⁴ akinek dux címe az *Annales*ben vélhetően csak hadvezéri rangra utalhat.¹¹⁵ Pezilót a magyar krónika és az Altaichi Évkönyv is említi, ám mindkét forrás csak az Orseolo Péter ellen 1041-ben fellázadt előkelők egyik vezetőjeként. Aventinus tehát helyezhette a vezért a maga szakállára a túsok közé, de a bajor szerzővel máskor egyébként kritikus Pauler Gyula Aventinus alapján tényként kezeli Pezilo túsok közé

111 *Gombos*, 2005. 359. p.

112 *Gombos*, 2005. 361. p.

113 *Hevér*, 1985. 94. p.

114 *Gombos*, 2005. 362. p.

115 *Kristó*, 1974. 58. p.

- tartozását.¹¹⁶ Pezilo később is szerepel még Aventinus művében, eszerint Henrik magánál tartotta őt 1044-ben, amikor Hainburgnál időzött.¹¹⁷
5. Aventinus leírása alapján Aba szintén az 1043-as béketárgyalások kapcsán azt kérte Henrikől, hogy ne kelljen személyesen a császár színe elé járulnia. Ezt követően a bajor történetíró szerint Aba esküt tett a Henriknek tett ígéreteire Henrik bajor herceg, és Bretiszláv cseh vezér előtt.¹¹⁸
 6. A humanista történetíró részletesen számol be arról, hogy Aba — megszegvén az 1043-ban tett ígéreteit — regensburgi bajorokkal vette fel a kapcsolatot, pontosabban egy testvérpárral, Bernulfal és Machthunnal, akik titokban Henrik császár ellen lázadtak. Aba a támogatásuk fejében az egyiknek hercegséget, a másiknak örgrófságot ígért.¹¹⁹ Levelezésüket azonban a császár felfedezte, és a két polgárt kegyetlenül kivégeztette.¹²⁰ Székely György tanulmányában olvasható, hogy Aventinus hitelesnek tekinthető és más forrásból kiegészíthető előadása egy IV. Henrik korabeli freisingi történetíróra megy vissza, de igazolja az ú. n. Szent Udalrich élete c. közel egykorú legenda is. Mi több, Aventinus előadását valószínűsíti Regensburg fejlődése és társadalmi fejlettsége is.¹²¹ Csak Aventinus számol be tehát Aba és a bajor testvérpár szövetezéséről, illetve azok későbbi kivégzéséről, ám a híradás hitelessége más források alapján is valószínűsíthető.
 7. Aba Sámuel ellen 1044-ben belső lázadás tört ki. Erről az Altaichi Évkönyv és a magyar krónikakompozíció is tudósít, ám egyedül Aventinusnál szerepel az összeesküvés vezetőjének neve: Lorico, illetve az, hogy Aba az összeesküvés lelepleződése után megölette annak fiát.¹²² Fontos, hogy az *Annales*ben szereplő személy-, és földrajzi nevek jellemzően visszavezethetők más forrásokra, még ha a bajor szerző esetleg saját szájaíze szerint is használta őket. Az Aventinusnál szereplő nevekkal kapcsolatban Györffy György véleményét érdemes idézni, szerinte, még ha a bajor szerző részletes eseményleírása vitatható is, abban alig kételked-

116 *Pauler*, 1899. 418. p., 174. jegyz.

117 *Gombos*, 2005. 363. p.

118 *Gombos*, 2005. 362. p.

119 *Gombos*, 2005. 362. p.

120 *Gombos*, 2005. 365. p.

121 *Székely*, 1954. 144. p., 27. jegyz.

122 *Gombos*, 2005. 363. p.

- hetünk, hogy alakjainak nevét és szereplésük korát megbízható, részben ma már ismeretlen egykorú forrásokból merítette.¹²³
8. Henrik császár utolsó Aba elleni, 1044-es hadjárata kapcsán Aventinus úgyszintén figyelemre méltó adatokat jegyzett le. Ahogy más források is írják, követek érkeztek Abától Henrikhez, ám Aventinus szerint a követek között volt egy bizonyos Zudnich dux, és egy Nanno nevű személy is.¹²⁴ A bajor szerző Nannot később is említi, ekkor írónak mondja.¹²⁵ Ezúttal is hasonló megállapításokat tehetünk, mint Loriconál: valószínűtlen, hogy ezeket a neveket Aventinus maga találta ki, mindenképpen olvasnia kellett róluk valamilyen forrásban. Nem tudni azonban, hogy melyik műből vehette a két személy nevét. Egy Zudnich névalakra hasonlító név felbukkan a magyar krónikában: Szolnok ispán, aki utóbbi forrásban Orseolo Péter második uralkodása idején szerepel.¹²⁶ Azonban az Orseolo Péter második uralkodásáról szóló szakaszban a humanista szerző is említi Szolnokot, mégpedig Zaunico névalakban. Zudnich és Szolnok tehát nem ugyanazt a személyt takarják. Nanno titkár azonosítása sem lehetséges. A tihanyi apátság alapítólevelének tanúsorában ugyan szerepel egy Nána nevű lovász, de túlzás lenne annak feltételezése, hogy Aventinus találkozott volna az alapítólevél szövegével, illetve hogy éppen egy oklevél tanúsorában szereplő lovászt szerepeltetett volna írnokként *Annales*ében.
 9. A csak Aventinusnál szereplő információk közül a következő szerint Henrik császár az Aba egy újabb követsége által tolmácsolt ígéreteket figyelmen kívül hagyva 1044-ben a támadása előtt vadászatot színélve Hainburghoz ment, ott hét napot időzött, eközben magánál tartotta Pezilót és Nannot túszként, majd Abához küldte őket azzal az utasítással, hogy jelentse azt neki, hogy a császári sereg kis létszámú.¹²⁷ Itt gyanakvást ébreszthet a kutatóban a hét nap említése, ezt a számot ugyanis a bajor történetíró előszeretettel használta.¹²⁸
 10. Aventinus következő betoldása különösen zavarba ejtő. A kortárs XI. századi források beszámolója alapján egyértelmű, hogy Aba Sámuel rögtön

123 Györfly, 1948. 33. p.

124 Gombos, 2005. 363. p.

125 Gombos, 2005. 363. p.

126 CH 88. p.; Thuróczy 116–117. p.

127 Gombos, 2005. 363. p.

128 Rademacher, 1887. 571. p.

az 1044-ben elveszített ütközet után meghalt. Ezzel szemben az *Annales* ábrázolásában Aba a vereség után még szervezkedni próbált az időközben újra trónra lépő Orseolo Péter ellen. A vonatkozó fejezetben azt olvashatjuk, hogy Péter megpróbált kibékülni Abával, ezért felajánlotta neki a dukátust. Aba nem ment bele az egyezségbe, ám nem sokkal később emberei Péterhez pártoltak, és Aba csak ezután menekült el a Tisza felé.¹²⁹ Lehetségesnek tartom, hogy itt valóban Aventinus színezte az eseményeket, ugyanis a magyar krónika későbbi szakaszaiban található ehhez hasonló tárgyalások Salamon és Géza (ill. László) között a hercegségről. Elképzelhető tehát, hogy Aventinus a magyar krónika későbbi szakaszai segítségével bővítette saját, Aba Sámuelről szóló elbeszélését.

11. A bajor történetíró beszámolója Aba haláláról is némileg eltér az ismert források beszámolóitól. Az *Annales* szerint Abát az általa korábban ejtett foglyok fogták el.¹³⁰ Pauler Gyula véleménye szerint a foglyokról, akik Abát elfogták, bizonyosan nem alap nélkül beszél Aventinus, hiszen ilyen egy humanista író bizonyosan nem gondolt volna ki.¹³¹
12. Henrik császár segítségével Péter újra elfoglalta a magyar trónt, ezután pedig a császár elhagyta az országot. Hamarosan Péter újra behívta őt, és az aranylándzsával jelképesen átadta az országot Henriknek. Egyedül Aventinusál olvashatjuk, hogy ezután elmenetelekor a császár magával vitte az özvegy Gizellát, akit egy apácakolostorban helyezett el Passauban. Ezt egyértelműen hitelesnek tekinti történetírásunk.¹³²
13. Orseolo Péter 1046-ban odaveszett a Magyarországon kirobbant pogánylázadás következtében. Aventinus az ismert forrásoktól eltérő módon írja le a király halálát: Péter a magyar–bajor határon vadászott a noricumiakkal, ahol megtámadták, és elfogták. Ezután Székesfehérvárra vitték, ahol szemétől és nemi szerveitől megfosztva megölték.¹³³

Az *Annales* fenti tizenhárom feljegyzésének közös tulajdonsága tehát, hogy egyik sem támasztható alá olyan Aventinus idejénél korábbi forrásokkal, amelyek ma ismertek lennének. Véleményem szerint a többségüket nem magyarázzák meg

129 Gombos, 2005. 365. p.

130 Gombos, 2005. 366. p.

131 Pauler, 1899. 422. p., 184. jegyz.

132 Gombos, 2005. 366–367. p.

133 Gombos, 2005. 367. p.

az Aventinust meghatározó történetírói tulajdonságok sem. Ez a tény, a dolgozat eddigi megállapításai, különösen a fenti nem alátámasztható információk feltűnően nagy száma erre a rövid, csak néhány évet felölelő időszakra nézve valószínűsíthető, hogy ezek legalább egy része ma ismeretlen forrásokból származik. Nem zárom ki, hogy néhány híradást, Pauler kifejezésével élve, Aventinus „subjectiv okoskodásai”¹³⁴ indokolnak, ám nem gondolom, hogy a fentiek többsége ilyen jellegű betoldás lenne.

Mielőtt a más forrásokból nem ismert aventinusi adatokról való fejtegetésemet lezárnám, azt is meg kell említenem, hogy olykor szembetűnő adatokat viszont elhagyott forrásaiból. Antiklerikalizmusa közismert, így azokat a XI. századi kútfőkből bizonyosra vehető tényeket, miszerint a kortárs pápa kiátkozta a császár kérésére Abát, valamint zászlót küldött az imperátornak, szó nélkül mellőzte.

Úgy vélem, hogy éppen az Orseolo Péter és Aba Sámuel korára vonatkozó ilyen típusú információk — az *Annales* más fejezeteihez képest — szembeötölően nagy mennyisége miatt tovább is mehetünk annál a megállapításnál, hogy Aventinus elveszett forrásokat is használt. Dolgozatom összes eddigi következtetését összegezve elképzelhetőnek tartom, hogy mindezen információk egy részét Aventinus egy konkrét, a XV–XVI. században még ismert, ma azonban elvesztett mű alapján jegyezte le. Bármilyen természetű lehetett is ez a forrás, adatokat tartalmazhatott Orseolo Péter és Aba Sámuel királyokról. Magam pusztán Aventinus vizsgálata alapján nem tartom lehetségesnek, hogy további megállapításokat tegyek a feltételezett műről, mindazonáltal írásom záró részében röviden összefoglalom egy magyar kutató, illetve egy német történész ezzel kapcsolatos megállapításait.

Otto Rademacher az Aventinust és a magyar krónikát összevető tanulmányában hozzám hasonlóan szembesült az *Annales* 1038–1046 közötti évek magyarországi eseményeiről szóló adatai nagy számával. Véleménye szerint létezhetett egy III. Henrikről szóló elvesztett krónika, emellett azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy Aventinus egy olyan krónikát használt, amit ő, az Altaichi Évkönyv és a magyar krónikaszerkesztmény valamelyik tagjának szerzője is ismert. Rademacher úgy gondolta, ez inkább német, mintsem magyar forrás lehetett.¹³⁵

Jakubovich Emil egy egész tanulmányban foglalkozott egy XI. századi, ma elveszettnek vélt forrás tárgyával. Ő elsősorban nyelvészeti szempontból kö-

134 Pauler, 1899. 419. p., 179. jegyz.

135 Rademacher, 1887. 575–576. p.

zelített a kérdéshez, és az Orseolo Péter elleni lázadás három vezetőjét vizsgálta meg. Megállapította, hogy a három személy Aventinusnál szereplő névalakjai, Phisco, Stoitzlaus, és Pezilo közül az első kettő a magyar krónikáktól igen eltérő formájú, utóbbiakban ugyanis a Toyzlau, Toyflan, valamint a Wisce, Viske, Visca alakok szerepelnek. Emiatt, valamint az Aventinusnál szereplő más forrásokkal nem igazolható információk alapján Jakubovich feltételezte, hogy Aventinus egy a Hóman Bálint által kikövetkeztetett Gesta Ungarorumnál régebbi, vagy esetleg egy I. András-kori művet használhatott. Jakubovich azt a lehetőséget is felvetette, hogy a bajor történetíró Anonymus művének egy olyan változatát használta, amely az ismertnél teljesebb, I. András koráig terjedő geszta volt.¹³⁶

Más magyar történész nem foglalkozott olyan részletesen a XI. századi elveszett forrás lehetőségével Aventinus alapján, mint Jakubovich. Fontos megemlíteni azonban, hogy egy-egy korai írásában Győrffy György¹³⁷ és Székely György¹³⁸ elfogadták Jakubovich fenti megállapításait.

Korábbi történészek vélekedéseire támaszkodva, valamint saját vizsgálatom alapján úgy gondolom tehát, hogy felvethető: az *Annales* Orseolo Péterrel és Aba Sámuellel foglalkozó fejezeteiben található információk egy része egy XI. századi keletkezésű, jelen pillanatban azonban elveszettnek tekinthető magyar vagy német történeti műre utalnak.

IV. Konklúzió

Dolgozatomban megvizsgáltam Johannes Aventinus nagy történeti kompilációja, az *Annalium Boiorum libri septem* című mű azon fejezeteit, amelyek a XI. századi magyar történelem első felével foglalkoznak. Ennek során a német kutatás legfrissebbnek mondható Aventinus-képével összecsengő megállapításokat tettem. Aventinus sok forrást használt műve megírásához, amelyekkel igyekezett kritikusan bánni. Bajor patriotizmusa, humanista történetírói tulajdonságai azonban egyes pontokon elhomályosították objektivitását, és apróbb módosításokra, kiegészítésekre készítették. Ennek ellenére is igaz azonban, hogy a bajor szerző nem olyan történetírónak tűnik, aki hanyag, megbízhatatlan módon, vagy pusztán saját fantáziáját használva írta volna meg a bajorok történetét. Így hát kijelent-

136 *Jakubovich*, 1927.

137 *Győrffy*, 1959. 143. p., és *Győrffy*, 1948. 33. p.

138 *Székely*, 1953. 144. p., 27. jegyz.

hetjük, hogy adatai, ha kisebb fenntartásokkal is, de használhatóak a magyar kutatók számára is. Mindezen megállapítások segítettek hozzá írásom másik konklúziójához: Az *Annales* 1038 és 1046 közé eső fejezetei annyi újdonságnak tűnő Magyarországról szóló információt tartalmaznak, hogy feltételezhetjük: Aventinus idejében létezett egy XI. században írt, magyar vagy német szerző tollából származó történeti mű, amely gazdagon tartalmazott magyar vonatkozású adatokat, a kutatás mai állása szerint azonban sajnálatos módon elveszettnek tekinthető.

Felhasznált források és irodalom

Források

- AAM *Annales Altahenses Maiores*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum*. IV. Hrsg. Wilhelm von Giesebrecht, Edmund von Oefele. 1890.
- AH *Annales Hildesheimenses*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. III. Hrsg. Georg Heinrich Pertz. 1839. 22, 42–70, 90–103, 103–112, 112–116. p.
- ÁKÍF *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1999.
- Aventinus*, 1554. *Johannes Aventinus: Annalium Boiorum libri septem*. Ingolstadii, 1554.
- CH *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum I. Textus*. Szerk. Elizabeth Galántai, Julius Kristó. Bp., 1985.
- CH Commentarii *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. Comp.* Elemér Mályusz, Julius Kristó. Bp., 1988.
- HAC *Hermanni Augiensis Chronicon*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. V. Hrsg. Georg Heinrich Pertz. 1844. 74–133. p.

- Hartvik Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stripis Arpadianae gestarum*. II. Ed. Emericus Szentpétery. Bp., 1938. 401–441. p.
- Gombos, 2005. *Albinus Franciscus Gombos: Catalogus fontium historiae Hungaricae*. I. Bp., 2005. 341–387. p.
- JTSW Johannes Turmair's genannt Aventinus sämtliche Werke / auf Veranlassung Seiner Majestät des Königs von Bayern herausgegeben von der K. Akademie der Wissenschaften. I–VI. München, 1881–1908. (II–III. kötet.)
- Thuróczi Thuróczi János: *A magyarok krónikája*. Ford. Horváth János. Bp., 1978.
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stripis Arpadianae gestarum I–II*. Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1938.
- VCI *Vita Chuonradi imperatoris*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. XI. Hrsg. Georg Heinrich Pertz. 1854. 254–275. p.

Szakirodalom

- Bauerreiß*, 1932. *Bauerreiß, Romuald*: Ein Quellenverzeichnis der Schriften Aventins. In: *Studien und Mitteilungen zur Geschichte der Benediktiner-Ordens und seiner Zweige*, 50. (1932) 54–77.; 315–335. p.
- Bosl*, 1977. *Bosl, Karl*: Johann Turmair, gen. Aventinus aus Abensberg in seiner Zeit. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, 40. (1977) 325–340. p.
- Dünninger*, 1977. *Dünninger, Eberhard*: Johannes Aventinus. Leben und Werk des bayerischen Geschichtsschreibers. Rosenheim, 1977.

- Gerics*, 1995. *Gerics József*: Politikai viták hatása a magyar nép kereszténységre térésének korai hagyományára. In: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Szerk. Gerics József et al. Bp., 1995. 71–76. p.
- Gombos*, 1938a. *Gombos Ferenc Albin*: Szent István a középkori történetírásban. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. II. köt. Szerk. Serédi Jusztinián. Bp., 1938. 281–324. p.
- Gombos*, 1938b. *Gombos Ferenc Albin*: Szent István háborúja II. Konrád Római-német császárral 1030-ban. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. II. köt. Szerk. Serédi Jusztinián. Bp., 1938. 107–132. p.
- Györffy*, 1948. *Györffy György*: Krónikáink és a Magyar őstörténet. Bp., 1948.
- Györffy*, 1959. *Györffy György*: Kurszán és Kurszán vára. A magyar fejedelemség kialakulása és Óbuda honfoglaláskori története. In: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Szerk. Györffy György. Bp., 1959. 127–160. p.
- Györffy*, 1977. *Györffy György*: István király és műve. Bp., 1977.
- Gutheil*, 2000. *Gutheil Jenő*: A veszprémi püspökség és a székesegyház. In: Gizella királyné (985 k.–1060). Szerk. Homonnai Sorolta–Kosztai László. Veszprém, 2000.
- Hevér*, 1985. *Hevér László*: Aventinus és a magyar történelem kezdetei. Bölcsészdoktori értekezés. Bp., 1985.
- Hóman*, 1938. *Hóman Bálint*: Magyar középkor. Bp., 1938.
- Jakubovich*, 1927. *Jakubovich Emil*: Viska, Stojzó és Pécel. Magyar Nyelv, 23. (1927) 228–240. p.
- Kastner*, 1998. *Kastner, Jörg*: Johannes Aventin: Mensch, Bürger, Geschichtsschreiber. Passau, 1998.
- Kiss–Tóth–Zágorhidi*, 1998. Savaria–Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágorhidi Czigány Balázs. Szombathely története, I. köt. Szombathely, 1998.

- Kristó*, 1974. *Kristó Gyula*: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp., 1974.
- Kristó*, 1983. *Kristó Gyula*: Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. In: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1983. 191–207. p.
- Kristó*, 1999. *Kristó Gyula*: A tizenegyedik század története. Bp., 1999.
- Kristó*, 2000. *Kristó Gyula*: Gizella királyné magyarországi kísérete. In: Gizella királyné (985 k.–1060). Szerk. Homonnai Sarolta–Kosztai László. Veszprém, 2000. 61–64. p.
- Kristó*, 2002. *Kristó Gyula*: Szent István király. Bp., 2002.
- Makk*, 1993. *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1993.
- Marczali*, 1895. *Marczali Henrik*: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: A magyar nemzet története. I. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1895.
- Merzbacher*, 1977. *Merzbacher, Friedrich*: Aventin und das Recht. Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte, 40. (1977) 373–390. p.
- Pauler*, 1899. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp., 1899.
- Rademacher*, 1887. *Rademacher, Otto*: Aventin und die Ungarische Chronik. Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 12. (1887) 559–576. p.
- Riedl-Valder*, 2015. *Riedl-Valder, Christine*: Aventinus: Pionier der Geschichtsforschung. Regensburg, 2015.
- Schmid*, 1977. *Schmid, Alois*: Die historische Methode des Johannes Aventinus. Blätter für deutsche Landesgeschichte, 113. (1977) 338–395. p.
- Strauss*, 1963. *Strauss, Gerald*: Historian in an Age of Crisis: The Life and Work of Johannes Aventinus, 1477–1534. Cambridge, Massachusetts, 1963.

- Székely*, 1954. *Székely György*: Kapcsolatok a feudális német hódítók elleni harcokban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1954) 139–170. p.
- Thoroczkay*, 2003. *Thoroczkay Gábor*: A Hartvik-legenda a XIX–XX. Századi történetírásban. *Fons*, 10. (2003) 21–64. p.
- Veszprémy*, 1989. *Veszprémy László*: Szent István felövezéséről. *Hadtörténelmi Közlemények* 102 (1989) 3–12. p.
- Veszprémy*, 2008. *Veszprémy László*: *Lovagvilág Magyarországon*. Bp., 2008.

KÁDÁR TAMÁS

III. ANDRÁS KIRÁLY ITINERÁRIUMA (1278–[1290]–1301)

A Magyarország középkori történetével foglalkozó kutatás — mint arra legutóbb Horváth Richárd rámutatott I. Mátyás és második hitvese, Beatrix királyné tartózkodási helyeit közreadó munkájában — uralkodóink, illetve azok családtagjaik és az egyéb, köztörténetünkben fontos szerepet játszott személyek itineráriumainak vonatkozásában sajnálatos módon igen tekintélyes, nagyjából egy évszázados lemaradásban van a nyugat-európai, elsősorban a német, francia és brit medievisztika mögött. Mindössze két meglehetősen régi és ebből következően szerfelett elavult és számos helyen javításra, pontosításra szoruló kézikönyv említhető a témában: Ráth Károly először 1861-ben megjelent, valamint Sebestyén Béla már jóval alaposabb, 1938-ban közreadott munkája. Újabb hosszú szünet után, 1984-ben, a Századok oldalain Engel Pál publikálta az első országnagyi tartózkodási hely-jegyzéket, Hunyadi János kormányzó (1446–1452), majd négy évvel később a király az oligarchákkal vívott hosszú harcairól írt alapos tanulmánya mellékleteként ő közölte I. Károly (1301/1307–1342) uralkodása — vizsgálata tárgyául választott — 1310–1323 közötti időszakának a korábbi listákhoz képest adatgazdagabb itineráriumát is.¹ Az utóbbi két évtizedben alkalmasint nem kis részben épp Engel e területen kifejtett tudományos tevékenysége és buzdítása nyomán a középkori itineráriumok kutatása szembetűnően fellendült, aminek köszönhetően több értékes kötet és cikk látott napvilágot a témában, főként a késő középkort illetően.²

Az Árpád-kori uralkodók és előkelők itineráriumainak kutatása és publikálása terén, gyaníthatóan az igen szűkös forrásadottságok és a — valószínűleg részben ebből is következő — kutatói érdeklődés hiánya okán, még szembetűnőbb hiátus mutatkozik. Ezen szűkösség csökkentése érdekében nemrégiben épp e folyóirat oldalain publikáltuk — az Árpád-ház minél több XIII. századi uralkodója itineráriumának elkészítését és megjelentetését célzó vállalkozásunk első részeként — IV. László király kommentárokkal ellátott tartózkodási hely-jegyzékét.³

1 Engel, 1984.; Engel, 1988. 136–139. p.

2 Sroka, 1996.; C. Tóth, 2004.; C. Tóth, 2009. 64–73. p.; Engel – C. Tóth, 2005.; Horváth – Neumann, 2012. 141–154. p.; Spekner, 2015. 139–178. p.

3 Kádár, 2016.

Jelen munkánk ilyenformán a tervezett magyar királyi itinerárium-sorozat soron következő, kronológiai értelemben pedig értelemszerűen záró része. A tanulmány, illetve az adatsor összeállításakor, lévén nem láttuk okát változtatásnak, ugyanazon formai kereteket alkalmaztuk, és ugyanazon szerkesztési, válogatási, közlési és jegyzetelési elveket, illetve módszereket követtük, mint IV. László itineráriuma esetében.⁴ Ilyenformán — és ezt érdemes, sőt szükségszerű külön is hangsúlyoznunk — azon évszámjelölés nélkül kiadott oklevelek adatait, amelyek kelteként, ennél fogva az ott-tartózkodás időpontjaként több mint két esztendő is felmerülhet meglátásunk szerint, még akkor is kihagytuk a listából, ha azokat Borsa Iván — indoklással vagy anélkül — valamely év alatt felvette kritikai okmánytárába. Így — a király Lóréven írásba foglalt *mandatuma* (RA 3816. sz.), Somogyról a mindenkori szlavón bánhoz szóló parancslevele (RA 3873. sz.), két zólyomi keltezésű (RA 3904–3905. sz.) és több Budán lejegyzett utasítása (RA 4019., 4057. sz.) mellett — számos olyan okmány is kimaradt a munkánkból, amelyeket a kutatás általában datáltként ismer, illetve elfogad.⁵

A tartózkodási adatok gyűjtésének és közre adásának körét itt szintén kiterjesztettük az uralkodó trónra lépése előtti időszakra, jelesül önjelölt, címzetes szlavón hercegsége tartamára is, így adatsorunk kezdő, illetve végpontjául 1278 májusa, András első konkrét és csaknem bizonyos napi dátumhoz is köthető (nem mellesleg magyarországi) tartózkodási helye, valamint — természetesen korai elhunytának időpontja — 1301. január dereka szolgál. A fontosabb köz- és hadtörténeti eseményekre jelen tanulmányban is utaltunk a településnév utáni zárójeles részben, valamint ugyancsak hasonlóképp IV. László itineráriumához, az uralkodó elnöklétével, illetve részvételével megtartott országgyűlésekre, tartományi (erdélyi, szlavóniai) *congregatio*kra és a kisebb, néhány megye részére szervezett királyi közgyűlésekre, valamint a király által vezetett hadjáratokra megkülönböztető jelöléssel is igyekeztünk felhívni a figyelmet: az olvasó a kapcsolatos dátumok mellett felső indexben, az előbbieket (országgyűlések, az uralkodó elnöklétével tartott közgyűlések) esetében □, az utóbbiakéban pedig ○ karaktert talál.

III. András királynak — 10 és fél esztendei országlása idejéből — körülbelül 730 hiteles vagy nagy valószínűség szerint annak minősíthető kiadványa ismert. Ez a szám időarányosan csaknem minimálisan marad el IV. László átlagos

4 *Kádár*, 2016. 4–6. p.

5 Összesen 14 évszámjelölés nélküli, Borsa I. által véleményünk szerint vitathatóan keltezett oklevél adatait hagytuk ki munkánkból, jelesül a következő kiadványokat: RA 3679., 3816., 3854., 3865., 3873., 3904., 3905., 3972., 3955., 4019., 4025., 4057., 4175., 4197. sz.

oklevél/hónap-mutatójától, András uralkodása időszakából mintegy 69–70, míg előde országlása idejéből átlagosan 73 királyi diplomáról tudunk havonta. III. András meghatározható vagy kikövetkeztethető típusú kiadványainak (nagyjából épp 700 tétel) pontosan fele, tehát körülbelül 350 oklevele *privilegium*, a király *patenseinek* száma kevéssel meghaladja a 130-at (18.8%), a *mandatumoké* mintegy 170 (24.6%). A fennmaradó nagyjából 45 irat közül tíz *memorialis*, öt perhalmaztó oklevél, 11 a kiadó megnevezése nélkül kibocsátott, úgynevezett *damus pro memoria*-oklevél, a maradék pedig néhány egyéb típusú okmány (*missilis*, ítéletlevél, ügyvédvalló oklevél, stb.). Az itinerárium alapját természetesen jelen esetben is a keltezés időpontját, valamint helyét egyaránt közlő *patensek* és *mandatumok* adják, a tartózkodási hely-listán III. András uralkodása idejéből 193, az egész vizsgált időszakból pedig mindösszesen 199 adat szerepel. 1290. július 29. után tehát átlagosan körülbelül 20 naponta van teljesen, vagy legalábbis igencsak biztosnak tekinthető információnk a király hollétéről, ami egyébként érdekes módon szintén csak minimálisan tér el IV. László oklevelezési gyakorlatának ugyanezen mutatószámától (21). A király uralkodása alatti tartózkodási helyeinek tekintetében a leginkább ismert, illetve feltárható év — elsősorban az ausztriai hadjárat idején, illetve az azt követő hónapokban, az első kegynyilvánításokkal megélénkült oklevelezésnek köszönhetően — az 1291-es esztendő, 42 adattal, a legkevesebb információnk 1295-ből van: amikor is mindössze hat, az uralkodó hollétéről tanúskodó adat áll rendelkezésünkre.

Tanulmányunk végén egy külön fejezetben, mintegy újtásként, remélve, hogy nem bizonyul haszon nélkülűnek, sőt talán továbbgondolásra ösztönzi majd az érdeklődőket, röviden, néhány oldalnyi terjedelemben — ahhoz, kivált a fontosabb kérdéses események és tartózkodási helyek vonatkozásában, több külön megjegyzést, észrevételt téve — összefoglaltuk, illetve elemeztük III. András itineráriumát.

1278. máj. 27.	Kehida mellett (<i>apud Keedhyda</i> ; Zala m., ma Kehidakustány, uo., <i>Csánki</i> III. 69. p.; DF 200 733., VVO 96. p., RA 3984. sz.; mint szlávón herceg)
1287., tavasz?	Nyugat-Magyarország, feltehetően a Kőszegiek Vas vagy Zala m.-i birtokai (l. <i>Pauler</i> , 1899. 394–395. p.; <i>Lenkey – Zsoldos</i> , 2003. 148. p.)
1290., tavasz?	Muraköz, Sztrigó vára vidékén (Zala m.; ma Štrigova, Međimurska županija, Horvátó., <i>Csánki</i> III. 16–17. p.; Ottokars Österreichische Reimchronik. In: CFH III. 1859–1860. p.)

1290. tavasz–júl. vége Bécs (I. Albert osztrák és stájer herceg laza őrizetében; Ottokars Österreichische Reimchronik. In: CFH III. 1862–1866. p.)
1290. júl. 22–25. körül Pozsony (Ottokars Österreichische Reimchronik. In: CFH III. 1866. p.; *Kádár*, 2013. 8–9. p.; ÁÚO V. 37. p.; ÁÚO X. 18–19. p.)
1290. júl. 25–26. körül Buda (Ottokars Österreichische Reimchronik. In: CFH III. 1866. p.; *Lenkey – Zsoldos*, 2003. 136. p.; *Kádár*, 2013. 8. p.: 17. jegyz.)
1290. júl. 29. Székesfehérvár (megkoronázása; *Kádár*, 2013.)
1290. júl. 31. körül⁶ Székesfehérvár (DL 30 586., RA 3705. sz.)⁶
1290. szept. 1. Buda (DF 200 041., RA 3657. sz.)
1290. szept. 1.⁶ Óbuda mellett (*iuxta Veterem Budam*; DF 248 535., RA 3656. sz.)
1290. szept. 6. Esztergom (DL 1291., RA 3661. sz.)
1290. szept. 8. Esztergom (DF 283 759., RA 3662. sz.)⁷
1290. szept. 9. Esztergom (DL 1292., RA 3664. sz.)
1290. szept. 10. Esztergom (DF 265 463., RA 3667. sz.)
1290. szept. 22. Zólyom mellett (*prope Zolum*, Zólyom isp., ma Zvolen, Besztercebányai kerület, Szlovákia; DF 237 796., RA 3668. sz.)
1290. szept. 26. Zólyom (*Zolum*, DF 238 571., RA 3669. sz.)
1290. okt. 17.? Szenna mellett (*iuxta Scenna*; Abaúj m., ma Abaújszina; Seňa, Kassai kerület, Szlovákia, *Györffy* I. 148–149. p.; DF 285 763., RA 4632. sz. A *mandatum* keltének évére és valószínűsíthető helyére l. *Kállay*, 1903.; *Székely*, 2013. [különösen: 38–40. p.], amit azzal a megjegyzéssel egészíthetünk ki, hogy a településnév azonosításakor az Ung megyei és esetleg — kisebb eséllyel — a nógrádi

6 A király egyik 1291. febr. 22-i *privilegium*ában említi, hogy — véleményünk szerint júl. 29-én történt (l. *Kádár*, 2013.) — koronázását követően Székesfehérvárott országgyűlést tartott.

7 A király — rokonához, I. Jakab szicíliai királyhoz (ur.: 1285–1296) intézett — levelében értesíti azt trónra lépéséről, így kelte egyértelmű.

- Szena is szóba jöhet. [Az előbbi ma Ungszenna; Senné, Kassai kerület, Szlovákia, I. *Csánki* I. 398. p.; az utóbbi ma Nógrádszena; Senné, Besztercebányai kerület, Szlovákia, I. *Györffy* IV. 298. p.]
1290. okt. 23.? Eperjes mellett (*prope Epuries*; Sárosi isp., ma Prešov, Eperjesi kerület, Szlovákia, *Csánki* I. 285–286. p.; DL 47 825., RA 3672. sz.)⁸
1290. nov. 29. Szepesvár alatt (*sub castro Scepus*, Szepes m., ma Spišský hrad, Zsigra; Žehra területén, Eperjesi kerület, Szlovákia, *Csánki* I. 249–250. p.; DF 218 526., RA 3677. sz.)

8 Évszámmegejelölés nélküli, Szent Simon és Júdás apostolok ünnepe (okt. 28.) előtt való hétfőn, Eperjesen kiadott oklevelében a király utasítja Henrik szlavón bánt, hogy Miklós fiai, István és Mikó nemeseknek adja vissza a Regnia mellett fekvő, a báró által elfoglalt örökölt birtokukat. Borsa I. Henrik bán —, akit helyesen Héder nembeli Kőszegi „Nagy” Henrik szlavón bán fiával azonosított — említése, valamint a nyilvánvalóan Sáros megyei keltezési hely alapján az oklevelet 1290-re datálta. A legifjabb Kőszegi fivér 1290 végén valószínűleg már csakugyan viselte a szlavón báni méltóságot (teljes keltezésű oklevél szerint, azaz maradéktalan bizonyossággal csak 1291. jún. 24-től adatolható bánsága, I. RA 3729. sz.), azonban a császári káptalan egy 1293. febr. 11-i oklevelében úgyszintén Szlavónia bánjának címezi a nagy hatalmú bárót (CDCr. VII. 129–131. p.), aki ekkor egy rövid ideig, immár tehát másodízben, alkalmasint valóban betöltötte a hivatalt. Utóda, Babonich Radoszláv csak a következő év szeptemberében szerepel szlavón bánként, ráadásul egy archontológiai szempontból hasonlóképp kérdéses nápolyi kiadványban (CDCr. VII. 186. p.), következőképp — szigorúan elviekben — Henrik akár 1293 őszén is a drávántúli tartományok élén állhatott, mint azok bánja (vö. *Zsoldos*, 2011. 48. p.). 1293-ban aug. 30. és dec. 26. között a király egyetlen tartózkodási helyét sem ismerjük, amely szokatlanul nagy hiátus egész itineráriumában, így tehát, szintén elméletileg, ekkor is sor kerülhetett az eperjesi *mandatum* kiadására. A parancslevél mellesleg hivatkozik ugyan az Óbuda mellett tartott — azaz kétségkívül az 1290. szept. eleji — országgyűlés azon rendelkezésére, amely határozottan előírta, hogy a jogtalanul, erőszakos hatalmaskodás révén elfoglalt javakat és birtokokat vissza kell juttatni eredeti tulajdonosaiknak (20. cikkely; I. *Lenkey – Zsoldos*, 2003. 137–138. p.), de a szövegben nem találunk utalást a *congregatio* óta eltelt idő tartamára. 1293-ban a keltezésben megjelölt hétfő Szent Demeter mártír ünnepnapja (okt. 26.) volt, ami értelemszerűen jóval kézenfekvőbb datálási alternatíva lett volna, tehát nem éppen támogatja az utóbbi évet. Összegezve az elmondottakat, a két felmerülő keltezési lehetőség közül 1290 jóval valószínűbbnek látszik. Ez év okt.–nov. fordulója táján a király bizonyosan Szepes megyében járt, szept. végén pedig Zólyomban volt (RA 3669., 3674. sz.), és bár kétséget kizáróan okleveles forrással nem adatolható, Kőszegi Henrik szlavón bánsága is bizonyosabbnak tűnik ekkoriban, mint 1293 októberében. Mindazonáltal, akár milyen csekély is az esélye 1291-hez képest, az előbbi év sem zárható ki, ezért a keltezést kérdőjellel vettük fel az itineráriumba.

1290. dec. 31.[□] Várad (*Varadinum*; Bihar m., ma Nagyvárad; Oradea, Bihar m., Románia; DF 278 284., RA 3683. sz.; a karácsonyi évkezdet szerinti keltére uo.; a Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szolnok és Kraszna megyék részére tartott, jan. 5-én még ülésező közgyűlésen, vö. RA 3697. sz.)
1291. jan. 2. Várad (*Waradinum*; DF 200 043., RA 3694. sz.)
1291. jan. 5. Várad (*Varadini*; DL 82 740., RA 3697. sz., keltére Karácsonyi J. megállapítása alapján [l. *Karácsonyi*, 1902. 136–137. p., 269. sz.] uo.)⁹
1291. jan. 10. Mikcse (*Mykche*; Bihar m., ma Micske; Mișca, Bihar m., Románia, ÁMTF I. 643–644. p.; nincs OL DF-jelzete, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Archiv Erdödy. Urkundensammlung/ Urkunden. D 2060 (72–9–1), *Kis*, 2004. 78. p.)¹⁰

9 Vízkereszt ünnepe előtti pénteken, Váradon kelt *patensében* a király bizonyítja, hogy a Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szolnok és Kraszna megyék számára tartott közgyűlésen a jelen volt nemesek Ubul fia Mihály fiát, Istvánt nyilvános gonosztevőnek nyilvánították, miért is elrendeli, hogy a nevezett az Angelus testvére, Péter, valamint az Aladár fia László falvaiban általa okozott 600 márkányi kárért — bírói eljárás mellőzésével — halállal lakoljon. Karácsonyi J. az öt megye részére rendezett váradí gyűlés említése alapján a kiadvány keltét 1291-re helyezte (*Karácsonyi*, 1902. 136–137. p., 269. sz.), amit forráshivatkozással ugyanakkor nem támasztott alá. Borsa I. külön kommentár nélkül, Karácsonyira hagyatkozva a mondott (1291.) év diplomái sorába vette fel az ítéletlevelet. A király 1291 lelegeje mellett — elvileg — 1293 januárjának első napjait is Váradon tölthette (1292. dec. 27-én bizonyosan a bihari városban volt, következő oklevelét pedig jan. 11-én, Budán adta ki, l. RA 3953., 3958. sz.), a kérdéses gyűlésre tehát akár e napokban is sor kerülhetett volna, ekkor azonban nem tudunk királyi közgyűlés megrendezéséről. 1290–1291 fordulója vonatkozásában azonban egyértelmű, pozitív forrásadattal rendelkezünk a kérdést illetően, amelyből világosan megállapítható, hogy az uralkodó csakugyan ez időben tartotta — minden valószínűség szerint egyetlen — gyűlést az észak-alföldi megyék számára (1290. dec. 31.: RA 3683. sz.), ráadásul (1291.) jan. 2-án szintén Váradon bocsátott ki oklevelet (RA 3694. sz.), következésképp Karácsonyi keltezésének helytállóságához aligha fér kétség.

10 Évszám nélkül, vízkereszt ünnepe (jan. 6.) utáni szerdán, Mikcsén kelt *mandatumában* a király megparancsolja B. váradí püspök, bihari ispánnak, hogy hirdesse ki Kozma fia Kozma jogát a pelbárhidai vámra. Kis Péter, az oklevél szövegének közreadója, Benedek püspök említése alapján 1291–1296 közé helyezte a kiadványt (*Kis*, 2004. 78. p.: 26. jegyz.). A megállapítást annyiban pontosíthatjuk, hogy az archontológiai adatok tanúsága szerint elvben 1297 is szóba jöhetne, Benedek utóda a váradí püspökség élén ugyanis 1297. júl. végén szerepel először (l. *Zsoldos*, 2011. 99. p.). A helynév azonosításakor hat település is felmerülhet, tudniillik a század

1291. jan. 29. Fülöp (*Phylpus*; Torda m., ma Kis-, Magyarfülpös; Filpișu Mic, Filpișu Mare, Maros m., Románia, *Csánki* V. 704–705. p.; DL 30 132., RA 3701. sz., keltére a király 1291. márc. 11-i átírása alapján uo.)
1291. febr. 9. Székelyvásárhely (*Forum Sicolorum*; Torda m., ma Marosvásárhely; Târgu Mureș, Maros m., Románia; DL 99 542., DPM 130. sz., kibocsátójának személyére, illetve az okmány keltére l. uo.; *Hegy*, 2013. 185–187. p.)¹¹
1291. febr. 22.? Gyulafehérvár közelében (Fehér m., ma Alba Iulia, Fehér m., Románia; DF 277 199., RA 3707. sz.)¹²
1291. febr. 24. Gyulafehérvár környékén (DF 277 200., RA 3708. sz.)¹³

végén alighanem már a zempléni, szabolesi, bihari, valamint a Veszprém, Sopron és Baranya megyei Mikse/Micske is létezett (*Csánki* I. 357., 520. p., II. 507. p., III. 242., 620. p.). A jan. eleji időpont alapján csaknem teljesen bizonyos azonban, hogy a király a Bihar megyei, Váradtól északkeletre fekvő faluban bocsátotta ki jelen oklevelét. Téli víz idején, ráadásul annak derekán az uralkodó, legtöbb elődéhez és utódához hasonlóan csak egészen kivételes esetben, sőt mondhatni, szinte soha sem mozdult ki székhelye, a budai palota falai közül, illetve ha ősz vége tájt még úton is volt, igyekezett mihamarabb oda visszatérni. Uralkodása alatt minden valószínűség szerint csupán egyetlen alkalommal töltötte az új esztendő első napjait vidéken: 1290. szept. és 1291. kora tavasza közötti nagy országjáró útja során, amikor Biharba is ellátogatott, és jan. 1. körül épp Váradon időzött (RA 3683., 3695. sz.). E napokban tartotta a püspöki székvárosban az észak-tiszántúli országrész öt megyéje számára közgyűlését (RA 3697. sz.), ahonnan Erdély felé folytatva útját, alkalmasint a mintegy 30 km-re található Mikcsére ment tovább. Hozzátehetjük: a parancslevél tárgya, jóllehet természetesen egyáltalán nem perdöntő, szintén Bihar megyei keletre mutat.

- 11 *A damus pro memoria*-oklevél kiadásának éve a kelethely alapján nyilvánvaló és vitathatatlan, a király ugyanis csupán egyetlen alkalommal, 1291. első hónapjaiban járt Erdélyben (RA 3708., 3711. sz.).
- 12 A király az erdélyi káptalan kérésére megerősíti IV. Lászlótól kapott 1278. évi *privilegiumát*. III. András három nappal később bizonyosan Gyulafehérvár mellett tartózkodott (RA 3709. sz.), így feltehető, hogy már 22-én is a város vidékén, talán közvetlen közelében volt, és a káptalan ekkor kérte az adománylevél átírására, illetve megerősítésére.
- 13 Az uralkodó Péter erdélyi püspök kérésére átírja és megerősíti IV. László 1282. márc. 21-i adománylevelét, és az abban foglalt települések kiváltságait a püspökség több más birtokára is kiterjeszti. Minthogy az erdélyi főpap személyesen, nem pedig képviselő révén fordult III. Andrásához, és az másnap bizonyosan Gyulafehérvár mellett tartózkodott (RA 3709. sz.), felettébb valószínű, hogy az uralkodó már 24-én is a püspöki székváros közelében volt, és Péter — élve az alkalommal — ekkor folyamodott hozzá kérésével.

1291. febr. 25. Gyulafehérvár mellett (*apud Albam Jule*; DL 57 223., RA II/4. 38. p. [3709. sz.]
1291. márc. 11. Gyulafehérvár (*Alba Transsiluana*; DF 260 683., RA 3710. sz.)
1291. márc. 11. Gyulafehérvár mellett (*apud Albam Jule*; DL 29 099., RA 3711. sz.)
1291. jún. 5. Buda (DL 1316., RA 3726. sz.)
1291. jún. 17. Buda (DF 247 952., *Tóth*, 1985. 101–102. p.)¹⁴
1291. jún. 21.? Lórév (*Lurew*; Nagy-szigeti isp., ma Csepel-sziget, Pest m., *Györffy* IV. 203. p.; DF 283 095., RA 3728. sz., keltére és kiadójára uo., illetve DPM 131. sz.)¹⁵

14 Pál alországbíró említi másnap, 18-án, Budán kibocsátott oklevelében, hogy a mondott napon a király személyesen járult hozzá, hogy egy általa elrendelt bajvívás megtartása helyett a peres felek döntőbíráskodás révén egyezzenek meg, így csaknem bizonyos, hogy előző napon az uralkodó szintén a városban tartózkodott.

15 Évszámközlés nélkül, pünkösdi nyolcada utáni csütörtökön, Lóréven kelt *damus pro memoria*-oklevelében a király a színe előtt a veszprémi püspök által G. székesfehérvári bíró és a 12 ottani esküdt öt nappal korábban kezdett perét, a hadoszlás 22. napjára halasztja. A kiadványt Borsa I. a folyamatban lévő hadjárat említése okán helyezte a fenti évre, hozzátéve, hogy az uralkodó vélhetően Budáról Székesfehérvárra tartva ejthette útba a Nagy-sziget déli végében fekvő települést. A keltezési javaslat nagy valószínűség szerint helyes, de egy másik lehetőséggel is számolnunk kell, ugyanis a kiadványban említett hadoszlás a Kőszegi fivérek ellen vezetett 1296. évi katonai akcióval is összefüggésbe hozható. (A szintén a Kőszegiek hatalmának megtörése érdekében 1292 tavaszán indított hadjáratot ugyanakkor bizonyosan kizárhatjuk, tekintve az évben a király már jóval pünkösdi előtt is a délnyugati országrészekben, a Dráva vidékén tartózkodott, és csak jan. legelején tért vissza székhelyére. L. MES II. 329–332. p.; RA 3898. sz.) Jóllehet az 1296. évi vállalkozás esetében a gyaníthatóan a Buda szűkebb térségében gyülekező haderő csak júl. utolsó napjaiban kelt útra, és kezdte meg támadást, egy ismeretlen kibocsátótól származó *memorialis* szerint, amennyiben az Szócs Tibor datálási javaslata helytálló (l. ÁNHÓ 271–272. sz.), minthogy a hadjárat máj. 24-én már az abaúji Vizsolyban is tudott volt, az általános hadba hívási parancsot jóval korábban, talán a hónap első felében kiadták. A vizsgált királyi levél Borsa általi keltezése (1291) csak igen bonyolult, és számos feltevésen alapuló érveléssel támasztható alá. A per tárgya valószínűleg az a székesfehérvári várban lévő palota volt, amelyet a király két 1299-ben kelt oklevele szerint a város vezető polgárai, különösen „Dumbou” Miklós elfoglalt (RA 4212., 4269. sz.). Ha a Lóréven kiadott *damus pro memoria* és az utóbbi diplomák valóban ugyanazon ügy kapcsán készültek, oklevelünk keltét aligha tehetjük 1299-re, valamint talán az az előtti évekre sem, mert ekkor — 1299 szeptemberében legalábbis kétség-telenül — egy Miklós nevű polgár töltötte be a bírói tisztséget Fehérvárott, jelen kiadványában pedig a király G betűvel jelölte a városi tanács fejét. A székesfehérvári *magistratus* XIII.

1291. jún. 29. Székesfehérvár (DL 91 789., RA 3731. sz., valószínű keltére uo.; Kőszegi János tárnokmesterségére: *Zsoldos*, 2011. 64. p.)
1291. júl. 3.° Székesfehérvár (DL 49 677., RA 3735. sz.)¹⁶

század végi tagjairól és bírairól, sajnos jóformán semmit sem tudunk, III. András országglása idején a fenti forrásokon kívül csupán egyetlen oklevélben, Rátót nembeli Domonkos tárnokmester egy — szintén az évszám elhagyásával, Szent György-nap (ápr. 24.) tizenötödje előtt való pénteken (azaz valamikor máj. elején) lejegyzett — oklevelében bukkannak fel. Ezen kiadvány keltét illetően ismét csak tapogatózásra vagyunk kénytelenek hagyatkozni, lévén egyetlen támpontunk, hogy a — tárnokmesterséget 1291 végétől egészen III. András elhunytáig viselő — országnagy *intitulatio*jában ispáni hivatalt nem tüntet fel. Domonkos legkésőbb 1297 decemberétől somogyi ispán is volt, és 1299. júl. közepétől Nógrád megye élén szintén kimutatható (tisztségeire I. *Zsoldos*, 2011. 64., 173., 195. p.). Figyelembe véve továbbá, hogy a király kedvelt bárója a somogyi ispánságot minden jel szerint közvetlenül Héder nembeli Miklós nádortól vette át, sejtethető, hogy a tárnokmester új, somogyi megbízására a Kőszegi fivérek első lázadásával összefüggésben, még 1296 nyarán, vagy második felében került sor (I. *Lenkey – Zsoldos*, 2003. 198–199. p.). Az országos és udvari méltóságviselők, de különösképp a nagybírák oklevelezési gyakorlatát vizsgálva ugyanakkor azt találjuk, hogy amennyiben a nagybírói poszt mellett megyéspáni széklet is betöltöttek, önmegnevezéseikben az utóbbi tisztségeiket is rendre, megjelölték. (Azon 116 eredeti, átírásban, hiteles másolatban fennmaradt vagy kiadásból ismert nádori oklevél közül például, amely — a XIII. század második felében — olyan időszakokban kelt, amikor az adott főúr valamely ispánsága is bizonyított, csupán öt nem tünteti fel a kiadó ispáni mellékhivatalát, illetve egyéb *dignitasait*, I. ÁNHO 80–323. sz. Az országbírói kiadványok vonatkozásában még egyértelműbb a kép, az említett szempontoknak megfelelő 22 oklevél közül valamennyi *intitulatio*jában megtaláljuk az éppen viselt ispánságot is, vö. ÁOHO.) Domonkos *mandatumát* így feltételesem 1297, esetleg 1296 elé datálhatjuk, és ha ama vélelmünk is megfelelnek a valóságnak, hogy a tárnokmesteri kiadványban említett Miklós bíró azonos az 1299-ben szereplő „Dumbou” Miklós, szintén fehérvári városbíróval, valamint annak hivatalviselését nem szakította meg egy G betűvel kezdődő nevű patrícius a *magistratus* élén, értelemszerűen a *damus pro memoria*-oklevél keltét is a fenti időpontok előttré helyezhetjük. Ez esetben pedig kiadványunk aligha készülhetett 1296-ban vagy később, következésképp úgy látszik, kiadásának éve valóban csak 1291 lehet. Borsa I. már említett megjegyzése, miszerint ez évben a lórévi tartózkodás jól beilleszthető a király itineráriumába, közvetve alátámasztja gondolatmenetünk konklúzióját: András az Ausztria elleni hadjárata készlüvén, Budáról Fehérvárra menet talán egy rövidebb pihenés céljából látogatott el a Nagy-szigetre. Végeredményben ugyanakkor, noha minimális a valószínűsége, az 1296. év sem zárható ki, ezért az adatot inkább kérdőjellel szerepeltetjük.

16 Az uralkodó említi *privilegiumában*, hogy annak kiadására azon napokban került sor, amikor az (I.) Albert osztrák herceg ellen indított hadjárat alkalmával — a királyi zászló magához vétele és kibontása céljából — a fehérvári székesegyházhoz érkezett. Ezek alapján, miként az Borsa I. is tette, az oklevelet csak a fenti évre datálhatjuk.

1291. júl. 8.º Komárom (*Kamarun*; Komárom m., ma Komárom-Esztergom m.; DF 230 227., RA 3740. sz.)
1291. júl. 10.º Győr (Győr m.; DL 49 613., RA 3741. sz.)¹⁷
1291. júl. 11.º Győr (*Jaurinum*; DF 230 227., RA 3742. sz., keltére Zágráb város tanácsának 1291. aug. 11-i átírása alapján uo.)
1291. júl. 14.º az abdai hídnál (*iuxta pontem Abada*; Abda, Győr m., ma Győr-Moson-Sopron m.; DL 91 134., RA 3744. sz.)
1291. júl. 29. körül^o Rohrau vára alatt (Osztrák Hercegség, ma Alsó-Ausztria, Ausztria; DL 99 872., RA 3749. sz.)¹⁸
1291. júl. 23. táján^o Königsberg (Osztrák Hercegség, ma Alsó-Ausztria, Ausztria, Fischamendtől délre; Ottokars Österreichische Reimchronik. In: CFH III. 1874. p.; a király állítólag öt napig táborozott seregével a — feltehetőleg ezen esemény nyomán nevet kapott — dombon és térségében)
1291. júl. 27. körül^o Schwechat mellett (Osztrák Hercegség, ma Alsó-Ausztria, Ausztria; Ottokars Österreichische Reimchronik. In: CFH III. 1874. p.; Wertner, 1916. 358. p.)
1291. aug. 2.º Walter vár melletti táborban (*in castris prope castrum Wolter*, Osztrák Hercegség, ma Unterwaltersdorf, Alsó-Ausztria, Ausztria; DF 282 082., RA 3775. sz.)
1291. aug. 4.º Walter vár mellett (*iuxta castrum Wolter*; DF 277 204., RA 3779. sz.)
1291. aug. 6.º Walter vár alatt (*sub castro Wolter*; DF 263 602., RA 3781. sz.)
1291. aug. 9.º Bécs mellett (*prope Viennam in Austria*; DL 1321., RA 3782. sz.)

17 A király említi oklevelében, hogy az abban foglalt kegynyilvánításra akkor kérte az adományos, amikor seregével — Székesfehérvárról, ahol kibontotta az ország hadilobogóját, Ausztria ellen vonulván — Győrbe érkezett. Fentiek a *privilegiumot* egyértelműen az 1291. év júliusára datálják, amit egyébként az uralkodó másnapi, szintén győri keltezése is alátámaszt (RA 3742. sz.).

18 A vár alatti harcok időpontjára és egyéb körülményeire: Wertner, 1916. 358. p.

1291. aug. 17.° Bécs vár alatt (*sub castro Viennensi*; DL 1324., RA 3792. sz.; *Chronicon Austriacum* Anonymi. In: CFH I. 515. p.)
1291. aug. 24.° Fertőfő (*Fe[rteu]fu prope villam Zombothel*; Moson m., ma Nezsider; Neusiedl am See, Burgenland, Ausztria, Györffy IV. 182. p.; DL 97 992., RA 3796. sz.)
1291. aug. 26.° Pozsony, vagy a város közvetlen közelében, a határ innenső oldalán (DL 919., RA 3801. sz.)¹⁹
1291. aug. 28.° Hetesér mellett (a későbbi Köpcsény, Moson m., ma Kittsee, Burgenland, Ausztria, Györffy IV. 154. p.; I. Albert osztrák és stájer herceggel való személyes találkozója; Ottokars Österreichische Reimchronik. In: CFH III. 1882. p. (43925.); *Pauler*, 1899. 432–433. p., *Wertner*, 1916. 364–366. p., *Lenkey – Zsoldos*, 2003. 173. p.)
1291. aug. 29. Buda (DL 1491., RA 3806. sz. A kelettel kapcsolatos, valóban gyanút keltő kérdésre l. DPM. 133. sz.)
1291. szept. 7.? Esztergom (DL 30 359., RA 3807. sz.)²⁰

19 A király oklevelében említi, hogy az adományosok akkor kérték IV. Lászlótól 1275-ben kapott *privilegiumum* megerősítésére, amikor (I.) Albert osztrák herceg elleni szerencsés kimenetelű hadjáratáról visszatérőben Pozsony városához érkezett (l. még Ottokars Österreichische Reimchronik. In: CFH III. 1882. p.).

20 Az évszám nélküli, Szűz Mária születésének ünnepe (szept. 8.) előtti pénteken, Esztergomban kiadott oklevelében a király utasítja az erdélyi káptalant, hogy tartson vizsgálatot a szolnoki vár Kerő nevű földjét illetően, hogy annak adományozása királyi joghoz tartozik-e. A parancslevelet a gyulafehérvári káptalan keltezetlen válasza alapján az uralkodó 1293. okt. 6-án írta át. Borsa I. a *mandatumot* azon érveléssel datálta 1291-re, miszerint a királyi átírás időpontja alapján kézenfekvő 1293. évben az uralkodó aug. végén Szegeden járt, az előző esztendőben pedig az ország délnyugati részeiben tartózkodott a kérdéses napokban. A Borsa szerint ilyenformán tehát bő két évvel később történt a megerősítés, a parancslevél általa javasolt 1291. évi kelte azonban több szempontból is megkérdőjelezhető. Egyfelől 1291-ben a Kisboldogasszony ünnepe előtti nap péntekre esett, így ha az oklevél valóban ekkor kelt, a napi dátumot jóval egyszerűbb és világosabb lett volna a „Boldogságos Szűz születése ünnepének vigiliáján” szerkezettel megjelölni. III. András azon *mandatumai* közül, amelyek egy állandó ünnep előtti vagy azt követő napon keltek, 13-at datáltak a *vigilia* vagy a *crastino* szó használatával, ezzel szemben csak egyet találunk, ahol a hét valamely napját adták meg. A *patensek* tekintetében is szembevetendő a különbség, az előbbieké javára, ott az arány 13:3. Ez persze nem perdöntő észrevétel, mindazonáltal talán nem irreleváns információ, főként azzal együtt, hogy 1293. évben (ekkor

1291. szept. 16. Buda (DL 38 660., DPM 134. sz., keltére és kiadójára uo.)
1291. okt. 7. Bölcske (*Bulchke*; Tolna m., ma uo., *Csánki* III. 419. p.; DF 201 658., RA 3821. sz.)
1291. okt. 27.? Esztergom (DL 93 871., RA 3826. sz., keltére uo.)²¹

a fenti péntek szept. 4. volt) ez kérdés nem merül fel a *datatio* szövegezésének vonatkozásában. Másrészt ugyanakkor a király aug. 29-i szegedi tartózkodása nem zárja ki, hogy hat nappal később már Esztergomban legyen, a két település közötti mintegy 220 km-es táv kevesebb idő alatt is kényelmesen teljesíthető, amit — ha gondolatkísérletünk helytálló — András király és kísérete a közlekedési viszonyok tekintetében az év egyik legideálisabb idő-, illetve vízjárású, késő nyári szakaszában tett meg. 1292 vonatkozásában Borsának ellenben már kétségtelenül igaza van, ebben az évben ugyanis az uralkodó dec. végéig a Dráván túli országrészekben tartózkodott, és amennyiben forrásadataink megfelelnek a valóságnak, előző, a Szeged és Esztergom közötti út teljesítéséhez szükséges idővel kapcsolatos állításunkat közvetve alátámasztva, dec. 26. után hihetetlenül gyorsan, mindössze kilenc napon belül Budára ért Zágrárból (RA 3894., 3898. sz.). Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azon tényt sem, hogy 1293-ban, szegedi látogatása után a király következő vitán felüli tartózkodási helye Várad, ahol dec. 27-én bukkan fel (RA 3953. sz.). E keltezése inkább annak vélelmezését erősíti, hogy az elmúlt hónapokat is a Tiszától keletre eső megyékben töltötte, de az idő arra szintén sokszorosan elegendő, hogy az ősz folyamán még Esztergomot is felkereshette a bihari utazás előtt. Az elmondottak alapján tehát úgy véljük, nincs okunk az 1293. évi kelet kizárására, a két alternatíva között nem lehet dönteni, miért is az adatot kérdőjellel vettük fel összeállításunkba.

- 21 Az uralkodó Szent Demeter vértanú ünnepének (okt. 26.) másnapján, Esztergomban kiadott *mandatum*ában megparancsolja a vasvári káptalannak, hogy Andornok fia Pétert és társait Csapó fia András ispán ellenében alkalmas időpontra idézzék meg jelenléte elé. Borsá I. a kiadványt a király 1291. nov. 1-jei esztergomi tartózkodása alapján helyezte a mondott évre, minthogy azonban az itinerárium tükrében több más esztendő (így pl. 1293, 1294, 1295) is felmerül, egyéb kormeghatározó információkat is mérlegelnünk kell. Az oklevél készültének *terminus ante quem*-je nagy valószínűséggel 1293 végében határozható meg, lévén a felperes András ez évben ugyancsak a vasvári káptalan *privilegium*ának tanúsága szerint egyfelől Andornok fia Péterrel megállapodott Monyorósd, Pókafölde, Alsár és Gelse nevű birtokaik megosztásáról és egyéb vitás ügyeik rendezéséről, másrésztől vasi fekvőségeit egyidejűleg felosztotta három fia között (HO VI. 400–402. p.; ÁNHO 259. sz.). Ugyanakkor a király parancslevelében András panasza nyomán megidézendő személyek mindannyian Vas megyei lakosok voltak, és kétségkívül a vizsgálat tárgya is valamely megyebeli dolog lehetett. Az András és fiai közötti birtokosztályt követően a Vasban fekvő földvagon ügyes-bajos dolgaiban már az utóbbiak számítottak illetékesnek, azaz minden bizonnyal nem atyjuk, hanem ők jártak el, akárcsak minden egyéb ügyben az 1290-as évek közepétől (HO IV. 83–84. p.; HO VI. 399–400. p.). Elképzelhető, hogy a két oklevél, pontosabban az azokban írásba foglalt dolgok valamilyen módon kapcsolatban állnak egymással, sőt végső soron még az sem kizárható, hogy András és Péter peren kívüli megegyezése épp a király előtt előadott panasz nyomán megindult hivatalos eljárás zárta le. Úgyszintén feltételezhető összefüggés a királyi *mandatum* és az uralkodó egy

1291. okt. 31.	Esztergom (DF 200 045., ÁHHKO 262. sz.) ²²
1291. nov. 1.	Esztergom (DL 68 087., RA 3830. sz.)
1291. nov. 2.?	Esztergom (DL 49 681., ÁHHKO 263. sz.) ²³
1291. nov. 15.	Korpona (<i>Corpona</i> ; Hont m., ma Krupina, Besztercebányai kerület, Szlovákia; DF 248 315., RA 3835. sz.)
1291. dec. 6.	Pozsony (<i>Posonium</i> ; DF 201 659., RA 3838. sz.)
1291. dec. 30.	Esztergom (DF 237 226., RA 3844. sz., keltére az esztergomi stefanita konvent 1292. jan. 4-i átírása nyomán u.)
1291. dec. 31.	Esztergom (DF 259 031., RA 3845. sz.) ²⁴
1292. jan. 10.	Buda (DF 273 691., RA 3856. sz.)

másik, hasonlóképp az évszám elhagyásával, Budán kiadott, a vasvári káptalanhoz címzett parancslevelének tartalma között: ezen diplomájában ugyanis a király Csapó fia András panaszára utasítja a vasvári káptalant, hogy Vasvár falunagyját, a település több nevesített lakóját, továbbá ezek szervienseit, köztük Andornok fia Pétert is, idézze meg jelenléte elé (RA 4348. sz.). A két *mandatum*ból olvasható névsor nagyrészt megegyezik, bár Péter nem az első helyen, azaz várható alperesként, hanem csak ötödikként, azonfelül a szerviensek között szerepel. Amennyiben vizsgált oklevelünk valóban 1293 vége előtt készült, kelteként 1291 mellett csupán 1293 jöhet szóba, tekintve 1292 októberében a király Szlavóniában tartózkodott, sőt meglehet, hogy még ekkor is Héder nembeli Kőszegi János fogságában volt (l. Szabó, 1884. 106–110. p.; Lenkey – Zsoldos, 2003. 181–182. p.). 1293 őszén sajnos egyetlen tartózkodási helye sem ismert, de minthogy aug. végén Szegeden, dec. 27-én pedig Váradon keltezett (RA 3947., 3953. sz.), mindenképp csábító a gondolat, hogy a közbeeső négy hónapot is a Tiszán túli, keleti országrészekben töltötte. 1291. nov. 1-jén ugyanakkor bizonyosan Esztergomban időzött (RA 3830. sz.), és alighanem már az előző napon is a városban volt (l. alább). Mindazonáltal, noha csaknem teljesen bizonyosnak tekinthetjük, hogy a vizsgált oklevelet is ebben az évben bocsátották ki, és az 1293. évi keletnek összehasonlíthatatlanul csekélyebb a valószínűsége, a kiadványt, tekintettel a minimális, de figyelmen kívül nem hagyható bizonytalansági tényezőre, inkább kérdőjellel vittük fel adatsorunkba.

- 22 Az oklevelet Fenenna királyné bocsátotta ki, de tekintettel az uralkodó okt. 27-i és nov. 1-jei kiadványaira, az feltehetően szintén az érseki székvárosban tartózkodott e napon is.
- 23 Az oklevél Fenenna királyné kiadványa, de minthogy III. András az előző napon még bizonyosan Esztergomban tartózkodott (RA 3830. sz.), ugyanez megalapozottan valószínűsíthető nov. 2. vonatkozásában is.
- 24 A király Lodomérről esztergomi érsek kérésére a főpapnak és általa az érsekségnek adományozza Rozsnyóbánya birtokot és annak valamennyi tartozékát az utána fizetendő adókkal egyetemben. A kegyenylvánításra minden bizonnyal az uralkodó esztergomi tartózkodása napjaiban került sor.

1292. febr. 2. Esztergom (DF 227 732., RA 3860. sz.)
1292. márc. 23. Buda (DF 248 397., RA 3867. sz.)
1292. márc. 28. Buda (DL 620., RA 3870. sz.)
1292. júl. 18. Zágráb (*Zagrabia*; eredetije nem fellelhető, RA 3883. sz.)
1292. júl. 25. Zágráb (*Zagrabia*; DL 91 137., DPM 137. sz., valószínű kiadójára és keltére uo.)
1292. aug. 4.? Iváncs (*Iwanich*; Zágráb m., ma Ivanić-Grad, Zagrebačka županija, Horváto.; DF 201 666., RA 3890. sz.)²⁵

25 Évszámjelölés nélkül, Szent Péter bilincseiből való szabadulta ünnepe (aug. 1.) utáni hétfőn, Iváncson kelt kiadványában az uralkodó nyugtatja Sopron város polgárait, hogy nem nevezte ki János mestert, vasi és soproni ispánt soproni kapitánynak, másfelől ígéri, hogy elődeitől elnyert és eddig is élvezett szabadságaikban, az (V.) István és (IV.) László királyok által közjük telepített ijász népekkel egyetemben hiánytalanul meghagyja őket. Az oklevelet Borsa I. — a Szabó K. kelet-meghatározására (I. *Szabó*, 1884. 109. p.: 2. jegyz.) hagyatkozó — Karácsonyi J. alapján az 1292. évi diplomák közé vette fel, ami azonban alátámasztásra szorul. Szabó a keltetésben feltüntetett helynevet a Zágráb megye keleti határán fekvő településsel vélte azonosnak, és a *patens* kibocsátását ilyenformán III. András kalandos szlavóniai tartózkodásával hozta összefüggésbe, minthogy pedig a király uralkodása egésze alatt csupán egyetlen alkalommal, 1292-ben (az év tavasza és legvége között) járt a drávántúli tartományban, a datálásához — véleménye szerint — nem fér kétség. A magyar állam területén a kora középkorban ugyanakkor legalább még négy Iváncs/Ivánc nevű helység létezett, de minthogy a nógrádi, valamint a Fejér megye szívében, a Duna jobb partján található fekvőségek a XIII. század végén csak lakatlan földek voltak, az aradi Iváncsot pedig az itinerárium alapján minden bizonnyal kizárhatjuk (I. *Györffy* I. 179. p.; II. 389. p.; IV. 253. p.), csupán a Vas megyei falu, esetleg a zalai település (*Csánki* II. 758. p.; III. 64. p.) jöhet szóba. Az utóbbi Kőszegi János tartományuraságához tartozott, így ismerve az uralkodó és Henrik bán fiainak korán megromlott viszonyát, amely részükről már 1292-ben nyílt lázadáshoz és felségsértéshez vezetett, a köztörténeti adatok figyelembevétele is segítségünkre lehet a kérdésben. Szerencsénkre más támpontunk is akad. Az oklevél kiadásának időpontját — egy szfragisztikai észrevétel alapján — nagy valószínűség szerint 1297 dereka elé helyezhetjük, a hártya hátoldalán lévő pecsétmaradvány ugyanis a király eredeti, azaz még módosítatlan *tipariuma* első lapjának megkülönböztető jelek nélküli lenyomata: a körülbelül harmad részben megmaradt pecséten a király bal felkarja mellett nem látható ugyanis az oda 1297. okt. 18. előtt (I. DF 201 662.) bevéssett holdsarló. (III. András 1297-ben és 1298-ban eszközölt pecsétváltásaira: *Szentpétery*, 1930. 114. p.; *Sulitková*, 1982. 41. p.) 1291-ben, 1294-ben és 1296-ban aug. első napjaiban a király egyik Ivánc/Iváncs nevű településen sem járhatott (RA 3775., 3779., 3987., 4071. sz.), 1293-ban pedig ott-tartózkodása kevésbé valószínű, bár tagadhatatlanul nem kizárható. Az esetleges 1295. évi kelet ellen az szól, hogy abban az évben Szent Péter apostol szabadulásának ünnepe hétfőre esett, így az egy héttel későbbi napot alighanem más módon — leginkább az ünnep nyolcadát írva, vagy

1292. dec. 26.	Zágráb (<i>Zagrabia</i> ; DF 283 555., RA 3894. sz.)
1293. jan. 4.	Buda (DL 40 212., RA 3898. sz.)
1293. jan. 24.	Buda (DF 248 317., RA 3901. sz., keltére Marcell alországbíró 1293. febr. 25-i átírása alapján uo.)
1293. ápr. 2.	Szepes (<i>Scepus</i> ; DL 1360., RA 3915. sz., keltére a király 1293. ápr. 16-i átírása alapján uo.)
1293. ápr. 24.	Szepes (<i>Scepes</i> ; DL 40 215., RA 3919. sz.)
1293. máj. 3.	Szepes (<i>Scips</i> ; DL 83 143., RA 3920. sz.)
1293. máj. 7.	Szepes (DF 272 445., RA 3921. sz., keltére a király 1293. jún. 29-i átírása alapján uo.)
1293. máj. 15.	Buda (DL 1282., RA 3924. sz.)
1293. máj. 26.	Buda (DF 253 634., RA 3925. sz.)
1293. jún. 3.	Buda (DL 71 782., RA 3928. sz., keltére a pécsi káptalan 1293. júl.-i átírása alapján uo.)
1293. júl. 14.	Buda (DL 86 874., RA 3937. sz., vélelmezhető kiadójára a szöveg pontosításával: DPM 140. sz.; vö. RA 3936. sz.)
1293. júl. 25.	Buda (DL 1376., RA 3944. sz., keltére az egri káptalan 1293. évi átírása alapján uo., amelyhez hozzátehetjük: a király az előző évben júl. derekán bizonyosan Zágráb megyében volt [RA 3883. sz.], így kiadási ideje valóban csak 1293 lehet.)
1293. aug. 27.?	Szeged (<i>Zegedinum</i> ; Csongrád m.; DF 219 377., RA 3946. sz., helyes keltére uo.)
1293. aug. 29.	Szeged (<i>Zeged</i> ; DF 285 726., RA 3947. sz.)
1293. dec. 27.	Várad (<i>Waradinum</i> ; DL 40 219., RA 3953. sz.)

Szent Lőrinc napjához (aug. 10.) viszonyítva — jelölték volna meg. 1292-ben viszont a Zágráb megyei Iváncs mondhatni tökéletesen beleillik a király itineráriumába (I. RA 3883. sz.), és köztörténeti ismereteinkkel is összhangban van, jelesül Kőszegi János feltehetően nem sokkal később, Szlavónia ezen vidékén ejtette foglyul az uralkodót (*Szabó*, 1884. 97–113. p.; *Lenkey – Zsoldos*, 2003. 180–181. p.). Fentiek alapján Szabó K. keltezési javaslata csaknem bizonyosan helytálló, de minthogy — jóval csekélyebb valószínűséggel — az 1293. év is szóba jöhet, az adatot kérdőjellel iktattuk be az itineráriumba.

1294. jan. 11. Buda (DL 60 111., RA 3958. sz. A parancslevél keltét a király 1294. febr. 9-i, jelen *mandatumot* említő oklevele határozza meg.)
1294. jan. 12. Buda (DL 1382., RA 3959. sz.)
1294. márc. 3. Buda (DL 1363., RA 3965. sz.)
1294. máj. 18. Püspöki (*villa Puspuky prope Fylek*; Nógrád m., ma Fülekpüspöki; Biskupice, Besztercebányai kerület, Szlovákia; DF 262 636., RA 3970. sz., keltére a király 1294. szept. 25-i átírása alapján uo.)
1294. máj. 24. Szuha-völgy (*vallum Zuha*; minden bizonnyal a Gömör, illetve Borsod megyei, mai neveiken Szuha-fő és Kazincbarcika között folyó Szuha-patak völgye; DF 210 227., RA 3971. sz.)
1294. jún. 18. Rád (*Raad*; alighanem a Nógrád m.-i település, ma Pest m., *Györffy* IV. 287. p.; DL 95 541., RA 3974. sz., keltére az uralkodó 1295., ápr. 28. előtti átírása alapján uo. Vö. *Zsoldos*, 2011. 92. p.) (Szabolcs m.: *Csánki* I. 524. p.; Zemplén m.: *Csánki* I. 360. p.; Temes m.: *Csánki* II. 88. p.; Somogy m.: *Csánki* II. 637–638. p.)²⁶
1294. jún. 20. rádi völgy (*valle Raad*; Rád határában, Nógrád m.; DL 63 049., RA 3975. sz.)²⁷
1294. júl. 3. Buda (Tartalmi átírása: DF 219 469., RA 3978. sz. Az oklevél kelte a király egy másik parancslevele [RA 3977. sz.], illetve az egri káptalan mindkét kiadványt átíró 1294. évi *transcriptuma* alapján határozható meg.)
1294. aug. 3.° Várad (*Waradinum*; DL 322. fol. 7a., RA 3987. sz., keltére a váradi káptalan 1294. dec. 4-i átírása alapján uo.)

26 Rád eltérő lokalizálására: *Jakab*, 2008. 14. p.

27 Az Apa fia Gergely panasza nyomán a váradi káptalannak címzett, Keresztelő Szent János ünnepe (jún. 24.) előtti vasárnap, a rádi völgyben kiadott parancslevél kibocsátásának időpontja a király egy másik, csaknem megegyező keltezési hellyel és napi dátummal lejegyzett *mandatuma* alapján (RA 3974. sz., valószínűsíthető keltét l. ott) minden valószínűség szerint hasonlóképp 1294-re tehető.

1294. szept. 6.º Adorján vár alatt (*sub castro Adryan*; Bihar m., ma Adorian, Szalárd; Sălard területén, Bihar m., Románia; DL 1392., RA 3988. sz.)
1294. nov. 23. Buda (DF 281 799., RA 3996. sz.)
1295. febr. 16. Pásztó (*Pazthuh*; Heves m., ma Nógrád m.; DL 135., RA 4007. sz., keltére a váci káptalan 1295. márc. 27-i átírása alapján uo.)
1295. ápr. 14. Buda (DF 229 918., RA 4012. sz.)
1295. jún. 9.? Buda (DL 1881., RA 4025. sz., valószínűsíthető keltére uo.)
1295. jún. 11. Buda (DF 273 753., RA 4026. sz.)
1295. aug. 1.? Pétervárad mellett (*prope Peterwaradia*; Szerém m., ma Petrovaradin, Újvidék; Novi Sad része, Vajdaság, Szerbia; DL 105 271., CDH VI/1. 345. p., RA 4030. sz.)²⁸
1295. okt. 18. Buda (DL 106 087., RA 4036. sz., keltére Lodomér esztergomi érsek 1295. okt. 20-i átírása alapján uo.)

28 Az évszám megjelölése nélkül, Szent Jakab apostol ünnepének (júl. 25.) nyolcadán, Pétervárad közelében kelt *patensé*ben a király Ábrahám fia Miklóst hűséges szolgálatai elismeréséül a zólyomi „jobbágyfiak” közé emeli, egyúttal örökös birtoklásra neki adományozza annak a Badun faluban fekvő földnek a kétharmad részét, amelyet korábban apja és Bach birtokolt. A kiadványt Hédervári Lőrinc nádor 1437. aug. 11-i *transcriptuma* tartotta fenn, amely Balassa családbeli Demeter zólyomi ispán 1295. okt. 28-án lejegyzett, a zólyomi ispánsághoz tartozó fekvőségnak királyi utasítás értelmében végrehajtott határjárásáról és birtokba vezetésről, valamint Miklós a zólyomi várjobbágyok közé emeléséről beszámoló oklevelét is átírta (CDH VI/1. 346–348. p.). Borsa I. a király oklevelét az ispáni kiadvány kelte (1295. okt. 28.) alapján datálta 1295-re, amit egyébként III. András itineráriuma is támogat. Hédervári Lőrinc nádor egy harmadik oklevelét is átírt 1437. évi *privilegium*ában: egy állítólag szintén III. András által 1296-ban kibocsátott adománylevelet, amelyben — legalábbis annak szövege szerint — az uralkodó megerősítette Miklós kiváltságát és a neki jutott *donat*ot (RA 4069. sz.). Ezen oklevél tartalmazza egyébként Demeter ispán bizonyáglevelét, hitelessége azonban kétséges, tudniillik a kiállítójaként megjelölt Teodor alkancellár székesfehérvári prépostként szerepel benne, jóllehet a főpap 1295. ápr. 28. óta már győri választott püspök volt (*Zsoldos*, 2011. 92. p.). Ilyenformán egyetérthetünk Borsa véleményével, aki a királyi *privilegium*ot hamisnak minősítette, és Demeter oklevelének valódiságát is megkérdőjelezte. A hamisítás gyanúja meglátásunk szerint a vizsgált péterváradí keltezésű kiadvány tekintetében is felmerül. Ezért az oklevelét kérdőjellel iktattuk be adatourunkba az 1295-ös évhez, hangsúlyozva: a datálás kizárólag abban az esetben fogadható el, amennyiben a zólyomi ispáni irat hiteles.

- 1296., febr. 7. előtt Bécs (*Continuatio Vindobonensis*. In: CFH I. 789. p.; *Chronicon Austriacum Anonymi*. In: CFH I. 516. *Henrici de Heimurg presbyteri Annales Bohemorum*. In: CFH II. 1132. p. Ágnes osztrák és stájer hercegnővel való házasságkötésének, esetleg eljegyzésének feltételezhető időpontja; az eseményt más forrás 1295. dec. 25. utánra helyezi: *Annales Florianenses*. In: CFH I. 129. p.; *Zsoldos*, 2005. 21. p.: 48. jegyz.)
1296. febr. 5. Buda (DF 248 871. sz., RA 4046. sz., keltére a váci káptalan 1296. évi átírása alapján uo.)
1296. febr. 26. Buda (DF 248 871., RA 4047. sz., keltére a váci káptalan 1296. évi átírása alapján uo., kiadójára: DPM 175. sz.)
1296. márc. 13. Buda (DF 200 740., RA 4049. sz., a kiadó kilétére: DPM 177. sz.)
1296. márc. 18. Buda (DF 200 746., RA 4050. sz., keltére a székesfehérvári káptalan 1296. ápr. 4-i átírása alapján uo.)
1296. ápr. 8. Bécs (*Vienna*; DF 201 660., RA 4052. sz.)
1296. ápr. 18. Buda (DL 27 005., RA 4054. sz.)
1296. jún. 15. Buda (DL 63 900., RA 4060. sz.)
1296. jún. 22. Buda (DL 1447., RA 4062. sz.)
1296. jún./júl.? Buda (DL 38 134., RA 4084. sz.)²⁹
1296. júl. 5. Buda (DL 30 587., RA 4065. sz.)
1296. aug. 6. Győr (*Jaurinum*; DL 31 192., RA 4071. sz., kiadójára, a kelet meghatározásával és a szöveg pontosításával: DPM 184. sz.)
1296. szept. 16. Buda (DF 266 611., RA 4077. sz., az oklevél bizonytalan hitelű, amint arra a szövegét elsőként közreadó Borsa I. is felhívta a figyelmet)

29 1296. szept. 21-i oklevelében a király említi, hogy egy ugocsai birtokügyet az országgyűlésre halasztott, amit aztán ott Lodomér esztergomi érsek és a bárók részvételével meg is tárgyaltak. Lodomér saját kiadványa szerint jún. 22-én Budán tartózkodott (DL 56 730.), ami minden bizonnyal — a már ekkor és gyaníthatóan a székvárosban folyó — általános *congregatio*val állt szoros összefüggésben (*Lenkey – Zsoldos*, 2003. 199. p.).

1296. szept. 18.° Kőszeg mellett (*prope Kuzegh*; Vas m., *Csánki* II. 724. p.; DF 259 768., RA 4079. sz., kelte a pécsi káptalan 1296. okt. 6-i átírása alapján)
1296. szept. 19.° Kőszeg vár alatt (*sub castro Kwzegh*; DL 332., RA 4080. sz., keltére uo.)
1296. szept. 20.° Kedhely (*Kedhel*; Sopron m., ma Répcekehely; Mannersdorf an der Rabnitz, Burgenland, Ausztria, *Csánki* III. 613. p.; DF 259 769., RA 4081. sz., kelte a pécsváradi konvent 1296. nov. 27-i átírása alapján)
1296. szept. 21.° Kőszeg vár alatt (*subtus catrum Kwzeg*; DL 38 134., RA 4084. sz.)
1296. okt. 6.° Kőszeg vár alatt (*sub castro Kwzeg*; DL 43 945., RA 4085. sz.)
1296. okt. 25. Buda (DF 259 770., RA 4089. sz., keltére a pécsi káptalan 1296. nov. 20-i átírása alapján uo.)
1297. febr. 24. Buda (DL 71 351., RA 4104. sz., kelte a király 1297. ápr. 18-i átírása alapján)
1297. márc. 23. Marchegg (*Marhek*; Osztrák Hercegség, ma Alsó-Ausztria, Ausztria; DF 283 031., RA 4105. sz.)
1297. márc. 26. Pozsony (DF 238 641., RA 4107. sz.)
1297. máj. 28. Buda (Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Archiv Erdödy, D 29 (80–04–02), *Kis*, 2004. 81. p.)
1297. máj. 30. Buda (DL 86 132a, RA 4111. sz.)
1297. jún. 4. Buda (DL 105 997., RA 4112. sz.)
1297. jún. 24. Esztergom (DL 689., RA 4116. sz.)
1297. júl. 8. Buda (DL 1485., RA 4120. sz.)
1297. aug. 21. Buda (DL 1104., RA 4130. sz.)
1297. szept. 26. Berény környékén (*circa villam Beryn*; talán a Fejér megyei községek valamelyike, ma Lovasberény, Csákberény; DL 61 160., RA 4131. sz.) Somogy m.: *Csánki* II. 592. p.; Veszprém m.: *Csánki* III. 222. p.; Sopron m.: *Csánki* III. 600–601. p.)

1297. okt. 18., vagy
kevéssel előtte Sopron (Sopron m.; DF 201 662., RA 4133. sz.)³⁰
1297. okt. 20.? Bécsújhely mellett (*prope Novam civitatem*; Osztrák Hercegség, ma Wiener Neustadt, Alsó-Ausztria, Ausztria; eredetije nem fellelhető, RA 4134. sz., keltére ugyanitt)³¹
1297. nov. 1. Pozsony mellett (*prope Posonium*; eredetije elveszett vagy lappang, DF 239 584., RA 4142. sz.)
1297. nov. 11. Buda (DL 12 033., RA 4147. sz.)
1297. dec. 7.? Buda (DL 83 142., RA 4150. sz.)³²

30 A király említi e napon kelt oklevelében, hogy Sopronban járta alkalmával tapasztalta az ott lakó királyi polgárok és vendégtelepesek szegénységét. A városban tett látogatás ekkor, vagy esetleg egy-két nappal korábban történt voltát az uralkodó egy másik, a soproniak javára ugyane napon kibocsátott *privilegiuma* is alátámasztja (RA 4132. sz.).

31 Évszámjegyzés nélkül, Szent Lukács evangélista ünnepe (okt. 18.) utáni vasárnap, *Nova civitas* mellett kiadott oklevelében a király megparancsolja Miklós fia János mesternek, hogy Ilmeuch birtokot adja vissza Herbord fia Herbordnak, és kárpótolja azt a neki okozott károkért. Karácsonyi J. — a *datatio*ban szereplő települést Bécsújhellyel azonosítva — a *mandatum* keltét 1296. okt. 21-re tette (*Karácsonyi*, 1902. 122–123. p., 188. sz.), amit Borsa I. azon indoklással módosított a következő évre, hogy egyfelől nincs adatunk a király 1296. okt. közepe utáni Kőszeg környéki tartózkodására, másrészt 1297. őszi itineráriumába (okt. 18.: Sopron, nov. 1.: Pozsony) „a bécsújhelyi keltezés jól beilleszthető”. A parancslevél más kiadói közül Wenzel G. 1291-re, I. Lindeck-Pozza pedig 1296-ra datálta azt (I. RA 4134. sz.). Az előbbi vélemény nyilvánvalóan téves, 1291-ben ugyanis a kérdéses őszi napokban III. András minden bizonnyal Magyarországon tartózkodott (I. RA 3821., 3826., 3830. sz.). 1296 ellenben már elképzelhető, jöllehet egy oklevele szerint négy nappal később, okt. 25-én az uralkodó Budán volt (RA 4089. sz.). Feltétlenül megfontolásra érdemes ugyanakkor Pór A. véleménye, miszerint az uralkodó 1297. nov. eleje táján hozta Magyarországra, és vette nőül Ágnes osztrák hercegnőt (*Pór*, 1888. 224. p.; vö. *Wertner*, 1892. 577. p.), amit a király okt. közepi soproni, illetve nov. 1-jei pozsonyi tartózkodása vitathatatlanul támogatni látszik, és igencsak csábító a gondolat, hogy a bécsújhelyi keltezést is ezen utazáshoz kapcsoljuk. Ilyenformán, főként az említett pozitív adatok fényében az 1297-es keletnek jóval nagyobb a valószínűsége, de minthogy az 1296. évet nem tudjuk kizárni, a kérdőjel kitétele feltétlenül indokolt.

32 A király az évszám megjelölése nélkül, Szent Miklós ünnepét (dec. 6.) követő napon, Budán kiadott *mandatumát* címzettje, az egri káptalan 1297-ben írta át. A Szent János evangélista-egyház oklevelezési gyakorlatának megfelelően a *transcriptum* nem tartalmaz napi dátumot és a káptalan egyébként információ-gazdag és jól használható archontológiai adatsorai sem nyújtanak segítséget a jelentéstétel későbbi időpontját illetően, így nem kizárható, hogy a királyi diploma az előző (1296.) év végén kelt. Bár az uralkodó tartózkodási helyeiről 1296. okt. 25. után szokatlanul hosszú ideig, négy hónapig nincs tudomásunk, a legvalószínűbbnek mégis az látszik, hogy akár csak országlása egésze alatt, ekkor is Budán töltötte a késő őszi és

1297. dec. 8. Buda (DL 58 433., RA 4151. sz.)
1297. dec. 10. Buda (eredetije a HO szerint az Erdődy család galgóci levéltárában, 63–3–1 jelzet alatt volt található; RA 4152. sz.)
1298. jan. 7. Buda (DF 283 555., RA 4165. sz.)
1298. jan. 28. Buda (DL 3649., RA 4170. sz.)
1298. jan. 29. Buda (DL 1489., RA 4172. sz.)
- 1298., febr. 9. után Bécs (Chronicon Austriacum Anonymi. In: CFH I. 516. p.; Continuatio Vindobonensis. In: CFH I. 790. p.; Continuatio Zwetlensis III. In: CFH I. 794. p.; találkozó I. Albert osztrák és stájer herceggel, II. Vencel cseh és lengyel királlyal, II. Albert szász herceggel, Hermann és IV. Ottó brandenburgi örgrófokkal, I. Bolko opolei herceggel, Miklós opavai herceggel, VI. Henrik és II. Ottó karintiai hercegekkel, Ágnes királyné és számos magyar báró és prelátnak társaságában; *Pauler*, 1899. 451. p.; *Lenkey – Zsoldos*, 2003. 204. p.)
1298. febr. 12. Bécs (Chronicon Austriacum Anonymi. In: CFH I. 517. p.; Continuatio Vindobonensis. In: CFH I. 790. p.; Continuatio Zwetlensis III. In: CFH; a király leánya, Erzsébet hercegnő eljegyzése Vencel cseh trónörökösrel)
1298. jún. 22. Buda (DF 207 114., RA 4181. sz.)
1298. júl. 27., vagy
kevéssel előtte[□] Pest (UGDS I. 192–193. p. [hibásan 1292-es keltezéssel]; a Rákoson, többek között János kalocsai érsek és számos főpaptársa részvételével tartott országgyűléssel összefüggésben; vö. 1298. aug. 5.: DRMH I/1. 48–53. p.)
1298. aug. 15. Buda (DF 238 280., RA 4191. sz.)

téli időszakot. 1297. dec. 8-án bizonyosan Budán volt (RA 4151. sz.). A kiadvány keltét a fentiek alapján kérdőjellel iktattuk be az itineráriumba, ám hangsúlyozzuk, a két lehetőség közül az 1296-os év kevésbé valószínű.

1298. aug. 20. Buda (DF 244 450., RA 4192. sz., keltére a szekszárdi bencés konvent 1298. szept. 29-i átírása alapján uo.)
1298. szept. 1. Buda (DL 61 161., RA 4193. sz.)
1298. nov. 2. Buda (DL 1510., RA 4199. sz.)
1298. nov. 26. Buda (DF 238 279., RA 4200. sz.)
1298. dec. 29. Buda (DL 1548., RA 4202. sz.)
1299. febr. 16. Buda (DL 40 251., RA 4214. sz., kiadójára: DPM 208. sz.)
1299. febr. 19. Buda (elpusztult eredetijének fényképe: DL 96 041., RA 4217. sz.)
1299. febr. 22. Buda (DL 1525., RA 4218. sz.)
1299. márc. 26. Buda (DL 16 746., RA 4222. sz.)
1299. ápr. 10. Buda (DL 50 639., RA 4226. sz.)
1299. ápr. 12. Buda (DL 65 259., RA 4230. sz.)
1299. máj. 2. Buda (DL 49 012., RA 4234. sz.)
1299. máj. 7. Buda (DL 58 435., RA 4236. sz.)
1299. máj. 17. Buda (DF 264 130., RA 4239. sz.)
1299. máj. 24. Buda (DF 210 158., RA 4241. sz.)
1299. júl. 4.[□] Rákos (*Rakos*; Pest m., ma Budapest VI., VII., VIII. és XIV. kerülete, *Győrffy* IV. 550–551. p.; DL 7735., RA 4242. sz.)³³
1299. júl. 8. Buda (DL 58 437., RA 4250. sz., kiadójára a szöveg számos pontosításával: DPM 219. sz.)

33 A király a nagyszombati klarissza nővérek képviseletében eljáró Rapolt ferences gvárdián kérésére júl. 4-én Rákoson, minden bizonnyal az ott tartott országgyűlés alkalmával tiltotta meg összes Pozsony megyei adószedőjének, illetve különösen a nagyszombati bírónak és polgároknak, hogy a városukbeli apácák Nagyszombatban és azon kívül lakó népeit adóbehajtással zaklatni merészkedjenek, mivel számukra (V.) István és (IV.) László királyok *privilegiumát collecta*-mentességükről megerősítette. Az 1298. évi pesti általános gyűlés máj. 8-ra tűzte ki a következő országgyűlés idejét (17. cikk; I. DRMH I/1. 53. p.), kérdés azonban, hogy az valóban megkezdődött-e ekkor, vagy mint gyanítható: csak némi késedelemmel ült össze. A király és a bárók, valamint a főpapok leginkább Budán tartózkodtak e hetekben. Júl. 17-én valószínűleg még tartott a *congregatio* (UB II. 327–328. p.; az 1299. évi országgyűlésekre I. R. Kiss, 1917., magára a rákosi gyűlésre: uo. 273–275., 277. p.).

1299. júl. 12.	Buda (DL 69 368., RA 4251. sz.)
1299. aug. 1.	Buda DL 66 490., RA 4259. sz.)
1299. aug. 3.	Buda (DL 38 135., RA 4261. sz.)
1299. aug. 7.	Buda (DL 107 417., RA 4262. sz.)
1299. aug. 10.	Budavár (<i>castrum Budense</i> ; DF 277 216., RA 4263. sz.)
1299. aug. 14.	Esztergom (DL 1487., RA 4265. sz.)
1299. szept. 5., esetleg egy-két héttel előtte ³⁴	Székesfehérvár mellett (DL 57 228., ÁNHO 300. sz.) ³⁴
1299. szept. 14.	Buda (DL 49 013., RA 4268. sz.)
1299. szept. 21.	„Toplica” mellett (<i>prope Thoplicam</i> ; nagy valószínűség szerint a zalai, ma Veszprém megyéhez tartozó Tapolca, <i>Csánki</i> III. 25–26. p.; DF 200 072., RA 4269. sz.) ³⁵
1299. szept. 24.	Krakó mellett (<i>prope Craco</i> ; vélhetően a később Vas megyébe olvadt Karakói ispánság azonos nevű központja, <i>Csánki</i> II. 762. p.; DL 91 143., RA 4271. sz., kiadójára: DPM 222. sz.) ³⁶
1299. nov. 4.	Buda (DL 107 418., RA 4276. sz.)
1299. dec. 2.	Esztergom (DF 272 372., RA 4281. sz.)
1300. jan. 2.	Buda (DL 40 263., RA 4288 sz., keltére a váradi káptalan 1300. jan. 30-i átírása alapján uo.)

34 (Aba nembeli) Omodé nádor említi 1299. szept. 5-i ítéletlevelében, hogy a király az „ország megújítása érdekében” az egyházi és világi előkelőkkel Fehérvár mellett általános gyűlést tartott. (ÁNHO 300. sz.; vö. *Pauler*, 1899. 407–408. p.) Zsoldos A. szerint elképzelhető, hogy a gyűlésre aug. 20. körül került sor (*Lenkey – Zsoldos*, 2003. 217. p.). Szept. 1-jén egyébként István alországbíró is a város közelében, az attól alig 20 km-re található Csókakőn tartózkodott (HO VI. 450–452. p. A gyűlésre l. még: *R. Kiss*, 1917. 276. p.).

35 A Zala megyei helynév azonosítására l. 1290: „Thaplichá”: Zala I. 99–100. p., vö. 1331: „Topplicha”, uo. 256–257. p.) Az egyéb elvben felmerülő lehetőségek (a Varasd, Zágráb, Bihar, Doboka Fehér, Hunyad, illetve megyei Tapolca) azért zárhatóak ki, mert a király szept. 14-én Budán, 24-én pedig Krakkón keltezett, és a szóba jöhető Tapolca és Krakkó nevű települések közül a legközelebbiek is (a baranyai, már régen elpusztult Karakó és a Zágráb megyei Tapolca, ma Gornja Topličica, Horváto.) 270 km-re feküdtek egymástól.

36 A kelet hely azonosítására — a tapolcai tartózkodással összefüggésben — l. az előző jegyzetet.

1300. jan. 13.	Buda (DL 1558., RA 4290. sz.)
1300. jan. 18.	Buda (DL 38 137., RA 4291. sz.)
1300. jan. 22.	Buda (DF 281 802., RA 4292. sz.)
1300. jan. 29.	Buda (DF 243 690., RA 4293. sz.)
1300. febr. 19., vagy kevéssel előtte	Buda (az oklevél csak kiadásból ismert: CDH VI/2. 290–294. [293–294.] p.) ³⁷
1300. márc. 10.	Buda (DF 265 822., RA 4294. sz.)
1300. ápr. 17.	Buda (DF 263 708., RA 4297. sz.)
1300. máj. 28.	Buda (DL 63 902., RA 4308. sz.)
1300. jún. 1.	Buda (DL 32 504., RA 4309. sz.)
1300. jún. 17.	Buda (DF 275 795., RA 4311. sz., kiadója: DPM 236. sz.)
1300. jún. 19.	Buda (DL 49 014., RA 4312. sz.)
1300. jún. 26., vagy kevéssel előtte? ³⁸	rákosi mező (DL 40 271., ÁNHO 314. sz.) ³⁸
1300. júl. 8.	Buda (DF 219 431., RA 4313. sz.)
1300. júl. 21.	Buda (DL 91 145., RA 4314. sz.)
1300. aug. 28.	Buda (DF 230 255., RA 4325. sz.)
1300. aug. 30.	Buda (DL 40 274., RA 4326. sz.)
1300. szept. 7.	Buda (DF 259 711., RA 4359. sz.) ³⁹

37 István alországbíró említi febr. 19-én, Budán kelt oklevelében, hogy a királlyal és két megnevezett báróval közösen hoztak ítéletet egy régóta húzódo perben.

38 A *datum pro memoria*-oklevél kiadóját nagy valószínűség szerint Aba nembeli Omodé nádor személyében jelölhetjük meg (l. ÁNHO 314. sz.), akinek itteni keltezése alapján joggal feltételezhető, hogy a rákosi mező jún. közepe óta ezúttal is országgyűlés helyszíne volt, és azon az egyébként a szomszédos Budán tartózkodó király is megjelent (l. *Pauler*, 1899. 469. p.). Megítélésünk szerint nem tűnik lehetetlennek továbbá az sem, hogy egy — közelebről sajnos nem meghatározható — világi nagybíró évszám nélkül, jún. 11-én, Pesten kiadott *memoralisa* ugyancsak ezen *generalis congregatio* idején, vagy a körül kelt (ÁÚO X. 458. p.; vö., a többi eshetőség tárgyalásával: DPM 70. sz.).

39 Évszám nélkül, Szűz Mária születésének ünnepe (szept. 8.) előtt való szerdán, Budán kiadott *mandatum*ában a király megparancsolja Csák fia János baranyai ispánnak, hogy a „Bokou” Miklós által elfoglalt, Baranya megyei Kopács birtokot adja vissza István fia Konrád mesternek, és a bemutatandó oklevelek alapján Lőrinc fia Kemény részéről szintén szolgáltaasson igazságot

annak. A kiadvány keltét az azt elsőként regesztázó Szabó K. — sejtetően a napi dátuma alapján — 1291–1300 közé helyezte (*Szabó*, 1875. 44. p. [27. sz.]), Borsá I. pedig oklevéltára végén, a nem megállapítható keltű diplomák közé vette fel azt. Matuscsinai Lőrinc nádor fia Miklós és a Győr nembeli István fia óvári Konrád között már 1291-ben folyt a per Kopács birtokáért, azonosításuk ezen oklevelek, elsősorban pedig a pécsi káptalan egy szintén évszám nélküli, de valószínűleg ekkortájt készült jelentése alapján lehetséges (ÁÜO X. 435–436. p.). Amint azt a káptalan kiadványából megtudjuk, Hont-Pázmány nembeli Tamás országbíró utasítása értelmében a közöttük lévő per tárgya, valamint az ennek kapcsán Miklósrá kirótt bírságok okán Konrádnak a mennybemenetel ünnepén iktatták Kopács birtokát, és Miklóst Konrád ellenében a jövőendő hadoszlás 15. napjára az uralkodó elé idézték. A régi jogvita az országbírói ítélet, sőt a király személyes közbeavatkozása dacára sem zárult le, 1299. ápr. 26-án ugyanis Konrád a pécsi káptalan előtt újfent tiltakozott, mert Miklós ismét elfoglalta, vagy inkább 1291 óta folyamatosan jogtalanul kezén tartotta a Dráva menti fekvőséget. Zsoldos A. — véleménye indoklása nélkül — ezen *protestatio* alapján a király *mandatumát*, illetve abból következően az oklevél címettjének, Csák nembeli Jánosnak baranyai ispánságát 1300 szeptemberére datálta (*Zsoldos*, 2011. 316. p.). A III. András országlása alatt működő Baranya megyei ispánok archontológiai adatsora sajnálatos módon meglehetősen hiányos, így János e tisztségét 1299 és 1300 mellett elvileg 1292–1295 között is viselhette, és fájdalunkra országnagyi pályafutása egyéb adatai révén sem tudjuk tovább csökkenteni az e szempontból szóba jöhető évek számát (l. *Zsoldos*, 2011. 133., 316. p.). Zsoldos vélekedésének helytállósága mellett szól ugyanakkor, hogy az országos nagybírói fórumok előtti tiltakozást csaknem minden esetben megelőzte egy hiteleshely előtti hivatalos panasztétel, olyan példát pedig aligha találunk, amikor a sértett fél előbb a királyi udvarban adta elő és foglaltatta volna írásba tiltakozását, majd valamivel később egy vidéki, a jogérvényesítés szempontjából nyilvánvalóan összehasonlíthatatlanul csekélyebb jelentőségű, szinte súlytalan közhitelű írásszervvel is oklevelet állíttatott volna ki az ügyben. Némrégiben Szöcs T. is foglalkozott a Kopácsért folyó per irataival és történetével (DPM 134., 136. sz. oklevelek kommentárjai). Ő az 1299-es pécsi káptalani kiadvány és a királyi *mandatum* egyes szövegpanelei közötti összefüggés alapján szintén az előbbie utáni időpontra helyezte vizsgált oklevelünk keltét, az ellenben – Zsoldos javaslata, 1300. szept. 7. mellett – értelemszerűen 1299. szept. 2. is lehet. Szöcs igen meggyőző magyarázatot kínál arra a kérdésre is, hogy óvári Konrád a számára kedvező királyi és országbírói ítéletek dacára miért nem tudta birtokba venni Kopácsot, és kellett 1299-ben újra kezdenie a pert. A meglepő fejlemények oka a kutató szerint alkalmasint az volt, hogy Baranya megye élén 1289–1291 és 1296–1299 között, de a csekély számú adat fényében elméletileg akár az 1284–1291, illetve az 1295–1300 közötti évkörre is kiterjeszhetően, az András király oklevelében szintén Konrád ellenlábasként említett Kemény fia Lőrinc, „Bakou” Miklós testvére állt, aki összejátszva hatalmaskodó fivérével, egyszerűen „elszabotálta” a legfelsőbb bírói fórumok döntéseinek érvényre juttatását. Valószínűsíthető továbbá az is, hogy amennyiben Miklós Kopácsot 1299-ben újabb foglalás révén tartotta kezén, nem pedig megszakítatlanul bitorolta azt 1291 tája óta, akkor az újbóli jogsértésre Lőrinc baranyai ispánsága idején, az évtized második felében került sor. Mindez azonban nem elegendő ahhoz, hogy kellő felelősséggel kijelenthessük: a királyi parancslevél III. András uralkodásának utolsó másfél esztendejében kelt, tekintve hogy a fentebbi archontológiai megfontolások szerint — lévén Lőrinc ispán 1296 márciusában szerepel első ízben Baranya ispánjaként, elődét pedig csak egyetlen alkalommal, 1294. nov. végén említik forrásaink — az 1292–1295 közötti évek

1300. szept. 9.	Buda (DL 98 011., RA 4329. sz.)
1300. okt. 1.	Esztergom (DL 49 015., RA II/4. 4332. sz.)
1300. okt. 7.	Esztergom (DL 49 016., RA 4333. sz., keltére az esztergomi káptalan 1300. okt. 21-i átírása alapján uo.)
1300. nov. 6.	Buda (DL 47 821., RA 4338. sz.) ⁴⁰

is elképzelhetőek. Ugyanakkor a király budai tartózkodását szept. elején 1292-ben és 1294-ben teljes, 1293-ban pedig csaknem teljes bizonyossággal kizárhatjuk (l. *Lenkey – Zsoldos*, 2003. 181–182. p.; RA 3947., 3998. sz.), ráadásul a *datati*ban megjelölt szerda mindhárom évben viszonylag távol esett a viszonyításként megjelölt szept. 8-tól, és valószínűbbnek látszik, hogy azt inkább Szent Egyed napja (szept. 1.) szerint adták volna meg. Az esetleges 1295. évi kelettel szemben (ekkor szept. 7. lenne a napi dátum) más megfontolandó érvek hozhatók fel. Egyfelől a per első szakasza vélhetően még 1292 közepén lezárult, majd csak 1299-ben indult újra, így 1295-ben értelmezhetetlen lenne a király szóban forgó utasítása, hacsak a két időpont között Győr nembeli Konrád nem fordult Kopács elbitorlása miatt még egy alkalommal a központi bírói szervekhez, aminek lehetőségét csaknem biztosan elvethetjük. A fennmaradó 1299. és 1300. esztendő között feltétlenül az utóbbit támogatja, hogy 1299 esetében a napi dátum szept. 2. lenne, ami szintén sokkal inkább Szent Egyed ünnepe szerinti *datati*ot feltételezne, továbbá hogy alig két és fél hónappal korábban, az év júniusának végén még Kemény volt Baranya ispánja, így a tisztséget akár még szept.-ben is betölthette. Összegezve: mindezek, elsősorban Konrád az egri káptalan előtt 1299 áprilisában megismételt tiltakozása, amelyet a *mandatum* kiadása *ante quem*jének is tekinthetünk, III. András szept. eleji tartózkodási helyei, valamint Lőrinc fia Kemény baranyai megyéispánságának ismert időhatárai, továbbá Szöcs T. a korábbi királyi és országbírói utasítások elszabotolására vonatkozó vélelme, nem utolsó sorban pedig a kiadvány keltezésének szerkezete kapcsán felmerülő megfontolások alapján annak kibocsátását a király uralkodásának utolsó másfél évére helyezhetjük. 1299 és 1300 szept. egyaránt elképzelhető, ugyanakkor hozzátehetjük, hogy az utóbbi év valószínűbbnek látszik, ezért az adatot az 1300. év dátumai közé, de — mindenesetre — kérdőjellel vettük fel.

- 40 Év nélküli, mindenszentek ünnepének (nov. 1.) nyolcada előtti vasárnap, Budán kibocsátott oklevelében a király megparancsolja az esztergomi káptalannak, hogy kiküldöttje révén kézbesítse János, az esztergomi keresztés (johannita) testvérek mestere ügyében kelt oklevelét Barleus ispán, ugyanottani várnagynak, és tegyen jelentést annak válaszárol. Az uralkodó *mandatuma* Tamás prépost és a címzett egyház szintén az évszám közlése nélkül, nov. 12-én lejegyzett átírásában maradt fenn (ÁÚO VI. 490. p.), Borsá I. pedig — indoklás nélkül — az 1300. évi kiadványok közé vette fel azt. A Divék nembeli korábbi alnádorról (1296) azonosítható előkelőt és fivérét, Iroszlót III. András 1300. jan. közepe táján nevezhette ki esztergomi várnaggyá, miután az erősséget és a megyét elvette a hűtlenné lett bicskei Gergely választott érsektől. (L. *Pauler*, 1899. 468. p.; *Zsoldos*, 2011. 24., 260. p. A király 1300. jan. 29-én megparancsolta az esztergomi érsekség népeinek, hogy engedelmeskedjenek az említett előkelőknek, akiknek átadta a várat az érsekség népeivel és az ispánsággal egyetemben, l. RA 4293. sz.) Valószínűtlen, de feltételezve, hogy Gergely már 1299 folyamán távozni kényszerült székvárosából, és Barleusék várnagyi megbízatását csak jóval később követte az érseki népeknek szóló engedelmisségi parancs írásba foglalása, elképzelhető lenne egy évvel korábbi kelet is, ebben az esztendőben

1301. jan. 13. Buda (DL 1613., RA 4342. sz.)
1301. jan. 14. Buda; elhunyt (Chronicon Pictum. In: CFH I. 659. p.; Annales Florianenses. In: CFH I. 129. p.; Necrologium et liber anniversariorum sanctimonialium Engelbergensium. In: CFH II. 1459. p.; Necrologium Campi Regis ordini S. Francisci. In: CFH II. 1669. p.)

Megjegyzések III. András király itineráriumához

Utolsó Árpád-házi uralkodónk hercegi évei, azaz 1290. augusztus előtti tartózkodási helyeiről meglehetősen keveset tudunk. 1265 táján, minden bizonnyal Velencében született, ahol nem sokkal korábban atyja, a szintén külhonban világra jött István herceg új otthonra lelt és ismét megnősült. Gyermekeveit és ifjúkorát legnagyobbbrészt valószínűleg ugyanitt töltötte, neveltetéséről korán, 1271-ben elhunyt atyja helyett anyai rokonai, a gazdag és tekintélyes velencei patrícius-família, a Morosinik gondoskodtak. Egykorú német forrásaink tudósítása alapján nagy bizonyossággal kijelenthető ugyanakkor, hogy trónra jutását megelőzően, 1278 tavaszától rövidebb időre legalább három alkalommal is megfordult Magyarországon, hogy érvényesítendő atyai jogait, átvegye a horvát–szlávón hercegség kormányzatát, illetve — mint a dinasztia IV. László királyon kívüli egyetlen férfitagja — bejelentse igényét a trónörökösésre. A három, végső soron sikertelen hazatérési és pozíciószerzési kísérletnek mindössze egyetlen okirati bizonyítéka maradt fenn: András 1278 májusában Kehidán kiadott oklevele, de minthogy feltehetően mindhárom esetben a hatalmas Kőszegi fivérek hívására, illetve azok támogatásában reménykedve jött az országba, okkal vélelmezhetjük: mindannyiszor kizárólag Kőszegi Henrik bán fiainak tartományurasága területén, Szlavónia északi és a Dunántúl nyugati vidékein tartózkodott, ugyanakkor a keletebbi országrészekbe nem jutott el. Másodszer 1287-ben, alkalmasint az év tavaszán jött Magyarországra, de előző próbálkozásához hasonlóan ekkor sem ért el sikert, és hamarosan hazatért Itáliába. Helyzete bizonytalanságát jól mutatja, hogy még legfőbb párthívei, a Kőszegiek tartományában, a délnyugati határszélén sem érezhette magát igazán biztonságban, egy helyi nagybirtokos ugyanis — szintén csak feltételezhetően — harmadik vállalkozása alkalmával, 1290 első

azonban mindenszentek napja vasárnapra esett, következésképp tehát annak nyolcada is, így a fenti kelet helytállósága teljesen bizonyos.

felében Zalában, a Mura vidékén ejtette fogságba, majd Bécsbe vitte I. Albert hercegehez. Itt az osztrák–stájer uralkodó szívélyesen, származását, hercegi rangját elismerve, tisztelettel fogadta és gondoskodott méltó ellátásáról, de egyfajta lazább házi őrizetbe helyezte udvarában, vagy legalábbis figyelte embereivel. Albert később — állítólag annak dölyfös és rátarti viselkedése miatt — megvont mindenfajta támogatást Andrástól, akit ekkor a város Ágoston-rendi szerzetesei vettek pártfogásukba. Megfigyeltetését, mozgásának, tevékenységének szemmel tartását a herceg ugyanakkor vélhetően minden eshetőségre tekintettel továbbra is fenntartotta. András nagyjából fél évig élvezhette Albert vendégszeretétét Bécsben, mígnem 1290. július közepén, Lodomér esztergomi érsek titkos megbízottaitól értesülve László király váratlan haláláról, sikerült Magyarországra szöknie, hogy átvegye a főhatalmat. Kalandos utazása első szakaszán Bécsből hajón jutott el Pozsonyba, ahonnan hívei egy kisebb csoportja kíséretében a Dunán folytatta útját Budára, majd onnét Székesfehérvárra sietett, ahol is nagy valószínűséggel 29-én (esetleg az előző, pénteki napon) megkoronázták.⁴¹

Trónra lépése után, különösen uralkodása utolsó éveiben, elődeivel, V. Istvánnal és IV. Lászlóval összevetve általában viszonylag keveset mozgott királyságában. Hosszabb-rövidebb utazásokat — már amennyire meglehetősen foghíjas itineráriuma alapján megállapítható —, inkább csak országjárása első hat-hét évében tett, akkor is legfeljebb kettőt-hármat évente. A dinasztia kedvelt, és a század második felében gyakorta látogatott erdőuradalmait, a kiterjedt zólyomi, illetve a sárosi–szepesi ispánságokat igazolhatóan csak két ízben kereste fel. Első alkalommal, 1290. október táján fő célja a helyi lakosok hódolatának fogadásán túl az lehetett, hogy lengyel földről érkező menyasszonyával, Fenenna kujáviai hercegnővel találkozzék. Ezt követte egyetlen erdélyi tartózkodása 1291 első napjaiban, ahova valószínűleg Bihar megye felől ment, és ahol Gyulafehérvár mellett február–március fordulóján igen fontos országgyűlést is tartott.

1292 májusában a hercegsége idején már többé-kevésbé megismert Szlavónia és Horvátország felkeresésére indult, s mint azt elsősorban Szabó K. kutatásaiból tudjuk, ezen délvidéki utazása vezetett Zágráb meglátogatását követően, az augusztus 4. utáni napokban Kőszegi Iván általi szégyenletes fogságra vetéséhez.⁴² Ennek időtartamát és helyszínét közelebről nem ismerjük, de abból, hogy következő oklevelét csak november 26-án adta ki, s még december végén is Zágráb-

41 Nagy, 1877.; Kádár, 2016.

42 Szabó, 1884.; Lenkey – Zsoldos, 2003. 181–182. p.

ban keltezett, feltehetően az hónapokig eltarthatott és kezdetben Kőszegiek egyik szlavóniai, talán épp Körös megyei erőssége szolgált kényszerű lakhelyeül.

Talán a kétségkívül rossz és nyomasztó emlékek, a személyes megaláztatás és a királyi tekintélyen esett csorba eredményeképp, valamint mert az ország-rész bárói közül többen nyíltan a nápolyi Anjoukat támogatták, András a későbbiekben még rövidebb látogatás erejéig sem lépte át a Drávát, sőt valószínűleg a Dunántúl déli részén sem fordult meg. A bizonytalan hűségű szlavón–horvát tartomány, valamint az említett dél-dunántúli országrész kormányzásával inkább a királyságba hívott anyját, Thomasina Morosinit bízta meg, majd annak 1297 végén bekövetkezett halála után nagybátyját, Albertinot állította Szlavónia élére. Hasonlóképp kivételesnek mondhatók a Szerémségben, a Duna–Tisza köze, valamint a Tiszántúl déli megyéiben tett látogatásai; egy igen bizonytalan hitelű oklevél szerint 1295. augusztus elején megfordult állítólag Péterváradon, illetve egy másik, sajnos évszámszerűen nem megállapítható alkalommal Szalánkeménben is, míg a Dél-Alföldön, 1293. augusztus végén, Szegeden járt, mindösszesen tehát legfeljebb három ízben kereste fel az országot ezen részét. Erdély lakói még ennél is kevesebbszer, csupán egyetlen ottani látogatása idején fogadhatták vendégül a királyt, 1291 elején, amikor a már említett gyulafehérvári országgyűlésre is sor került, igaz, legalább két hónapot töltött ott, legnagyobbbrészt vélhetően Fehér megyében.

Az ország határait királyként forrásaink által bizonyíthatóan hat alkalommal lépte át, mindahányszor Ausztria felé. Leghosszabb itteni tartózkodására az 1291. évi, I. Albert herceg elleni nagyszabású hadjárat idején került sor, ekkor körülbelül négy-öt hetet töltött serege élén a megszállt Bécs környéki területeken. 1296. január vége táján már barátilag, a jó viszony jegyében ment Bécsbe, ekkor vette nőül (esetleg jegyezte el) I. Albert leányát, Ágnes hercegnőt.⁴³ Körülbelül két hónappal később, 1296. április 8-án ismét Bécsben tartózkodott. 1297-ben hasonlóképpen, két ízben is látogatást tett a szomszédos hercegségben, hogy személyesen találkozzék apósával: március végén a Morva-parti Marcheggben, október 20. körül pedig Bécsújhely vidékén keltezett. A következő év február elején ifjú feleségével látogatott ismét Ausztriába, ahol is Bécsben, Albert herceg udvarában a térség több uralkodójával, így II. Vencel cseh királlyal, a karintiai, opolei és opavai hercegekkel, valamint a branbenburgi örgrófokkal találkozott. A tárgyalá-

43 A király és Ágnes osztrák hercegnő házasságkötésének vagy eljegyzésének időpontjára (1296. febr.) l. *Zsoldos*, 2005. 21. p.: 48. jegyz. A magunk részéről — lényegében egyetértve Pór Antal-lal — elképzelhetőnek tartjuk, hogy III. András és Ágnes hercegnő egybekelésére később, 1297. okt. vége körül, talán Pozsonyban került sor (*Pór*, 1888. 224. p.).

sok gyorsan eredményre vezettek, a megjelent fejedelmek és főpapok szövetség-re léptek egymással, és támogatásukról biztosították Albertet Adolf német király ellen, majd 12-én András leányát, Erzsébet hercegnőt eljegyezte a cseh uralkodó fiával.⁴⁴

A legtöbb időt az ország kormányzati központjai: Buda, Székesfehérvár és Esztergom által határolt viszonylag kis terület, az úgynevezett *medium regni* után — említett ausztriai tartózkodásaival is összefüggésben természetesen — Északnyugat-Magyarországon, Győr, Kőszeg, Sopron és Pozsony környékén töltötte. 1290. július végi trónra lépte és 1301. januári elhunya között az ország mintegy 90 megyéje, vár- és erdőispánsága közül igazolhatóan 26-ban járt, ennél azonban kétségkívül jóval több helyen fordult meg legalább egy alkalommal. Szolnok, Szabolcs, Szatmár, valamint Bodrog és Bács megyék területéről nem ismerünk például olyan oklevelet, amely ott-tartózkodásáról tanúskodna, Erdélyben, a déli, macsói határvidéken, illetve a szomszédos megyékben tett látogatásai alapján azonban valószínűtlen, hogy más útvonalon, ezeket kikerülve jutott volna el utazása forrásainkban is említett állomására.

Uralkodása utolsó éveiben jól láthatóan, a korábbi időszakokhoz képest töredékre csökkent mozgási aktivitása, 1297 vége után csak egészen kivételes esetben, mindössze egy alkalommal hagyta el az ország szívében fekvő, kormányzati szempontból legfontosabb megyék: Esztergom, Pilis és Pest területét, jelesül 1299. szeptember 15. körül, mikor feltehetően Fejéren keresztül a koronázóváros, majd Veszprém érintésével a Dunántúl középső részére indult. A Kőszegi fivérek, pontosabban Iván tartományának határvidékén tett látogatását illetően csak találgathatunk, november első napjaiban már bizonyosan székhelyén, Budán volt.

Hogy a szeptember 21-én, majd három nappal később kelt okleveleit valóban a zalai Tapolcán, illetve a Vas megyével nyugatról szomszédos Karakón adta ki, több szempontból is csaknem bizonyosnak tekinthetők. Egyfelől nem ismerünk az ország más vidékein e neveken vagy akár hasonló elnevezésekkel olyan településeket, amelyeket, figyelembe véve a király szeptember 14-i budai tartózkodását, az hat-hét, illetőleg kilenc-tíz nap alatt reálisan elérhetett. A Buda–Tapolca közötti, általunk feltételezett fehérvári kitérével kicsit meghosszabbított, kb. 170 km-es távolság ugyanakkor ennyi idő alatt kényelmesen teljesíthetőnek tűnik, főként pedig a zalai település és a Karakó közti nagyjából 40 km-es táv.

A király ezen közép-dunántúli utazásának a jelek szerint egy igen lényeges politikai vonatkozása is lehetett: felettébb valószínűnek látszik ugyanis, hogy va-

44 Pauler, 1899. 451. p.; Lenkey – Zsoldos, 2003. 204–205. p.

lamikor november 4. előtt került sor legfőbb régi, megbízható párthíve, a nádori méltóságot ez idő szerint már hetedszer viselő Aba nembeli Omodé karakói ispáni megbízására. Karakó ispánsága kétségtelenül nem tartozott sohasem a tekintélyesebb előkelői-bárái hivatalok közé, de minthogy a Héder nembeli Kőszegi fivérek mind véstjóslobban terebélyesedő, gyarapodó tartománya, pontosabban az annak magját képező Vas megye keleti határa mentén feküdt, az erőszakos oligarchafamília további ez irányú terjeszkedésének gátjául szolgálhatott, ekkorra stratégiaileg nagyon fontossá vált. Még egyértelműbben mutat a király és az őt támogató elit ebbéli, Kőszegi Iván és testvérei elleni tervére Omodé nádor másik, vélhetően a karakóival egyidejűleg kapott ispáni kinevezése a Henrik-fiak egy már régen uralmuk alá hajtott megyéje, Zala élére.

A hűtlen és lázadó főurak elleni egyre gyakoribb hadjáratokban András forrásaink bizonyossága szerint csak kétszer vett részt személyesen is, de elképzelhető, hogy valójában ennél több alkalommal — így talán 1292 májusa táján Szlavóniában — is hadba szállt, illetve csatlakozott a pártütőkkel harcoló csapataihoz. 1294. július végétől Váradról maga irányította a Borsa nembeli Lóránd erdélyi vajda és fivérei elleni támadás előkészületeit, majd szeptember eleje táján személyesen is jelen volt azok fő bihari erőssége, Adorján vára elhúzódó ostrománál. 1296. szeptember közepén az ország akkori legnagyobb erejű oligarchacsaládja, a Kőszegiek ellen vezetett hadjáratot; Budáról alig néhány nap alatt, mintegy rajtaütésszerűen Vas megyében, Kőszeg alatt termett csapataival és ostrom alá vette azt, amit végül — alighanem komoly veszteségek árán — viszonylag gyorsan sikerült elfoglalnia.⁴⁵

Élete utolsó 15–16 hónapjában, 1299. október vége után a király — talán valóban a már említett, súlyosbodó, egyre nehezebben viselhető betegeskedése miatt — kizárólag csak Pilis és Esztergom megyék területén, mindenekelőtt Budán, a szomszédos Óbudán, valamint az onnét körülbelül egy napi távolságra fekvő érseki székhelyen tartózkodott, s ezen városok között is csak nagyon ritkán, mindössze három ízben mutatható ki mozgása. Ez különösen közvetlen elődei, László és V. István királyok itineráriumával összevetve szembeütő, utóbbi például a halálát megelőző mintegy másfél hónapban — ráadásul valószínűleg már beteg és folyamatosan romló egészségi állapotban — Szlavóniából Bars megyébe, majd onnan visszafordulva a Nagy- (Csepel) szigetre „viharzott”.⁴⁶

45 A király a tartományurakkal 1292–1297 között vívott harcaira: *Pauler*, 1899. 437–438., 444–447. p.; *Lenkey – Zsoldos*, 2003. 180–181., 188–189., 198–199. p.

46 *Kádár*, 2016.; *Pauler*, 1899. 302–303. p.

Alig egy évtizedes országlása idején gyakori és zömében huzamosabb ott-tartózkodásainak is nagy részben köszönhetően Buda és részint Óbuda uralkodói és államigazgatási, kormányzati központ szerepe egyértelműen megerősödött és gyakorlatilag állandósult. András feltehetően valóban korán megkedvelte az elődeitől némiképp mellőzött két szóban forgó Duna-jobbparti királyi székvárost, amit az is alátámasztani látszik, hogy végső nyughelyéül is a budai várat választotta.⁴⁷

IV. László király itineráriumból sajnálatos módon kimaradt az alábbi tartózkodási hely:

1284. júl. 2.? Csege rév mellett (*prope portum Chege*; ma Tiszacsege, Hajdú-Bihar m.; Burgenländisches Landesarchiv [Eisenstadt], Niczky-FA, 96. (A), UB III. 284. p.)⁴⁸

47 Chronicon pictum. In: CFH I. 659. p.; *Végh*, 2003. 13–14. p.; *Kovács*, 2003. 241. p. Az utóbbi tanulmány azon kijelentéseit, miszerint a királyt hitvese, Ágnes ferences gyóntatójának, a német származású Henriknek a közbenjárására temették a várbeli Szent János-kolostorba, illetve, hogy a szóban forgó szerzetes a minorita rendház lakója volt, forrásadattal nem támaszthatóak alá, így csak feltételesen fogadhatjuk el.

48 A király évszámjegjelés nélkül, Szent Péter és Pál apostolok ünnepét követő harmadik napon, a Csege közelében lejegyzett *mandatum*ának keltét közreadója, Lideck-Pozza tette 1284-re, azon, alapvetően helyes indoklással, miszerint egyfelől az oklevél címzettje, a Héder nembeli Kőszegi Henrik bán fiával azonosítható Miklós egyidejű nádori és pozsonyi ispáni hivatalviselését 1284. jan. és 1285. jún. között adathozhatjuk, másrészt IV. László 1284. júl 8-án ugyanott, jún. 25-én pedig Csegén tartózkodott (RA 3318., 3320. sz.). Véleményét annyiban feltétlenül szükséges pontosítanunk, hogy Kőszegi Miklós nádorságára és pozsonyi ispániságára az első teljesen kétségtelen adat 1284. júl. 6-ról ismert, és utóda a nádori méltóságban csak 1286. okt. 13-án szerepel első ízben (ÁNHO 216., 226. sz.; a Miklós hivatalviselését állítólag 1284 augusztusában megszakító Pécs nembeli Dénes nádorságának vonatkozásában l. ÁNHO 192. p.), ilyenformán a kiadvány kelte elvileg 1285, és 1286 júliusa is lehetne. 1286. júl. eleje táján ugyanakkor az uralkodó csegei látogatása az itineráriumból biztosan kizárható, 1285-ben pedig legfeljebb elképzelhető (RA 3365., 3372., 3412. sz.). Jóllehet a király 1284 nyarán Csegén és Szabolcs megyében másutt kiállított oklevelei jóval nagyobb valószínűséggel ezen évre mutatnak a csak hipotetikus 1285-ös kelettel szemben, az adatot mindenesetre kérdőjellel közöljük.

Rövidítések jegyzéke*Levéltári források*

- DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (mol.arcanum.hu/dldf)
- DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (mol.arcanum.hu/dldf)

Forráskiadványok

- ÁHHKO Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica.) Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.)
- ÁNHO Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta palatinorum et vices gerentium tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) Szerk. Szócs Tibor. Bp., 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.)
- ÁOHO Az Árpád-kori országbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szócs Tibor. (Kézirat.) Szeged, 2016.
- ÁÚO V–XII. Árpádkori új okmánytár. (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.) V–XII. Közé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1864–1874.
- CDCr. VII. Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije VII. (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae VII.) Sabrao i uredio Smičiklas, T[adija]. Zagreb, 1910.

- CFH I–III. *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. Tom. I–III. Collegit Gombos, Albinus Franciscus. Bp., 1937–1938.*
- DPM *Szócs Tibor: Damus pro memoria-oklevelek. Bp., 2017. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 54.)*
- DRMH I/1. *The Laws of the medieval Kingdom of Hungary 1000–1301. (Decreta regni mediaevalis Hungariae 1000–1301.) Series I. Volume 1. Translated and edited by Bak, János M.; Bónis, György; Sweeney, James Ross. H., é. n. (Bakersfield, 1989.) (The Laws of East Central Europe.)*
- HO IV–VII. *Hazai okmánytár. (Codex diplomaticus patrius.) IV–VII. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Ráth Károly, Stummer Arnold, Véghely Dezső. Győr–Bp., 1867–1880.*
- Kis, 2004. *Kis Péter: Kiadatlan oklevelek az Erdődy család Bécsben őrzött levéltárából (1251–1297). In: Levéltári Közlemények. 75. (2004) 65–81. p.*
- MES II. *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis II. Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Knauz, Ferdinandus. Strigonii, 1882.*
- RA *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) II/4. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Borsa Iván. Bp., 1987. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 13.)*
- Tóth, 1985. *Tóth Péter: Adatok Borsod megye Árpád-kori birtoktörténetéhez és történeti földrajzához. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. 22–23. (1983–1984) Miskolc, 1985. 89–103. p.*

- UB II–III. Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg II–III. Bearbeitet von Lindeck-Pozza, Irmtraut. Wien–Graz–Köln, 1965–1979.
- UGDS I. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. Herausgeg. Zimmermann, Franz; Werner, Carl. Hermannstadt, 1892.
- Zala I. Zala vármegye története. Oklevéltár I. 1024–1363. Szerkesztik Nagy Imre, Vég hely Dezső, Nagy Gyula. Bp., 1886.

Szakirodalom

- Csánki I–V.* *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–V. Bp., 1890–1913.
- Engel, 1984.* *Engel Pál*: Hunyadi János kormányzó itineráriuma (1446–1452). In: Századok. 118. (1984) 974–997. p.
- Engel, 1988.* *Engel Pál*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: Századok. 122. (1988) 89–146. p.
- Engel – C. Tóth, 2005.* *Engel Pál – C. Tóth Norbert*: Királyok és királynék itineráriumai (1382–1438). (Itineraria regum et reginarum Hungariae [1382–1438]). Segédletek a magyar középkori történelem tanulmányozásához I. Bp., 2005.
- Györffy I–V.* *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–V. Bp., 1963–1998.
- Hegyi, 2013.* *Hegyi Géza*: Marosvásárhely első említése. In: Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Szerk. Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila. Kolozsvár, 2013. 175–190. p.

- Horváth – Neumann*, 2012. *Horváth Richárd – Neumann Tibor*: Ecsedi Bátori István. Egy katonabáró életpályája (1458–1493). Bp., 2012. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)
- Jakab*, 2008. *Jakab Zsuzsa*: Ki építette Boldogkő várát? In: *Castrum*. A Castrum Bene Egyesület hírlevele. 7. (2008) 1. sz. 5–16. p.
- Karácsonyi*, 1902. *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp., 1902.
- Kádár*, 2013. *Kádár Tamás*: Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András király megkoronázásának időpontjához. In: *Levéltári Közlemények*. 84. (2013) 3–25. p.
- Kádár*, 2016. *Kádár Tamás*: IV. László király itineráriuma (1264–[1272]–1290). In: *Fons*. 23. (2016) 3–64. p.
- Kállay*, 1903. *Kállay Ubul*: Néhány oklevélről. In: *Turul*. 21. (1903) 138–139. p.
- R. Kiss*, 1917. *R. Kiss István*: III. Endre király 1298/99. évi törvénye. In: *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére*. Bp., 1917. 263–278. p.
- Kovács*, 2003. *Kovács Eszter*: A budai ferences kolostor a török korban. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 31. Bp., 2003. 241–262. p.
- Lenkey – Zsoldos*, 2003. *Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila*: Szent István és III. András. H. n. (Bp.), 2003. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból.)
- Nagy*, 1877. *Nagy Iván*: Az Árpádházi utolsó király trónra lépte. In: *Értekezések a történelmi tudományok köréből* VI/2. 1877. 1–21. p.
- Pauler*, 1899. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. II. köt. Bp., 1899.²

- Pór*, 1888. *Pór Antal*: Habsburgi Ágnes magyar királyné és Erzsébet hercegasszony, az Árpád-ház utolsó sarja. In: *Katholikus Szemle*. 2. (1888) 214–243., 463–499. p.
- Spekner*, 2015. *Spekner Enikő*: Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig. Bp., 2015. (Monumenta historica Budapestinensia XVII.)
- Sroka*, 1996. *Sroka, Stanislaw*: I. Ulászló itineráriuma (1440–1444). In: *Történeti tanulmányok*. 4. Debrecen, 1996. 21–47. p.
- Sulitková*, 1982. *Sulitková, Ludmila*: Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András kancelláriájának működése és személyzete. (Ford. Szarka László.) In: *Levéltári Közlemények*. 53. (1982) 35–78. p.
- Szabó*, 1875. *Szabó Károly*: Szabó Károly jelentése a styavnyicskai bizottság működéséről. In: *Századok*. 9. (1875) 34–46. p.
- Szabó*, 1884. *Szabó Károly*: III. Endre fogsága 1292-ben. In: *Századok*. 18. (1884) 97–113. p.
- Szentpétery*, 1930. *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. A magyarországi középkori okleveles gyakorlat ismertetése. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II/3.)
- Székely*, 2013. *Székely Gusztáv*: Baranka vára a történelemben. In: *Acta Academiae Beregsasiensis*. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. 12. (2013) 2. kötet. 36–41. p.
- C. Tóth*, 2004. *C. Tóth Norbert*: Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma. I. Uralkodása elejétől az 1420-as évekig. In: *Századok*. 138. (2004) 465–494. p.

- C. Tóth*, 2009. *C. Tóth Norbert: Rozgonyi Simon országbírósa (1409–1414)*. In: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendőös Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György. Szeged, 2010. 49–75. p.
- Végh*, 2003. *Végh András: A középkori városnegyed a királyi palota előterében. A budavári Szent György tér és környezetének története a középkorban*. In: Tanulmányok Budapest múltjából 31. Bp., 2003. 7–42. p.
- Wertner*, 1892. *Wertner Mór: Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek, 1892. (Történeti Nép- és Földrajzi Könyvtár 51.)
- Wertner*, 1916. *Wertner Mór: Az 1291. évi magyar–osztrák hadjárat*. In: Hadtörténelmi Közlemények. 17. (1916) 349–386. p.
- Zsoldos*, 2005. *Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.)
- Zsoldos*, 2011. *Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.)

TÓTH KRISZTINA

SZÉCSI DÉNES ÉRSEK ÉPÍTKEZÉSEI ESZTERGOMBAN*

Az esztergomi Várhegyen lévő épületeket a XV. században többször átépítették és felújították. A legjelentősebb építtető Vitéz János esztergomi érsek volt,¹ de elődje, Szécsi Dénes érseksége idején is történtek átalakítások az esztergomi vár épületein.² Az építkezésekkel a szakirodalom a XVIII. század óta foglalkozik, elsőként 1715-ben Timon Sámuel emlékezett meg róluk, aki szerint az érsek 1449-re zsinatot hirdetett, amelynek fő témája az egyház gondjainak orvoslása volt. Ekkor került sor a székesegyház felújításának elrendelésére is, amely 1452-re el is készült, a felszentelésen maga V. László király is részt vett.³ 1742-ben Péterffy Károly Timon nyomdokain haladva szintén írt az 1449-ben megtartott zsinatról, bár különösnek találta, hogy a zsinat rendelkezései közül csak a bazilika építéséről maradt fenn forrás. Péterffy szerint Szécsi Dénes a zsinaton elrendelte, hogy a főpapságnak hozzá kell járulnia az építkezésekhez. Az elkészült székesegyház felszentelése 1452-ben történt meg, a munkálatokat jelentős összeggel támogatta Hunyadi János kormányzó és több világi főúr is.⁴ 1790-ben Katona István Magyarország történetében 1454-re tette a székesegyház felszentelésének dátumát.⁵ 1827-ben Mathes János, az esztergomi bazilika romjainak lelkiismeretes leírója és közreadója azon a véleményen volt, hogy Szécsi Dénes 1453-ban szentelte fel a székesegyházat, és olyan nagyszabású építkezéseket hajtott végre, hogy a

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Hálas köszönettel tartozom C. Tóth Norbertnek szíves segítségéért és értékes tanácsaiért.

1 *Horváth István – Vukov Konstantin*: Vitéz János esztergomi palotája. Újabb kutatások az esztergomi várban. Tata, 1986. (Tudományos Füzetek 2–3.)

2 *Horváth István*: Mátyás kori építkezés az esztergomi várban. Az esztergomi „Vitéz-palota” régészeti feltárása. In: Mátyás király és a vidéki Magyarország. Az 1990. május 2-án Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga. Szerk.: Gyenisné Landes Edit, Somorjai József. Tata, 1990. (Tudományos Füzetek 6.) 38. p.; *Dercsényi Dezső – Zolnay László*: Esztergom. Budapest, 1956. 27. p.

3 *Timon, Samuel*: Purpura Pannonica sive vitae et res gestae s.r.e. cardinalium. Nagyszombat, 1715. 13–15. p.

4 *Péterffy, Carolus*: Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I. Posonii, 1742. 181. p.

5 *Katona, István*: Historia critica regum stirpis mixtae. Tom. VI. Ord. XIII. 1440–1457. Buda, 1790. 647–648. p.

székesegyház nagyobb és pompásabb lett, mint valaha.⁶ Végül 1859-ben az esztergomi érsekek krónikása, Török János összefoglalva elődei adatait azt állapította meg, hogy Szécsi Dénes 1449-ben zsinatot tartott, amelyen egyházi dézsmát vetett ki a székesegyház építésére, amelynek felszentelése végül 1453-ban történt meg. Az építkezéshez Hunyadi János és „barátai” szintén nagy arany- és ezüstmennyiséggel járultak hozzá.⁷

Szécsi Dénes építkezéseinek kutatója tehát igen nehéz helyzetben van, ha a megjelent munkák alapján akar tájékozódni. Célszerűnek tűnik ezért az építkezésekre vonatkozó okleveles források összegyűjtése és értelmezése, hogy az ellentmondó adatok helyett pontos képet kapjunk Szécsi Dénes ez irányú tevékenységéről.

Az esztergomi székesegyházban és az esztergomi várban Telegdi Csanád érseksége idején történt nagyszabású építkezés az 1330-as években. A XIV. századi krónikaszerkesztmény szerint Telegdi Csanád érsek a Szent Adalbert székesegyház szentélyét, amely már régóta romokban állt, felépíttette, üvegablakokkal, bástyákkal díszítette, és a szükséges liturgikus felszereléssel ellátta. A vár tornyait, amelyek szintén romos állapotban voltak, felújíttatta, és egy különlegesen nagy tornyot is építtetett a várfalra. A várat a Duna felől egy fallal megerősíttette, a régóta lakatlan és elhagyott érseki palotát szintén felújíttatta, és oldalához két kápolnát is építtetett.⁸ Az építkezéseket jórészt saját vagyonából fedezte, ugyanis a fivérei által ráhagyott négyszáz márkát fordította a székesegyház helyreállítására.⁹

A vár területén lezajlott további építkezésekről nincs tudomásunk egészen Szécsi Dénes érsekségéig, pedig a közben eltelt mintegy száz évben több támadást és ostromot is elszenvedett a vár. Kanizsai János érseksége idején, 1403-ban

6 *Mathes, Johannes*: Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lythographicis tabulis ornata descriptio. Esztergom, 1827. 29. p.

7 *Török János*: Magyarország primása. Közjogi és történeti vázlat. Pest, 1859. 96–97. p. Ez utóbbi adatait vette át az esztergomi érsekekről készült kiadvány is: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk.: Beke Margit. Budapest, 2003. 205–206. p. (a vonatkozó rész Beke Margit munkája). Török munkájának hatására állíthattak Simor János érseksége (1867–1891) idején a bazilikában szobrot Hunyadi János, mint a székesegyház építésének jeles támogatója számára.

8 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed.: Szentpétery, Emericus. I. Budapest, 1937. 492–493. p. A székesegyházról *Hegedűs András*: Esztergom rubintként ragyogó temploma. A Szent-Adalbert székesegyház történetének egy elfeledett forrása. In: Magyar Sion (Új folyam.) 9. (2015:1) 132–138. p.

9 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképtár 277862. (a továbbiakban: DF); *Fejér, Georgius*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus XI/5. Budae, 1834. 434–444. p.

Zsigmond király ostromolta meg, majd sikeresen el is foglalta.¹⁰ I. Albert király 1439-ben bekövetkezett halála után ismét sor került Esztergom ostromára. Albert özvegye, Erzsébet királyné 1440. február 21-én szülte meg a trónörökös V. Lászlót, akinek Szécsi Dénes esztergomi érsek feltétlen híve és támogatója volt.¹¹ A főurak egy csoportja azonban felnőtt, tette kész uralkodót szeretett volna Magyarország trónján látni, így I. Ulászló lengyel királyt választotta meg. Mivel az esztergomi érsek joga volt a magyar uralkodó megkoronázása, Szécsi Dénes érseknek mindenképpen állást kellett foglalnia, és 1440. május 15-én meg is koronázta a csecsemő V. László királyt.¹² Ulászló párti főurak azonban fogságba ejtették, és kényszerítették, hogy fogadja el Ulászló uralmát.¹³ Ezt Dénes színleg meg is tette. 1440. július 1-jén ugyanis Ulászló megparancsolta Lévai Lászlónak, hogy ne merje háborgatni Dénes esztergomi érsek vagy az esztergomi káptalan javait, mert az érsek a király iránti hűségét nyilvánította.¹⁴ Ez a hűségeskü azonban nem lehetett őszinte, ezt mutatja, hogy az érsek nem adta át várait az uralkodónak. Ulászló ezért sereggel vonult Esztergom vára alá, és a Szent Tamás-hegyről ostromolta eredmény nélkül.¹⁵ Az esztergomi várnagy ekkor Dédi Farkas László volt, aki 1442. január 18-án kapott Erzsébet királynétól birtokadományt, mivel Esztergom és Drégely várát megtartotta V. László hűségén.¹⁶ Az esztergomi vár később is az Erzsébet pártiak fontos erődítménye maradt, a várból többször rajtszaktak Ulászló híveire.¹⁷

Mindezek az események súlyos nyomokat hagyhattak az esztergomi vár állapotán. Felújítására már Pálóci György esztergomi érsek is gondolt, legalábbis

10 Zsigmondkori oklevéltár II. (1400–1410.) Összeáll.: Mályusz Elemér. Budapest, 1956–1958. (a továbbiakban: ZsO II.) 2598. sz. 2636. sz., vö. C. Tóth Norbert: Az esztergom-szentisváni prépostság második vizitációja. In: Egyháztörténeti Szemle 15. (2014) 13–15. p.

11 Kubinyi András: Szécsi Dénes bíboros primás. In: Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 142. p.

12 A koronázás részletes leírása: A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékirata 1439/1440. Fordította és közzéteszi: Mollay Károly. Budapest, 1979. 46–50. p.

13 A korona elrablása, i.m. 66. p., illetve Mollay Károly jegyzete: az elfogása 1440. jún. 12. és 26. között történhetett: u.o. 95. p.

14 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár 59262. (a továbbiakban: DL)

15 Thuróczy János: A magyarok krónikája. Fordította: Horváth János. Budapest, 1980. 351. p.

16 DF 209071.

17 DL 80763. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára IX. Szerk.: Kammerer Ernő. Budapest, 1899. 40–41. p.

végrendeletében ezerkilencszáz forintot hagyott erre a célra.¹⁸ Az építkezések végül 1449-ben kezdődtek el. Dénes érsek az építkezésekhez elsősorban az érsekség saját jövedelmeit akarta felhasználni.¹⁹ A forrásokban semmi nem utal arra, hogy az érsek — a korábbi szakirodalom állítása szerint — zsinatot tartott volna 1449-ben, és ott adót vetett volna ki a főpapságra. Szécsi Dénes érsek követői 1449 áprilisában utaztak el Pozsonyba, hogy a szükséges építőanyagokat, elsősorban faanyagokat beszerezzék. Ezek árát a pozsonyi tizedborokból fedezte az érsek. A faanyagot azután a Dunán úsztatták le Esztergomig.²⁰

Az érsekség bevételei azonban nem fedezték az építkezések költségeit. Szécsi Dénes ezért V. Miklós pápához fordult, aki 1449. április 25-én elrendelte, hogy az esztergomi főegyházmegye papsága, valamint az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó kiváltságos egyházak kétezer dukátot adjanak össze az esztergomi székesegyház felépítésére. Rendelkezése végrehajtásával a váci püspököt, a pécsváradi és a kolozsmonostori apátokat bízta meg. Ők Dénes érsek kérésére úgy határoztak, hogy a kétezer dukát helyett az esztergomi érsek alá tartozó egyházak éves jövedelmének egy tizedét szedik be. A fizetésre hatvan nap haladékot adtak, ellenkező esetben szigorú egyházi büntetést helyeztek kilátásba.²¹ Az összeg begyűjtése 1449 őszen meg is kezdődött. Szécsi Dénes érsek egyik megbízottja, Gergely milkói püspök 1449 október és november folyamán járta végig az esztergomi érsek alá tartozó kiváltságos egyházakat, és felszólította őket éves jövedelmük egy tizedének befizetésére. Körútja nem mondható sikeresnek, pénzt nem sikerült gyűjtenie, és a felszólított apátságok, egyházak igencsak húzódoztak a fizetéstől. A visegrádi Szent András monostor apátja személyesen az érseket akarta felkeresni ez ügyben.²² Gergely püspök még nem fejezte be pénzgyűjtő útját, amikor 1449. november 19-én a szekszárdi konventben tizenhét bencés apát László, tihanyi apát vezetésével fellebbezést fogalmazott meg V. Miklós pápának, amelyben a kirótt összeg nagyságát, és az elmaradt befizetés után kiszabható

18 DF 248793. vö. *C. Tóth Norbert*: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. II. rész. A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”. Budapest, 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 8.) 77. p.

19 DF 240026.

20 DF 240026.

21 DF 249014.

22 DL 25204.

büntetés súlyosságát panaszolták.²³ V. Miklós pápa azonban 1450. február 18-án elutasította a fellebbezést, és kötelezte az apátokat is a fizetésre.²⁴

Úgy tűnik azonban, hogy az így begyűjtött összeg is kevés volt az építkezésekre. V. Miklós pápa ezért 1450. március 1-jén engedélyt adott az esztergomi érseknek vagy bármely főpapnak, hogy az esztergomi székesegyházat felszentelje, és hétéves búcsút engedélyezett azoknak, akik a székesegyházat a felszentelés napján felkeresik.²⁵ Az esztergomi székesegyház felszentelése 1450. november 15-én megtörtént.²⁶ A székesegyház azonban ekkor még nem volt kész. Az oklevél egy szóval sem említi az építkezés befejezését, pedig egy ilyen horderejű eseményről biztosan megemlékezett volna. Dénes érsek ezenkívül száz napos búcsút engedélyezett azoknak, akik a meghatározott ünnepeken a székesegyházat felkeresik, illetve az építkezéshez javaikból segítséget nyújtanak. Az itt használt igeidő (futurum perfectum) mutatja, hogy ez a rendelkezés az elkövetkező időszakra vonatkozott, és a felszentelésnek talán éppen az volt az egyik célja, hogy az egyház bevételeit így módon is növeljék. A korábbi szakirodalom a felszentelés dátumát 1452-re vagy 1453-ra tette.²⁷ Az oklevélben azonban egyértelműen az 1450. év látható dátumként, így nem kételkedhetünk benne, hogy a székesegyház felszentelése 1450. november 15-én, Szent Márton ünnepét követő vasárnapon megtörtént.

Az esztergomi székesegyház építése, úgy tűnik, továbbra sem a várt ütemben folytatódott, és ennek legfőbb akadálya a pénzihiány volt. 1452. április 20-án V. Miklós pápa ezért az egész magyarországi klérusra kiterjesztette a gyűjtést, mert az esztergomi főegyházmegye papságának hozzájárulása és az esztergomi érsekség jövedelme nem volt elég az építkezésekhez. A székesegyház ráadásul

23 DF 249013. A gyűléssel részletesen foglalkozott *Kubinyi András*: Dél-magyarországi bencés apátok 1449. évi szekszárdi gyűlése. In: *Kubinyi, Főpapok, egyházi intézmények* i.m. 233–237. p.

24 *Péterffy*, *Sacra concilia* I., 180–181. p., *Lukcsics Pál*: XV. századi pápák oklevelei II. Budapest, 1938. (Olaszországi magyar oklevéltár II.) 1083. sz.

25 DF 249011.

26 DF 249010.

27 Az 1453. évet — valószínűleg Török János műve után — a szakirodalom kritika nélkül elfogadta. *Zolnay László*: A középkori Esztergom. Budapest, 1983. 98. p.; *Horváth István*: A középkori Esztergom. In: Komárom megye története I. Főszerk.: Gombkötő Gábor. H.n., é.n. 323. p.; *Horváth István – H. Kelemen Márta – Torma István*: Komárom megye régészeti topográfiája. Budapest, 1979. 102. p.; *Kubinyi András*: Szécsi Dénes bíboros prímás. In: *Kubinyi, Főpapok, egyházi intézmények* i.m. 142. p.

1452-ben olyan romos állapotban volt V. Miklós pápa tudomása szerint, hogy nagy részét le kellett bontani, nehogy összeomljon.²⁸

Milyen eredményei voltak Szécsi Dénes esztergomi építkezéseinek? Nagyon valószínű, hogy az építkezés az érseki palotában kezdődött. Ez a rész sérülhetett meg jobban az ostromok során is, hiszen a Várhegy déli végén állt.²⁹ 1449-ben tehát ennek építéséhez fogtak hozzá. Talán ehhez használták fel azt a faanyagot is, amelyet az érsek megbízottjai Pozsonyban szereztek be. Vukov Konstantin kutatásaiból és rekonstrukciójából tudjuk, hogy az érseki palota nagytermének mennyezete hatalmas vonóvasakkal stabilizált fáboltozat volt.³⁰ Jelentős faanyagra volt tehát szükség. Az érseki palotán végzett építkezéseket megerősíti a Dénes esztergomi érsek által kiadott okleveleken található helymegjelölés változása. Dénes esztergomi érsekké történt kinevezése, 1440. február 15. után számos oklevelet adott ki Esztergomban. A helymegjelölés a legtöbb esetben csupán Esztergom,³¹ mindössze két esetben fordul elő az esztergomi vár.³² 1450. január 2-án kelt oklevelében viszont egy új helyszín jelenik meg: *in palacio nostro archiepiscopali*, azaz az érseki palota.³³ Ez később is előfordul, 1451. december 21-én szintén ott datált az érsek.³⁴ Mindebből tehát joggal feltételezhetjük, hogy az új kelethely megjelenése az esztergomi érseki palota felépülésével van kapcsolatban. Az 1449 tavaszán megkezdett építkezés 1450 tavaszára már a vége felé közeledhetett, talán be is fejeződött.³⁵ A munkálatok következő állomása a székesegyház felújítása lett volna. Fentebb azonban láttuk, hogy az érsek ekkor már pénzhányban szenvedett, és valószínűleg a székesegyház felszentelésével és búcsú engedélyezésével akart újabb bevételekre szert tenni. Mivel azonban ele-

28 Lukacsics, XV. századi pápák oklevelei II., 1260. sz., DF 249012.

29 Horváth István: Mátyás kori építkezés az esztergomi várban. Az esztergomi „Vitéz-palota” régészeti feltárása. In: Mátyás király és a vidéki Magyarország. Az 1990. május 2-án Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga. Szerk.: Gyenisné Landes Edit, Somorjai József. Tata, 1990. (Tudományos Füzetek 6.) 37. p.; *Dercsényi Dezső – Zolnay László*: Esztergom. Budapest, 1956. 66. p.

30 Horváth István – Vukov Konstantin: Vitéz János esztergomi palotája. Újabb kutatások az esztergomi várban. Tata, 1986. (Tudományos Füzetek 2–3.) 26–27. p.

31 Az Esztergomban kelt okleveleket összegyűjtötte: C. Tóth, Az esztergomi székeskápt. II., 74. p.

32 1440. jún. 6.: *in castro nostro Strigoniensi* (DL 13552.) és 1442. jún. 6.: *in castro Strigoniensi* (DL 48969.)

33 DF 234311.

34 DF 275507.

35 Az érseki palotáról ld. C. Tóth, Az esztergomi székeskápt. II., 74–77. p.

gendő összeg nem gyűlt össze, a székesegyház még 1452-ben is rossz állapotban volt. Az építkezések befejezésére valószínűleg csak Vitéz János érseksége alatt kerülhetett sor.

Szécsi Dénes esztergomi Várhegyen végzett építkezéseiről szóló források jelentős része megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Diplomatikai Levéltárában és Fényképtárában, illetve a Prímási Levéltárban, Esztergomban. Az alábbiakban ezeket adjuk közre. Közülük néhány megjelent már XVIII. századi munkákban, de jegyzetapparátus nélkül, sok esetben tárgyi tévedésekkel. Nem tartottuk tehát haszontalannak újbóli közlésüket. Az oklevelek átírásánál a középkori oklevelek kiadására vonatkozó, 2000-ben megjelent szabályzatot vettük alapul,³⁶ ettől csak a *-ci-* és a *-ti-* szótag helyesírásánál térünk el, ahol a szabállyal ellentétben nem a humanista helyesírás szabályait követtük, hanem minden esetben *-ci-*-t írtunk.

1.

1449. április 14., Esztergom

Dénes esztergomi érsek a pozsonyi polgárokhoz küldi György kerékgyártót és Miklóst, hogy az esztergomi székesegyház építéséhez szükséges faanyagot beszerezzék, és a Dunán Esztergomba szállítsák. Megbízta továbbá őket, hogy a Pozsony városban tárolt érseki borokat eladják, és azok árát vagy a faanyag beszerzésére, vagy a székesegyház építéséhez szükséges egyéb dolgokra fordítsák.

Hártya. Hátlapján zárópecsét töredéke. DF 240026. (Pozsony város levéltára).
— **Külzet:** *Sagacibus prudentibusque viris iudici et iuratis consulibus civitatis Posoniensis amicis nostris grate carissimis Dyonisius cardinalis archiepiscopus Strigoniensis.*

Sagaces prudentesque viri, amici nostri carissimi! Hos magistrum Georgium carpentarium et Nicolaum baccalaureatum homines nostros pro certis lignarum roboribus pro reformatione et restauratione ecclesie nostre Strigoniensis

36 *Tringli István:* A középkori oklevelek kiadásának problémái. In: *Fons* 7. (2000) 7–40. p.

debendis in civitate vestra Poseniensi, vel ubi reperi poterit emendis, disponendis et tandem nobis adinstar struum super fluvio Danubii adducendis et multis aliis negociis nostris inibi expeditioni eorum commissis in civitate vestram predictam consequenterque ad vestras amicitias duximus destinandis. Unde requiremus easdem ex cordiali nostro affectu, quatenus prefatos Georgium carpentarium et Nicolaum bacca laureatum habentes recommissos ipsis auxilio, consilio, adiutorio et iuvamine urgere, tenere et adeo velitis assistere, ut iidem vestro opitulante suffragio prefata ligna emere et cuncta alia nostra negocia ad nostre voluntatis beneplacitum expedire possint atque valeant. Rogamus eciam diligentissime, ex quo labores ecclesie Sancti Adalberti martiris et pontificis iam adeo graves et [univer]sos inchoavimus, qui merito sumptibus et expensis regalibus forent expedienti et debito fine terminandi, ut si vina nostra in pretacta civitate vestra locata ibidem bono modo pro expensis tam pro precio dictorum lignorum, quam consumacione laborum premissis ecclesie nostre fiendis memorati homines nostri vendere et in pecuniam commutare potuerit eoque in vendicione et dispositione eorundem vinorum in ipsa civitate vestra fienda intuitu Sancti Adalberti martiris et causa nostre contemplacionis impedire, molestare et quoquo inquietare non velitis, sed magis auxiliantes eisdem, ut ipsi eadem vina nostra decimalia ibi vendere et in pecunias commutare valeant preciumque eorundem pro dictis lignis et aliis rebus nobis pretextu premissorum deferendis solvere possint. Efficite eciam, ut ab eisdem lignis et aliis rebus adducendis in civitate vestra tricesime et tributum non exigantur. Petimus diligenter cetera, dicent latores presencium. Datum Strigonii, secundo die Resurreccionis Domini nostri, anno eiusdem M^o CCCC^o XLVIII°.

2.

1449. április 25., Róma

V. Miklós pápa meghagyja a váci püspöknek, a pécsváradi és a kolosmonostori apátoknak, hogy az esztergomi székesegyház felújítására kétezzer dukátot gyűjtsenek össze. Az összeget az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó egyházi személyeknek kell összeadniuk kivétel nélkül.

Átírása: Péter váci püspök, Péter pécsváradi és Antal kolozsmonostori apát, 1449. jún. 24. DF 249014. (Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus 50/1.) —

Kiadása: *Theiner, Augustinus: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* II. 1352–1526. Róma, 1860. (*Monumenta historica Hungariae*) 253. p.,

a Vatikáni Levéltárban lévő protocollum alapján — **Regesztája:** *Lukcsics*, XV. századi pápák oklevelei II., 1068. sz.

Nicolaus episcopus, servus servorum Dei venerabili fratri episcopo Waciensi³⁷ ac dilectis filiis .. Pechwaradiensi³⁸ Quinqueecclesiensis et .. de Colosmonostra³⁹ Transsilvaniensis dyocesium monasteriorum abbatibus salutem et apostolicam benedictionem. Cum ad reparacionem ecclesiarum maxime cathedralium et que principaliores in provinciis sunt summo desiderio fidelium quisque intendere debeat, nobis, cuius sollicitudini omnium precipua cura est commissa, vigilancius convenit omnem diligenciam adhibere, qua loca divino cultui dedicata in suo decore et honore non tantum conserventur, sed eciam augeantur. Exposito nobis pro parte dilecti filii nostri Dyonisii tituli Sancti Ciriaci in Termis⁴⁰ Sancte Romane Ecclesie presbiteri cardinalis, qui eciam archiepiscopus Strigoniensis existit, quod ecclesia sua cathedrali et metropolitana Strigoniensi ruinam minante opportuit, ne per se rueret demoliri facere, et quod eius reparacioni summa cura et diligencia intendere studet, sed quia expensa est sumptuosa et temporum causante malicia, gwerrarumque turbinibus prefata ecclesia non modicum gravata non posset sumptibus premissis comode satisfacere. Peciit, ut de aliquo subvencionis modo dignemur necessitati huiusmodi, prout melius fieri posset, providere. Nos igitur attendentes, quod sicut ad poncium et viarum refreccionem,⁴¹ ecclesie ecclesiasticeque persone per modo facultatum obnoxie sunt ad matricis ecclesie conservacionem, que omnibus auctorem⁴² et decorem exhibet, longe magis se debet recognoscere obligatos, cupientes itaque dictam ecclesiam ne in obprobrium christiane religionis et omnium illorum, qui dicte provincie sunt,⁴³ collapsa maneat quam citius fieri posset reparari, vobis, de quorum sinceritate

37 Theiner: Vacziensi. A váci püspök Kecseti „Agmánd” Péter, vö. *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I.* Budapest, 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) 75. p.

38 Theiner: Petrowaradiensis. A pécsváradi apát ekkor Sóvári Sós Péter, vö. *C. Tóth, Az esztergomi székeskápt. II.*, 25–26. p.

39 Theiner: Clus. A kolozsmonostori apát ekkor Antal, vö. *Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1289–1556. I.* 1289–1484. Budapest, 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17.) 49–55. p.

40 Theiner: Thermis

41 Theiner: refeccionem

42 Theiner: auctoritatem

43 Theiner: sicut

ac legalitate confidimus, harum serie committimus et mandamus, quatenus omnes et singulos clericos cuiuscumque status, gradus aut condicionis fuerint, abbates, prepositos, plebanos, ecclesiarum rectores et alios quoscumque⁴⁴ tam regulares, quam seculares exemptos et non exemptos infra limites dicte provincie Strigoniensis existentes aliosque per totum regnum Hungarie⁴⁵ et partes illi adherentes dicte Strigoniensi ecclesie immediate subiectos pro eorum rata per nos⁴⁶ distribuenda ad contribucionem duorum milium ducatorum pro dicta reparacione tantum et non alias erogandorum monicionibus inducatis aliosque per censuras et penas, prout melius vobis videbitur, compellatis depositario super hoc per vos deputando solvendorum illisque exactis in dictam reparacionem unacum prefato cardinali converti et erogari faciatis. Quidque ab huiusmodi solutione nullus quorumvis privilegiorum auctoritate, eciam si de eis eorumque tenoribus habenda esset presentibus mencio specialis ac de verbo ad verbum inserenda hic forent, quorum omium tenores presentibus haberi volumus, pro expressis excusari possit decernentes personas et loca ecclesiastica provincie et iurisdictionis huiusmodi nulla exempcione,⁴⁷ nullo indulto nullave causa ab hoc opere tam necessario eorum statui et honori, sub cuius limitibus et subieccione positi⁴⁸ sunt per maxime opportuno, quominus huic impense subveniant exonerari et excusari posse. Quod si non omnes poteritis interesse, duo aut unus vestrum premissa omnia facere et exequi possint quibusvis exempcionibus privilegiis et indultis quorumlibet ordinum ceterisque in contrarium facientibus non obstantibus quibuscumque. Datum Rome apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominice M^oCCCC^oXL nono, septimo Kalendas Maii, pontificatus nostri anno tercio.

3.

1449. június 24., Buda

Péter váci püspök, Péter pécsváradi és Antal kolozsmonostori apát elrendelik, hogy V. Miklós pápa levele értelmében az esztergomi érsek joghatósága aló tartozó egyházi személyek összesen kétezer aranyforintot adjanak az esztergomi

44 Theiner: rectores et alios quoscumque kimaradt

45 Theiner: Ungarie

46 Theiner: vos

47 Theiner: utána et

48 Theiner: suppositi

székesegyház építésére a levél bemutatását követő hatvan napon belül. Ennek érdekében éves jövedelmük egy tizedét kell befizetniük az érseknek, vagy annak képviselőjének. Aki ezt nem teszi meg, egyházi büntetést rónak ki rá.

Hiányos, szakadozott papíron. Három rányomott pecsét, az első felzet alatt. DF 249014. (Prímási Levéltár, Archivum ecclesiasticum vetus 50/1.). Hátlapján egykorú írással: *De subvencione ecclesiarum pro reparacione eiusdem*. XVIII. századi írással tartalmi összefoglaló és levéltári jelzetek.

Petrus, Dei et Apostolice Sedis gracia episcopus Waciensis ac Petrus Pechwaradiensis et Anthonius de Colosmonstra monasteriorum abbatess, executores ad infrascripta per Sedem Apostolicam specialiter deputati universis et singulis clericis cuiusvis status, gradus et condicionis existant, abbatibus, prepositis, plebanis ecclesiarumque rectoribus et aliis quibuscumque tam regularibus, quam secularibus exemptis et non exemptis infra limites provincie Strigoniensis existentibus aliisque per totum regnum Hungarie et partes illi adherentes dicte ecclesie Strigoniensis immediate subiectis salutem in Domino. Noveritis nos litteras sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Nicolai digna Dei providencia pape quinti sub bulla blumbea in filo canapi pendentis more Romane curie sigillatas non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus suspicionis vicio carentes nobis pro parte reverendissimi in Christo patris domini Dyonisii miseracione divina tituli Sancti Ciriaci in Termis Sancte Romane Ecclesie presbiteri cardinalis, archiepiscopi Strigoniensis locique eiusdem comitis perpetui, primatis et Apostolice Sedis legati nati presentatas debita nostri reverencia recepisse in hec verba:

Következik Miklós pápa 1449. április 25-én kelt oklevele.

Post quarum quidem litterarum apostolicarum presentacioni et recepcioni pro parte prefati reverendissimi in Christo patris domini Dyonisii cardinalis archiepiscopi Strigoniensis etc. fuimus debita cum instancia requisiti, quatenus ad execucionem earumdem litterarum apostolicarum et contentorum in eisdem et iuxta traditam seu directam per eas a Sede Apostolica formam procedere dignemur. Nos igitur, Petrus episcopus ac Petrus et Anthonius abbatess prefati volentes mandatum apostolicum nobis in hac parte directum, prout tenemur, reverenciam exequi, omnia et singula in dictis litteris apostolicis contenta vobis universis et singulis suprascriptis et vestrum cuilibet communiter et divisim intimamus, insinuamus et notificamus ac ad vestram et cuiuslibet vestrum noticiam deduci volumus pro presentes auctoritate

apostolica nobis commissa, qua fungimur in hac parte, requirimus et monemus primo, secundo, tercio et peremptorie ac vobis et cuilibet vestrum in virtute sancte obedientie et sub infrascriptis summarum penis districte percipiendo mandamus, quatenus infra sexaginta dierum spacium post presentacionem et notificacionem presencium vobis et alteri vestrum scriptis et postquam pro parte prefati domini Dyonisii cardinalis archiepiscopi Strigoniensis etc. aut per eiusdem procuratores seu procuratorem seu nuncios requisiti fueritis seu alter vestrum requisitus fuerit, quorum sexaginta dierum spacium viginti pro primo, viginti pro secundo, reliquos vero viginti dies vobis unicuique et singulis suprascriptis pro tercio et peremptorio termino et monicione tanta assignamus ad contribucionem duorum milium floreni auri pro reparacione dicte ecclesie Strigoniensis tantum et non alias erogandorum decimam partem omnium proventuum ecclesiarum vestrarum annuo valore proveniencium prompto animo elargiamini et rogetis. Alioquin quod si forte huiusmodi nostris maiestatis et monicionibus contramoveritis apostolicis, non parueritis in effectum, nos in vos omnes et singulos qui in premissis culpabiles fueritis et qualiter in contradictorum quoslibet et rebelles, necnon impediens prefatum dominum Dyonisium cardinalem archiepiscopum Strigoniensem etc. aut suum procuratorem seu nuncium super premissis in aliquo ac ipsis impediens dant auxilium, consilium vel favorem publice vel occulte, directe vel indirecte, quousque sit colore, cuiuscumque status, condicionis, dignitatis, ordinis et gradus existant, exnunc, prout extunc et extunc, prout exnunc, singulariter in singulos dicta sexaginta dierum tanta monicione premissa excommunicacionis in capitula vero et conventus ac collegia, si in hiis deliquerint, suspensionis a divinis et ipsorum deliquencium et rebellium huiusdem ecclesias, monasteria et capellas interdicti ecclesiastici sentencias fecimus in hiis scriptis et eciam promulgavimus. Ceterum cum ad execucionem ulteriorem in presenti negocio faciendi nequeamus, quo ad presens aliis ordinis regni propeditis [re]-ceptis personaliter interesse, uniusque et singulis dominis abbatibus, prioribus, prepositis, decanis, archidiaconis scolasticis, cantoribus, custodibus, thesaurariis, sacristiis, succentoribus tam cathedralium, quam collegiatorum canonicum parochialiumque ecclesiarum rectoribus [et] loca tenentibus, earumdem plebanis, viceplebanis, capellanis iuratis et non iuratis, vicariis, perpetuis, altaristis ceterisque presbiteris, clericibus, notariis, thabellionibus publicis quibuscumque per civitatem dyocesis et provinciam Strigoniensem ac alias ubilibet constitutis et sordidis super ulteriori execucioni dicti maiestati apostolici et iuri faciendi tenorem presencium committimus plenarie vicesurans, donec eas ad nos duxerimus revocandi, quos vos eciam eadem auctoritate tenore presencium requirimus et moverimus primo, secundoque nichilominus et eorum cuilibet in

virtute sancte obedientie et sub excomunicacionis pena quam in eos et quemlibet eorum fecimus in hiis scriptis, nisi fecerint et adimpleverint, ea que ipsis in hac parte committimus et mandamus districte precipientes sex dierum spacium post notificacionem presencium eis vel eorum alteri scriptis et postquam pro parte dicti domini Dyonisii cardinalis archiepiscopi Strigoniensis etc. aut per eius procuratorem seu nuncium super hoc fuerit requisiti seu alter eorum fuerit requisitus [di]erum duos pro primo, duos pro secundo et reliquos dies ipsis et eorum cuilibet signamus ita tamen, quod in hiis exequendis unus eorum alterum non expectet, nos alter per alium se et singulos supradictos, quibus presens noster processus dirigitur ad omnes et singulos suprascriptos et loca alia de quibus rebus quando et quociens expediens fuerit accedant seu alter eorum accedat dictasque litteras apostolicas et hunc nostrum processuali eis constructa vobis omnibus et singulis suprascriptis communiter vel divisim legant, intiment, insinuent, notificent et publicent ac legi intimari insinuari notificari et publicari facerent fideliter et qualiter omnia alia et singulanantur iuxta traditam seu directam a Sede Apostolica nobis formam mandamus tamen fieri de premissis, tam petens quam habere debentibus petencium quidem sumptibus et expensis absolucioni vero omnium et singulorum in prefatas erint seu moverint quoquo nobis vel superiori nostro tantummodo reservamus in quorum omnium et singulorum fidem et testimonium premissorum presentes litteras nostras hanc nostram processimus in se continentem fieri sigillorumque nostrorum unacum subscripcione notarii publici infrascripti. Datum Bude, vicesima quarta die mensis Iunii, anno Domini MCCCC^o XL° nono. Iohannes Zaz de Coloswar⁴⁹ notarius in premissis.

49 Kolozsvári Szász János (Hano Lőrinc fia) 1451-től Szécsi Dénes érsek secretarius. Személyére ld. *Bónis György*: A sasadi tizedper közjegyzői a XV. század derekán. In: *Levél-tári Közlemények* 42. (1971) 105–106. p., illetve *C. Tóth*, *Az esztergomi székeskápt. II.*, 67. p., passim

4.

1449. október 21. – november 19.

*Gergely milkói püspök, az esztergomi érsek megbízottja által meglátogatott és fizetésre felszólított plébániák, apátságok és káptalanok jegyzéke.*⁵⁰

Kétrét hajtott, foltos papír. DL 25204. Utolsó lapján XVIII. századi levéltári jelzet.
— **Kiadása:** *Batthyány Ignác:* Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium III. Kolozsvár, 1827. 462–464. p.

In nomine Domini. Amen. Anno nativitatis eiusdem Domini millesimo CCCC° XL nono indicione duodecima, pontificatus autem sanctissimi in Christo patris et domini, domini Nicolai divina providencia pape quinti anno eius tercio ego Gregorius episcopus Milkoviensis⁵¹ per reverendissimum in Christo patrem et dominum, dominum Dyonisium divina Dei providencia cardinalem archiepiscopum Strigoniensem etc. ad partes et dyocesis predictae Strigoniensis et eius iurisdiccioni alias diocesanorum pertinentes, necnon visitator venerabilium religiosorumque dominorum abbatum, prepositorum et ecclesiarum parochialium rectorum et exactor caritativi subsidii specialiter destinatus et deputatus.

Item primo feria tercia in festo Undecim millia virginum⁵² per me Gregorium episcopum Milkoviensem predictum visitacio super domo venerabilis domini prepositi de Demes⁵³ incepta extitit, quem personaliter habere nequivi, sed secundum formam et tenorem litterarum executoriarum et vestre reverendissime paternitatis mandatum capellanum ipsius domini prepositi reperiens ipsiusque vice nomine eiusdem requisitus et amonitus, ut ipse infra triginta dies

50 Az oklevéllel részletesen foglalkozott *Kubinyi*, Dél-magyarországi bencés apátok i.m. 236. p.; *Kiss Gergely*: Királyi egyházak a középkori Magyarországon. Pécs, 2013. (Thesaurus historiae ecclesiasticae in universitate Quinqueecclesiensi 3.) 36., 54. p. Mindketten Batthyány Ignác kiadása alapján. Kubinyi András Gergely milkói püspök körútját vizitációs útnak tartja, Kiss Gergely szerint pedig az út célja az volt, hogy „az Esztergom joghatóságát vitató intézményeket jobb belátásra térítse.” (36. p.)

51 Gergely milkói püspök személyére ld. *C. Tóth Norbert*: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. rész: A kanonoki testület és az egyetemjárás. Budapest, 2015. (Subsidia ad historiam mediaevi Hungariae inquirendam 7.) 132. p.

52 1449. okt. 21.

53 Dömös, vö. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Budapest, 1966–1998., IV. 629–633. p.

spacium a die monicionis computantes de omnibus provenientiibus ipsi annuo valore provenientiibus pro reparacione et fabrica decimam partem dare et aministrare teneatur, alioquin dictorum sexaginta dierum spacio in sentenciam excommunicacionis a canonicè latam et promulgatam incurrit ceterique infra specificati taliter amonizati extiterunt etc.

Item secundo die predicti⁵⁴ ego Gregorius episcopus Milkoviensis predictus accessi ad opidum Wysegrad⁵⁵ ibique Iohannem de Marus⁵⁶ et Ladislaum de eadem Wissegrad parochialium plebanos requisivi et amonui etc., qui quidem Iohannes predictus ad fidem suam Deo debitam dixit habere annuo valore triginta florenos auri et Ladislaus similiter retulit habere proventus viginti florenos auri, necnon gubernatorem abbacie Sancti Andree prope Wysegrad eodem die similiter amonui, qui v(estre) r(everendissime) p(aternitati) pretextu huius accedere velle allegavit etc.

Item feria quinta proxima post⁵⁷ festum Undecim millia virginum⁵⁸ ego Gregorius episcopus predictus accessi ad opidum Veterem Budensem,⁵⁹ ubique in loco capitulari venerabilis dominus prepositus honorabileque capitulum erant congregati ipsosque requisivi et amonui, ut ipsi infra sexaginta dierum spacium a die monicionis fiende computando decimam partem de omnibus ipsorum proventus pro reparacione iam narrate ecclesie dare teneantur etc. plebanosque ad predictum prepositum et capitulum⁶⁰ ipsi preposito et capitulo avizare conmisimus et die eodem plebanum parochialis ecclesie Sancti Iacobi de eodem Vetere Buda requisivi et amonui etc.

Item sabbato die proximo ante festum Sancti Demetri martiris⁶¹ accessi ad Budam Nove Montis⁶² ibique Beate Marie Virginis et Sancte Marie Magdalene de castro Budensi, necnon Sancti Petri martiris et Sancti Gerardi suburbii castr⁶³

54 1449. okt. 22.

55 Visegrád (Pilis m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. IV., 705–712. p.; *Kiss*, Királyi egyházak 63. p.

56 Maros (Nógrád m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. IV., 272–273. p.

57 ante: javítva

58 1449. okt. 23.

59 Óbuda (Pilis m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. IV., 661–687. p.

60 utána kihúzva: ips

61 1449. okt. 25.

62 Buda (Pilis m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. IV., 596–626. p.

63 Buda-Váralja (Pilis m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. IV., 626–628. p.

predicti ipsosque requisivi et amonui, ut ipsi infra sexaginta dierum spacium de omnibus ipsorum proventibus decimam partem etc., ut alii superius specificati.

Item eodem die predicto plebanum Albe ecclesie⁶⁴ prope Budam ego Gregorius episcopus predictos (!) similiter amonui.

Item die eodem rectorem capellarum Sancti Ladislai et Sancti Georgii martiris de predicto castro Budensi similiter requisivi et amonui etc.

Item die eodem ego Gregorius episcopus Milkoviensis accessi ad plebanum ecclesie Beate Marie de Pesth⁶⁵ et magistrum Philipum Beate Elizabeth de inferioribus Aquis Calidis⁶⁶ amonui et requisivi, ut ipsi infra sexaginta dierum spacium de omnibus ipsorum proventibus decimam partem pro reparacione ecclesie Strigoniensis dare debeant etc.

Item in festo Sancti Demetrii martiris⁶⁷ accessi ad venerabilem dominum Stephanum prepositum et eius Valentinum plebanum de Ceeth⁶⁸ ipsosque requisivi et amonui etc., ut premissum est.

Item feria tertia proxima in festo Symonis et Iude apostolorum⁶⁹ ego Gregorius episcopus predictus accessi ad venerabilem et religiosum abbatem de Erch⁷⁰ ipsumque similiter amonui etc.

Item feria quarta proxima post festum Symonis et Iude apostolorum⁷¹ accessi ad venerabiles religiososque viros Stephanum de Feldwar⁷² et Cristoforum de Madacza⁷³ abbates monasteriorum ipsosque requisivi et amonui, ut ipsi infra sexaginta dierum spacium de omnibus ipsorum proventibus annuo valore ipsis proventibus decimam partem pro reparacione ecclesie Strigoniensis dare debeant, alioquin lapso dierum sexaginta dierum spacium in sentenciam excommunicacionis canonice contra eos latam incurrunt.

64 Fehéregyház (Pilis m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. IV., 634. p.

65 Pest (Pest m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. IV., 538–550. p.

66 Buda-Felhévíz (Pilis m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. IV., 634–639. p.; *Végh András*: Buda város középkori helyrajza 1. Budapest, 1983. (Monumenta Historica Budapestinensia 15.) 21–24. p.

67 1449. okt. 26.

68 Csót (Pilis m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. IV., 567–568. p.

69 1449. okt. 28.

70 Eresi (Fejér m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. II., 360–361. p.; *Kiss*, Királyi egyházak 56. p.

71 1449. okt. 29.

72 Földvár (Tolna m.), vö. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. Budapest, 1897. 409. p.; *Kiss*, Királyi egyházak 59. p.

73 Madocsa (Tolna m.) vö. *Csánki*, Tört. földr. III., 439. p.; *Kiss*, Királyi egyházak 55. p.

Item feria quinta proxima post dicti festi Symonis et Iude apostolorum⁷⁴ accessi ad venerabilem et religiosum dominum Sigismundum abbatem de Saxardia⁷⁵ ipsumque requisivi et amonui, ut alios etc., sed plebanos ad se pertinentes eidem avizare similiter commisi etc.

Item feria sexta proxima ante festum Omnium sanctorum⁷⁶ ego Gregorius episcopus etc. accessi ad honorabilem dominum Valentinum officialem de Kesthewlcz⁷⁷ ipsumque similiter sic alios requisivi et amonui etc.

Item sabbato die in festo Omnium sanctorum⁷⁸ ego Gregorius episcopus predictus accessi ad venerabilem et religiosum dominum Emericum abbatem de Zeek⁷⁹ ipsumque voce benigna requisivi, ut alios supradictos etc.

Item dominico die secundo diei festi Omnium sanctorum⁸⁰ accessi ad venerabilem et religiosum dominum Ladislaum abbatem de Batha⁸¹ ipsumque similiter amonui et requisivi, ut alios suprascriptos etc.

Item feria quarta in festo Emerici ducis⁸² ego Gregorius etc. honorabile capitulum ecclesie Tituliensis⁸³ communiter in loco capitulari erant congregati similiter requisivi et amonui etc.

Item sabbato die in octava Omnium sanctorum proxime preterita⁸⁴ venerabilem dominum Bartholomeum gubernatorem abbacie Belefontis Waradini Petri⁸⁵ per me Gregorium etc. amonitus.

74 1449. okt. 30.

75 Szekszárd (Tolna m.), vö. *Csánki*, Tört. földr. III., 406., 411. p.; *Kiss*, Királyi egyházak 62. p.; Álmosdi Csire Zsigmond személyére ld. *C. Tóth Norbert*: A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437. Budapest, 2013. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4.) 47. p.; *Bárany Attila*: Egy bihari család, az Álmosdi Csirék története. Turul 77. (2004) 99–115., 102. p.

76 1449. okt. 31.

77 Keszthely (Tolna m.), vö. *Csánki*, Tört. földr. III., 433. p.

78 1449. nov. 1.

79 Bátaszék, Cikádor (Tolna m.), vö. *Csánki*, Tört. földr. III., 411. p.

80 1449. nov. 2.

81 Bába (Tolna m.), vö. *Csánki*, Tört. földr. III., 408. p.; *Kiss*, Királyi egyházak 58–59. p.

82 1449. nov. 5.

83 Tittel (Bács m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. I., 240–242. p.

84 1449. nov. 8.

85 Pétervárad (Bács m.) vö. *Györffy*, Tört. földr. I. 230–231. p.

Item in festo Beati Martini episcopi⁸⁶ venerabilem virum dominum Petrum prepositum de Erdewd⁸⁷ unacum plebano et altaristis ad eundem pertinentibus requisivi et amonui etc.

Item in festo Beati Briccii⁸⁸ venerabiles et religiosos dominos Petrum Pechwaradiensem⁸⁹ et Andream de Dombo⁹⁰ abbates monasteriorum requisivi et amonui etc.

Item in festo Beate Elizabeth regine⁹¹ religiosum dominum Thomam abbatem de Zebege⁹² amonui et requisivi etc.

5.

1449. november 19.

*A szekszárdi konventben összegyűlt bencés rendi apátok fellebbezést nyújtanak be a pápához a Dénes esztergomi érsek által kivetett adó ellen.*⁹³

Papír. Fogalmazvány. DF 249013. (Prímási Levéltár, Archivum ecclesiasticum vetus 50/2.) Hátlapján korabeli írással: *In nomine Domini Amen anno navivitatis eiusdem M^o CCCC^o XL nono, indiccione duodecima, die vero de[...] capitulari monasterii Sexardiensis Quinqueecclesiensis. XVIII. századi tartalmi összefoglaló és levéltári jelzetek. Pontatlan regeszta hibás dátummal: Fejér; Codex dipl. X/4. 768–769. p. A dátumot javítja ZsO II., 7248. sz. utáni regeszta.*

In nomine Domini. Amen. Anno nativitatis eiusdem Domini M^o CCCC^o XL nono, indiccione duodecima, die vero decima nona mensis Novembris hora nonarum

86 1449. nov. 11.

87 Erdőd (Valkó m.), vö. *Csánki*, Tört. földr. II., 270., 282. p.

88 1449. nov. 13.

89 Pécsvárad (Baranya m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. I., 362–367. p.; *Kiss*, Királyi egyházak 60–61. p.

90 Dombó (Szerém m.), vö. *Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Budapest, 2008. [CD-ROM]; *Kiss*, Királyi egyházak 56. p.

91 1449. nov. 19.

92 Zebege⁹² (Baranya m.), vö. *Györffy*, Tört. földr. I., 408. p.; *Kiss*, Királyi egyházak 57–58. p.; Szentdienesi Tamás zebege⁹² apát személyére *Kubinyi*, Dél-magyarországi bencés apátok i.m. 234. p.

93 Az oklevéllel részletesen foglalkozott *Kubinyi*, Dél-magyarországi bencés apátok i.m. 233–237. p.

collegi in domo capitulari monasterii Saxardiensis Quinqueecclesiensis dyoecesis, ubi reverendi patres venerabilesque religiosi viri domini Stephanus episcopus Streweriensis de Kapornak,⁹⁴ Sigismundus Saxardiensis,⁹⁵ Ladislaus de Batha,⁹⁶ alter Ladislaus de Tikonio,⁹⁷ Andreas de Dombo,⁹⁸ Stephanus de Fwldwar,⁹⁹ Petrus Zaladiensis,¹⁰⁰ Blasius de Thatha,¹⁰¹ Iohannes de Iwan,¹⁰² Michael Symigiensis,¹⁰³ Georgius de Zenthgergel,¹⁰⁴ alter Georgius de Berzethemonostora,¹⁰⁵ Thomas de Zebegen,¹⁰⁶ Andreas de Almad,¹⁰⁷ Vincencius de Magucz,¹⁰⁸ Cristoforus de Maducza,¹⁰⁹ Iohannes de Zenthtrinitas¹¹⁰ et Blasius de Zenthhyog¹¹¹ monasteriorum abbates ordinis Sancti Benedicti¹¹² universaliter erant congregati pontificis autem sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Nicolai digna Dei

-
- 94 Kapornak (Zala m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]; Ormándi István szőrényi püspök és kapornaki apát vö. *C. Tóth Norbert*: Magyarország késő-középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig. Győr, 2017. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) 101. p.
- 95 Szekszárd (Tolna m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]; Kiss, Királyi egyházak 62. p.; Álmosdi Csire Zsigmond személyére ld. *C. Tóth, Székes- és társaskáptalanok prépostjai*, 47. p.; *Bárány*, Egy bihari család, az Álmosdi Csirek története, 102. p.; *Kubinyi*, Dél-magyarországi bencés apátok i.m. 234. p.
- 96 Bába (Tolna m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]; Kiss, Királyi egyházak 58–59. p.
- 97 Tihany (Zala m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]; Kiss, Királyi egyházak 62–63. p.; Ugron László tihanyi apát személyére *Kubinyi*, Dél-magyarországi bencés apátok i.m. 234. p.
- 98 Dombó (Szerém m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]; Kiss, Királyi egyházak 56. p.
- 99 Földvár (Tolna m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]; Kiss, Királyi egyházak 59. p.
- 100 Zalavár (Zala m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]; Kiss, Királyi egyházak 63. p.
- 101 Tata (Komárom m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]
- 102 Iván (Tolna m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]
- 103 Somogyvár (Somogy m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]; Kiss, Királyi egyházak 61. p.
- 104 Szentgergely (Szerém m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]
- 105 Berzéthemonostora (Valkó m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]
- 106 Zebegény (Baranya m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM] Szentdienesi Tamás zebegényi apát személyére ld. *Kubinyi*, Dél-magyarországi bencés apátok i.m. 234. p.
- 107 Almád (Zala m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]
- 108 Mágocs (Tolna m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]
- 109 Madocsa (Tolna m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]; Kiss, Királyi egyházak 55. p.
- 110 Szenttrinitás (Baranya m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]
- 111 Szentjobb (Bihar m.), vö. *Romhányi*, [CD-ROM]; Kiss, Királyi egyházak 62. p.
- 112 sor fölé beszúrva: ordinis Sancti Benedicti

providencia pape quinti anno eius tercio in presencia venerabilis et religiosi viri domini fratris Petri abbatis Pechwaradiensis dicte Quinqueecclesiensis dyoecesis executorque bullarum apostolicarum pro parte reverendissimi in Christo patris domini Dyonisii ex miseracione divina tituli Sancti Ciriaci in Termis Sancte Romane Ecclesie presbiteri cardinalis archiepiscopi Strigoniensis¹¹³ etc. in facto contribucionis duorum milium floreni auri eidem domino Dyonisio cardinali et archiepiscopo etc. debende directarum,¹¹⁴ necnon litterarum eiusdem domini Dyonisii cardinalis et archiepiscopi superinde¹¹⁵ preceptorum meique notarii publici et testium subscriptorum prefatus frater dominus Ladislaus abbas de Tikonio procurator et nomine procuratorio prescriptorum dominorum abbatum ac eorum universitatis tenens et habens suis in manibus quandam cartam papiream modum et formam infrascripte appellacionis in se continentem, quam coram eodem domino fratre Petro abbate Pechwaradiensi executore supradicto meque notario publico et testibus infrascriptis, necnon eadem universitate abbatum predictorum alta et intellegibili voce legit et publicavit huiusmodi sub tenore:

In subsidium oppressorum et opprimi verisimiliter timencium appellacionis remedium a sanctis patribus salubris sit adiuvamentum, ideo ego frater Ladislaus predictus meo ceterorumque abbatum supranominatorum et dicte universitatis eorum nomine primario super iure appellandi dico, propono et assero, quod quamquam prefatus sanctissimus dominus noster Nicolaus papa pro reparacione et reformatione archiepiscopalis ecclesie Strigoniensis per certi tenoris dictarum bullarum suarum suis executoribus, puta reverendo in Christo patre episcopo Waciensi, necnon prefato Petro¹¹⁶ Pechwaradiensi Quinqueecclesiensis et de Colosmonostora Transsilvaniensis dyoesium monasteriorum abbatibus id mandaret, ut omnes et singulos clericos cuiuscumque status, genus et condicionis fuerunt, abbates, prepositos, plebanos ecclesiarumque rectores tam regulares, quam seculares ac exemptos et non exemptos infra limites provincie Strigoniensis existentes aliasque per totum regnum Hungarie et partes illi adherens dicte Strigoniensis ecclesie immediate subiectas per eorum rata per ipsos distribuens ad contributam duorum milium ducatorum pro reparacione tantum et non¹¹⁷ alias erogandorum manutencionibus inducerent aliasque per censuram, prout

113 utána kihúzva: locique ei

114 utána kihúzva: bene

115 sor fölé beszúrva

116 sor fölé beszúrva

117 sor fölé beszúrva

eisdem executoribus melius videretur, compellerent, compellerent nichilominus tantum quidem executor obmisso tenore et mandato apostolico modum et formam mandati explicitè excedens vigore quarumdam litterarum ipsius domini Dyonisii cardinalis et archiepiscopi Strigoniensis eidem universitati clericorum, abbatum, prepositorum, plebanorum ecclesiarumque rectorum supradictorum loquencium et directarum ad eripiendum et eximendum decimam partem omnium proventuum eorum et ecclesiarum ipsorum annuo valore proveniens prompto animo elargiri et erogare debentes per eorum litteras compulsorias ipsos abbates et eorum quemlibet arcus compellentur et astringuntur gravamina vexatos et tribulatos sibi et aliis abbatibus supranominatis exinde misere sathagentes licet non de iure, sed de facto. Unde ego frater Ladislaus abbas et procurator predictus scuciens me et prenominatos alios abbates superinde posse gravare, ideo ab huiusmodi gravanime vexacionis et tribulacionis dicti domini Dyonisi cardinalis archiepiscopi executorque eiusdem supranominatus,¹¹⁸ presertim prefati venerabilis Petri abbatis¹¹⁹ Pechwaradiensis et executoris hic presentis ad Sedem Apostolicam et dicti domini nostri pape audientes provoco et appello et contentum appello apellosque peto¹²⁰ instanter eius et sine si qui sint, qui eos nec dare possent ad hanc autem in ea appellacionem prosequens profugo temporum a iure statum subiuvens me et prenominatos alios abbates evitans¹²¹ et pro¹²² ac omnia bona nostra presencia et futura evocacione et proteccionem dicte Sedis Apostolice protestor, quod pedente huiusmodi appellacione nil quidque contra me et alios predictos abbates et iura nostra per quempiam innovare possit, protestor eciam de expensis futuris vel fiendis dampnis intervenciis et interesse salvo iure addendi, mutandi eodem eundem per aliamque seu alias appellacionem seu appellatos denovo formando aliisque innoviis remediis remanentibus.

Benedictus Petri de Bachia notarius

118 beszúrva: dicti domini ... supranominatus. Utána kihúzza: dictorum duorum executorum

119 utána kihúzza: executoris hic presentis

120 utána kihúzza: si qui sunt

121 bizonytalan olvasat

122 utána kihagyva négy-öt betűnyi hely

6.

1450. március 1.

V. Miklós pápa engedélyt ad az esztergomi érseknek vagy bármely katolikus főpapnak, hogy az esztergomi székesegyházat felszentelhesse. A felszentelés napjára hétéves búcsút engedélyez.

Hártya, díszes kezdősor. Vörös és sárga zsinóron függő ép ólobulla. DF 249011. (Prímási levéltár, Archivum ecclesiasticum vetus 49/1). Hátlapján: *Registrata apud me Petrum de Noxeto*. Hátlapján újkori tartalmi összefoglalók és levéltári jelzetek. A felhajtott plicán: *Gratis pro parte domini Cardinalis. Iohannis de Steccatis*. A plica alatt: *Petrus de Noxeto*. — **Regesztája:** Lukcsics, XV. századi pápák oklevelei II., 1086. sz. a Vatikáni Levéltár protocolluma alapján — **Kivonata:** Katona, *Historia critica* VI. (XIII.) 650. p.

Nicolaus episcopus, servus servorum Dei universis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem et apostolicam benedictionem. Sacrosancte ecclesie, quam Dei filius Ihesus Christus auctor pietatis instituit, regimini presidentes pia ac salubria vota fidelium, ex quibus divini cultus succedat, incrementum favoribus prosequimur, oportunis et Christi fidelibus, ut ex bonorum exercitium operum ad eterne felicitatis gaudia perveniant, spiritualium dona largicionum impendere procuramus. Cum itaque, sicut dilectus filius noster Dionisius tituli Sancti Ciriaci in Termis presbiter cardinalis, qui eciam Strigoniensis ecclesie ex concessione et dispensacione Sedis Apostolice preest, nobis significare curavit, licet metropolis ecclesia Strigoniensis, que in regno Ungarie famosa et notabilis existit, ab eius fundacione ex negligencia eorum, qui illi prefuerunt, hucusque minime dedicata fuerit,¹²³ nichilominus ad eam devocionis causa populi parcium illarum confluit multitudo et in diucius ibidem laudabiliter deservitur, nos cupientes, ut divinus cultus et devocio fervencius vigeant et augeantur ac ecclesia huiusmodi congruis honoribus frequentetur, ipsique fideles eo libencius ex dicta causa ad eandem confluant ecclesiam, quo ex hoc ibidem dono celestis gracie uberius conspexerint se reflectos, prefato cardinali per se vel aliquem seu aliquos catholicos antistites

123 Az esztergomi székesegyház felszentelésére már 1321-ben is készültek, de úgy tűnik, akkor nem történt meg. vö. Anjou-kori oklevéltár VI. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest–Szeged, 2000. 329. és 330. sz., *Theiner, Augustinus: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* I. 1216–1352. Róma, 1859. (Monumenta historica Hungariae) 474. p., *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* III. Ed.: Ludovicus Crescens, Dedek. Strigonii, 1924. 8. p.

Apostolice Sedis gratiam et communionem habentes, quos de hoc duxerit assumendos dictam ecclesiam auctoritate apostolica consecrandi et dedicandi seu consecrati et dedicati faciendi plenam et liberam eadem auctoritate tenore presencium concedimus facultatem. Et insuper de omnipotentis Dei misericordia ac Beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi omnibus vere penitentibus et confessis, qui dictam ecclesiam in die dedicacionis huiusmodi tunc faciende et deinde successivis temporibus eadem die devote visitaverint, annuatim septem annos et totidem quadragenas de iniunctis eis penitentiis misericorditer relaxamus presentibus perpetuus futuris temporibus duraturis. Nulli ergo omnium hominum liceat hanc paginam nostre concessionis et relaxacionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignacionem omnipotentis Dei et Beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum. Datum Rome apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominice millesimo quadringentesimo quadragésimo nono, Kalendas Marcii, pontificatus nostri anno tercio.¹²⁴

7.

1450. november 15.

Dénes esztergomi érsek felszenteli az esztergomi székesegyházat, és a felsorolt ünnepnapokon száz napos búcsút engedélyez.

Hártya, díszes kezdősor. Hét függő pecsét, amelyek közül kettő teljesen ép, egy hiányzik, négy pedig törött. DF 249010. (Prímási Levéltár, Archivum ecclesiasticum vetus 49/3.) Hátlapján XVIII. századi tartalmi összefoglaló és levéltári jelzetek. — **Kiadása:** *Katona*, Historia critica VI. (XIII.) 944–946. p. (1454. évi dátummal); *Török János*: Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat II. Pest, 1859. 67–68. p. (Facsimile kiadás is) (1453. évi dátummal).

Dyonisius miseracione divina tituli Sancti Ciriaci in Termis sacro Sancte Romane Ecclesie presbiter cardinalis, archiepiscopus Strigoniensis locique eiusdem comes perpetuus, primas et Apostolice Sedis legatus natus universis

124 Az oklevélben az 1449. év szerepel, de Miklós pápa uralkodása alatt trónra kerülésének évfordulója (márc. 19.) volt az évkezdő dátum. Ezt jelzi a keltezésben írt harmadik uralkodási év is. V. Miklós 1447. március 19-én kezdett el uralkodni, tehát harmadik éve 1449. márc. 19-től 1450. márc. 18-ig tartott. vö. *Lukcsics*, XV. századi pápák oklevelei II., 26. p.

et singulis Christi fidelibus tam presentibus, quam futuris presentem paginam auditoris salutem in omnium Creatore. Divina sapiencia rationis sue lege multiplici creature a se condite iura disponens quemadmodum eminens celum syderibus ornat et subiectam terrarum latitudinem vernanti rerum varietate depingit, ita circulares operum cursus voluit interieccione dierum celebrium variari, ut fidelium devocio, que in quottidiana iusticie¹²⁵ torpescit, instancia dum interposita¹²⁶ sanctorum sollempnia voto¹²⁷ reduci salubri eorum exemplis ad pietatis desideria revirescat et qui corpore peregrinantur ab illis eternis eorum festivitatis et gaudiis impermixtis perfecte conversacionis studium et morum similitudinem specialiter interesse, ad hec autem non solum exhortacionibus admonendus est Dei populus, verum eciam specialium numerum largicionibus inducendus, ut ad spem eternorum saltem gustata in hiis aliqua rei dulcedine sublevetur. Cupientes igitur Christi fideles ad eterne salutis commercium dirigere et ad id muneribus allectivis induci in remissionem peccatorum eorum et ut ecclesia intemerate Virginis Marie ac Sancti Adalberti pontificis et martiris, quam auctoritate apostolica nobis hodierno die dominico assistentibus nobis reverendis in Christo patribus dominis Mathia Wesprimiensi,¹²⁸ Demetrio Zagrabienisi,¹²⁹ Nicolao Nitriensi,¹³⁰ Gregorio Mylkoviensi,¹³¹ Stephano Streverienisi,¹³² Thoma Nandoralbenisi¹³³ Dei et postolice Sedis gracia episcopis consecramus¹³⁴ et cum

125 Török: iusticie kimaradt

126 Török: demum interposita

127 Török: vero

128 Gatalóci Mátyás veszprémi püspök (1440–1457) vö. *Engel*, Archontológia i.m. 75. p.

129 Monoszlói Csupor Demeter knini püspök, akit 1444-ben Tallóci Matkó tett meg zágrábi püspöké. 1445-ben azonban Cillei Frigyes csapatai Zólyomi Benedek korábbi zágrábi püspököt helyezték vissza a püspöki székebe. Demeter azután 1446 és 1465 között folyamatosan, de rendszertelenül használta a zágrábi püspöki címet. vö. *C. Tóth*, Késő-középkori főpapi archontológia, 124–125. p.; *Pálosfalvi Tamás*: Cilleiek és Tallóciak: küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). In: *Századok* 134. (2000) 70–72. p.

130 Zeleméri Miklós nyitrai püspök (1447–1457) vö. *Engel*, Archontológia i.m. 73. p.

131 Gergely milkói püspök személyére ld. *C. Tóth*, Az esztergomi székeskápt. I., 132. p.

132 Ormándi István szőrényi püspök és kapornaki apát vö. *C. Tóth*, Késő-középkori főpapi archontológia, 101. p.

133 Tamás nándorféhvéri püspök és a budavári Mária Magdolna-egyház kormányzója vö. *C. Tóth*, Az esztergomi székeskápt. II., 29., 90–91. p.

134 Török: consecravimus

debitis sollempnitatibus et ceremoniis dedicamus¹³⁵ eandemque dedicacionem seu festivitatem dedicacionis huiusmodi in dicto die dominico festum Sancti Martini episcopi semper immediate sequenti perpetuis temporibus celebrandam et sollempniter peragendam instituimus, congruis frequentetur honoribus et a Christi fidelibus iugiter veneretur omnibus vere penitentibus et contrite confessis dictam nostram ecclesiam Strigoniensem in singulis festivitibus Beate Marie Virginis, duodecim apostolorum, quatuor ewangelistarum et totidem doctorum, item Nativitatis, Epiphaniarum, Ressurreccionis, Ascensionis Domini¹³⁶ et Pentecostes ac Sancte et Individue Trinitatis atque sancratissimi corporis Christi, item Stephani protomartiris, Innocencium, Adalberti, Georgii Cosme, Damiani, Laurencii, Fabiani et Sebastiani martirum, item Michaelis archangeli, Invencionis et Exaltacione Sancte Crucis, Nativitatis Beati Iohannis Baptiste, Stephani et Ladislai regum ac Emerici ducis, Omnium sanctorum, Nicolai, Martini et Bricci confessorum, item in Marie Magdalene, Anne matris Marie et Elizabeth vidue, Lucie, Agathe, Dorothee, Agnetis, Cecilie, Katherine, Barbare, Appolonie et Otilie virginum, item dum fertur corpus Christi aut sacrum oleum ad infirmum, qui secuti fuerint, necnon in die dedicacionis ecclesie nostre pretacte et per octavas festivitatum predictarum octavas habencium singulisque diebus dominicis devote visitantibus et ad eius fabricam de bonis ipsis a Deo collatis manus porrexerint auxiliarices, de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi de iniunctis sibi penitenciis centum dies indulgenciarum in Domino misericorditer relaxamus presentibus futuris et perpetuis temporibus valituris. Datum Strigonii, die dominico prescripto post festum Beati Martini episcopi, anno Domini M^oCCCC^oL^{mo}.

Et nos Mathias Wesprimiensis, Demetrius Zagrabiensis, Nicolaus Nittriensis, Gregorius Mylkoviensis, Stephanus Streveriensis et Thomas Nandoralbensis Dei et Apostolice Sedis gracia episcopi vota fidelium cupientes salubriter adaugere suprascriptis indulgenciis a prefato reverendissimo domino Dyonisio cardinali et archiepiscopo datis quilibet nostrum, qui in dicto hodierno die dominico prefate dedicacioni interfuimus, pro qualibet ipsarum festivitatum celebritate quadraginta dierum indulgencias adicientes eademque sub modificacionibus et specificacionibus suprascriptis de iniunctis sibi penis in Domino misericorditer relaxamus, in quorum fidem et testimonium omnium¹³⁷ et singulorum premissorum

135 Török: dedicavimus

136 Török: Domini hiányzik

137 Török: dictorum

presentes ascribi et sigillorum nostrorum appensione fecimus communiri. Datum anno die et loco quibus supra.

8.

1452. április 23.

V. Miklós pápa mindazoknak, akik segítik az esztergomi székesegyház helyreállítását a felsorolt ünnepeken hétéves búcsút engedélyez.

Hártya, díszes kezdősor. Vörös és sárga zsinóron függő ép ólobulla. DF 249012. (Prímási Levéltár, Archivum ecclesiasticum vetus 49/2.). Hátlapján korabeli írással: *Registrata apud me Petrum de Noxeto*. XVIII. századi tartalmi összefoglaló és levéltári jelzetek. A felhajtott plicán: *Gratis pro parte domini cardinalis. Iohannis de Steccatis*. — **Regesztája:** *Lukcsics*, XV. századi pápák oklevelei II., 1262. sz. a Vatikáni Levéltár protocolluma alapján.

Nicolaus episcopus, servus servorum Dei universis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem et apostolicam benedictionem. Quanto frequentius fidelium mentes ad pietatis opera inducimus, tanto plus eorum saluti animarum providemus, dudum siquidem omnibus vere penitentibus et confessis, qui ecclesiam Strigoniensem in die dedicacionis eiusdem devote visitarent annuatim ac ad illius reparacionem, restauracionem et conservacionem manus adiutrices porrigerent, septem annos et totidem quadragenas de invinctis eis penitenciis per alias nostras litteras perpetuo relaxavimus, prout in illis plenius continetur. Cum autem sicut carissimus in Christo filius noster Ladislaus Ungarie rex illustris nobis nuper exposuit, quod ecclesia ipsa vetustissima et nobilior omnium ecclesiarum regni Ungarie existat ac in suis structuris et edificiis reparacione indigeat non modicum sumptuosa et ad illam faciendam ipsius ecclesie, que propter guerrarum turbines ac diversos alios sinistros eventus in suis redditibus est plurimum diminuta, facultates non sufficiant, sed Christi fidelium suffragia fore noscantur plurima oportuna. Nos cupientes, ut ecclesia ipsa congruis honoribus frequentetur ac in eisdem structuris et edificiis debite reparetur, restauretur et conservetur fidelesque ipsi eo libencius devocionis causa ad illam confluant ac ad huiusmodi reparacionem, restauracionem et conservacionem manus promptus porrigant adiutrices, quo ex hoc ibidem dono celestis gracie uberius conspexerint se reflectos indulgenciam et litteras predictas ad Corporis Christi, Parasceve ac Assumpcionis Beate Marie

Virginis, necnon Sancti Adalberti de mense Aprilis, sub cuius vocabulo ecclesia ipsa fundata existit, festivitates ampliantes et extendentes volumus et apostolica auctoritate decernimus, quod omnes Christi fideles vere penitentes et confessi, qui predictam ecclesiam in eisdem festivitibus devote visitaverint annuatim ac ad huiusmodi reparacione, restauracione et conservacione manus adiutrices porrexerint, singulis festivitatum predictarum diebus septem annorum et totidem quadragenarum indulgenciam perpetuis futuris temporibus consequantur. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre ampliacionis, extensionis, voluntatis et constitucionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit indignacionem omnipotentis Dei et Beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum. Datum Rome apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominice millesimo quadringentesimo quinquagesimo secundo, nono Kalendas Maii, pontificatus nostri anno sexto.

